

Р. ЖУМАНИЁЗОВ

پەنجا
بەكزىپى
پەنجا

«УКИТУВЧИ»

РАҲИМБОЙ ЖУМАНИЁЗОВ

МУСТАҚИЛ ЎРГАНУВЧИЛАР УЧУН

БИБЛИОТЕКА

Инв. № 27

ТОШКЕНТ "Ўқитувчи" 1989 Дониш. ГПИ

МАСЪУЛ МУҲАРРИРЛАР: Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг мухбир аъзоси, профессор Ғани Абдурахмонов, филология фанлари номзоди Султонмурод Олимов.

ТАҚРИЗЧИЛАР: филология фанлари доктори, профессор Алибек Рустамов, филология фанлари номзодлари: Эргаш Умаров, Зиёдулла Ҳамидов, Нишонбой Ҳусанов.

ХАТТОТ — муаллифнинг ўзи.

Бугунги воқелик ўтмиш меросимизни чуқур, ҳар томонлама ўрганиш орқали ҳаётга, истиқболга назар ташлашни зарурий вазифа қилиб қуймоқда.

Ўзбек халқи минг йил давомида яратган илмий-маданий мерос араб ёзувида битилган китобларда жамланган. Ўтмишни ўрганиш учун эса эски ёзувни билиш керак.

Ушбу китоб X асрдан тўртинчи аср бошларигача расмий ёзув сифатида қўлланилиб келган араб алифбоси ҳақида бўлиб, эски ёзувимизга қизиқувчи кенг китобхонлар оммасига мулжалланган.

4602000000 — 199
№ 353(04) — 89 инф.п. — 89

ISBN5-645-01125-2

© "Ўқитувчи" нашриёти, 1989.

МУҚАДДИМА

Ёзув — инсоният тафаккури яратган маънавий бойликларни асрлардан асрларга, авлодлардан авлодларга етказувчи бебаҳо восита. У инсоннинг энг олий кашфиётларидан бири.

Жаҳон тарихидан маълумки, ҳоким маънавият, бой маданиятга эга ҳар бир халқнинг ўз ёзуви бўлган. Дунё халқларининг тиллари каби ёзувлари ҳам ўзига хос.

Афсуски, ижтимоий—сиёсий шароит, моддий ва маънавий вазият тақозосига кўра, айрим халқларнинг ёзуви, ҳатто, тили ҳам унутилиб кетган. Бунга уруш ва низолар, кескин суръатда олиб борилган сиёсий тазйиқ ва таъқиблар ҳам сабаб бўлган. Истеъмолда йўқ тил ҳам, ёзув ҳам, шубҳасизки, таназзулга юз тутади. Урта Осиёда қўлланилган қадимий битиклар — айрим хроника ва тарихий манбалардагина сақланиб қолган хоразм, сўғд (оромий), ўрхун—енисей ва уйғур ёзувларининг тарихий қисмати ҳам шундай бўлди. Маълумки, УП асрдан бошлаб, араб босқинчилари

Урта Осиё ва Кавказ бўйлаб катта ҳарбий юриш қилдилар. Қонли муҳорабалар натижасида бу улкан территориянинг асосий қисмини босиб олдилар. Тез фўрсат ичида араблар ўз тили, ёзуви ва маданиятини, урф-одатини маҳаллий халқларга зўрлик билан сингдиришга киришдилар. Шу тариқа бу ўлкаларда араб алифбоси ҳукмрон ёзув бўлиб қолди. Барча расм-русумлар, ижтимоий-иқтисодий масалалар араб ёзуви асосида расмийлаштириладиган бўлди. Фан ва маданият, адабиёт ва санъат, ўқиш ва ўқитиш ишлари ҳам араб ёзуви ва тили негизида амалга оширила бошлади.

Хўш, араб ёзуви қандай ёзув? Унинг қандай турлари мавжуд?

Араб хатларининг тури кўп. Шулардан қадим замонлардан бери ишлатилиб келинадиганлари асосан, қуйидагилардир:

<p>معقلى توقيع سليق</p>	<p>маъқалий, тавқеъ, настаълик, сулс,</p>	<p>نسخ كوفي رقاع شيكاسته تعلیق</p>	<p>наسخ, куфий, риқоъ, шикаста, таълик ва ҳоказо.</p>
---------------------------------	---	--	---

Бу ёзув турларининг ҳар бири ўзига хос хусуси-

ятларга эга^I. Кўфий ва сулс хатлари бошқаларига қараганда ўқилиши ва ёзилиши жиҳатидан бирмунча мураккаб. Бу хатлар кўпинча иморатлар, меъморчилик ёдгорликлари пештокига, қабр тошларига ёзилган. Настаълиқ ёзуви бу турлар ичида осон ўқилиши ва чиройли ёзилиши билан ажралиб туради. Шунинг учун ҳам Ўрта Осиё ва Кавказда у расмий ёзув сифатида қабул қилинган. Ёзма ёдгорликлар шу ёзувда яратилган.

Настаълиқ – "наسخ" ҳамда "таълиқ" хатларининг ўзаро бирикувидан вужудга келган ёзув туридир. Ўрта Осиё ва Закавказьенинг бошқа халқлари сингари ўзбек халқининг ҳам минг йиллик маънавий мероси ана шу ёзувда битилган.

Машҳур шоиру носирлар, муарриху мутаржимларимиздан: Маҳмуд Қошғарий, Юсуф Хос Ҳожиб, Аҳмад Югнакий, Алишер Навоий, Бобур ва Отаҳийлардан тортиб, Ҳамза, Абдулла Қодирий, Фитрат, Чўлпонларнинг энг яхши бадиият дурдоналаригача, Беруний, Жувайний, Мухаммад Наршахий, Рашидид-

^I Китобнинг "Илова" қисмига қаралсин.

дин Вотвот, Насавий, Байҳақий сингари муаррихлар яратган ўлкамиз тарихига оид мумтоз асарларнинг барчаси араб ёзувида битилган. Булардан ташқари, тиббиёт, риёзиёт, ҳандаса, кимё, илми нуҷум, жўғрофия каби фанлар тарихи ҳақида қимматли маълумотлар берувчи манбалар ҳам ана шу ёзувда сақланиб қолган. Буларнинг ҳаммаси биздан, хусусан, ўша соҳалар тарихи бўйича шуғулланувчилардан араб ёзувини мукаммал ўрганишни тақозо этади. Чунки халқимизнинг кўп асрлик маънавияти, руҳий олами, ижодкорлик салоҳияти ана шу ёзувда акс этган. Шундай экан, ўз халқи тарихини, ўтмиш адабиётини билиш, уни чуқурроқ идрок қилиш истагида бўлган ҳар бир ўқувчи араб алифбоси асосидаги эски ўзбек имло-сидан бохабар бўлиши, мазкур ёзувнинг ўзига хос нозик жиҳатларини обдон ўрганган бўлиши зарур. Тарихий манбаларни ўқиш-ўрганиш учун, Қозон босмасидан ташқари, Тошкент литографик нусхалари, қўлёзма асарларга хос ёзув қоидаларини яхши ўзлаштирган бўлиши лозим.

Қўлёзма китобларни ўқиш учун эса кишида

етарли малака, савия, бой тажриба бўлиши керак.

Бугунги воқелигимиз, ҳаётнинг тараққиёт оқими ўтмиш меросимизни ҳар томонлама ўрганиш-ни тақозо этмоқда. Бу эса олдимизга ўтмиш ме-росимизни атрофлича эгаллаш билан боғлиқ муам-моларни тезликда ҳал этиш вазифасини кўндаланг қўяди. Маънавий меросимизни ўрганиш, тадқиқ этиш, унинг илғор ғояларини кенг халқ оммасига етказиш учун эса эски ўзбек тили, яъни араб ёзувини пухта ўзлаштириш лозим.

Биз ўтмиш меросимизни қанчалик пухта бил-сак, бугунги кунимиз қадрини, мазмунини шу қа-дар теранроқ англаб етамиз. Рус революцион де-мократларидан бири Н.Г.Чернишевскийнинг "Ўтмиш-ни унутма, ўтмиш келажакнинг устозидир",—деган сўзлари замирида ҳам ана шу мантиқ ва кўламдор маъно ётганлигини англаб олиш қийин эмас.

Қўлланманинг мақсади, тузилиш принциплари. Ушбу қўлланмада араб ёзуви ва унинг ўзига хос томонлари хусусида сўз юритилади. Мазкур китоб тил ҳамда ёзувимиз тарихига қизиқувчиларга мўл-жалланган.

Ушбу қўлланма олий ўқув юртлири филология факультетлари студентлари учун мўлжаллаб, 1959 ҳамда 1973 йилларда чиқарилган "Ўқиш китоби" (Тузувчилар: Т.Шермухамедов, Ф.Абдуллаев, Л.Халлилов)дан фарқ қилади. "Ўқиш китоби"да асосий диққат эски ўзбек тилининг фонетик, лексик ва грамматик хусусиятлари ҳамда араб ёзувининг босма шаклларига қаратилган. Китобга киритилган матнлар ҳам босма ҳарфда берилган. Ушбу қўлланма эса эски ўзбек тили курсининг илк босқичи, яъни араб алифбоси асосидаги эски ўзбек ёзувини босма ҳамда ёзма шаклларини ўргатишга, аниқроғи настаълиқ хатининг сирлари хусусида маълумот беришга бағишланган. Демак, китобнинг асосий мақсади эски ўзбек имлосини ўрганувчиларга ёрдам ва йўл-йўриқ кўрсатишдан иборат. Шунингдек, китобда ҳарфларнинг ўзаро боғланиши асосида сўзлар ясалиши ҳам бирмунча соддалаштирилган ҳолатда берилган.

Қўлланма оддийликдан мураккабликка принципи асосида тузилган, бу эса ўрганувчиларда ўқиш ва ёзиш малакасини секин-аста ошира боришни на-

зарда тутади. Шу тариқа ўқувчиларни ўтмиш даврлардан мерос бўлиб қолган, уста хаттотлар томонидан кўчирилган қўлёзма китобларни ўқиш ва ўрганишга чоғлайди. Ўқувчиларга осон бўлсин учун китоб дарс-сабоқлар тартибида тузилди. Ҳар бир дарс сўнгида ўтилган мавзунини мустаҳкамлаш мақсадида машқлар келтирилди. Китобнинг "Илова" қисми ҳам ана шу мақсадга хизмат қилади.

Машҳур хаттотлар ўз хуснихатларини чиройли ва жозибадор бўлиши учун араб алифбосидаги ҳар бир ҳарфга сайқал беришга интиланлар. Бу эса араб ёзувининг, хусусан, ундаги ҳарфларнинг турлича ёзилишига олиб келган. Қолаверса, араб ёзувидаги бежиримлик, котибларнинг қоғоз ва сиёҳни иқтисод қилиш мақсадида қисқа бир шаклда ёзишга интилиши ҳам ҳарфларнинг ўзгаришига олиб келган. Шунинг учун ҳам ўтмиш даврлардан сақланиб қолган китобларнинг босма ҳамда қўлёзма нусхалари ўртасида катта тафовут бор. Ҳатто бу фарқни қўлёзманинг нусхалари орасида ҳам кўришимиз мумкин. Шунингдек, турли шаҳарлардаги матбааларда чоп этилган китоблар ўрта-

сида ҳам фарқлар сезилади. Масалан, Қозон ва Тошкент босма китоблари ёзув жиҳатидан бири-биридан ажралиб туради. Қозон босма китоблари кўпроқ типографик усулда, Тошкентда нашр этилган китоблар эса тошбосма усулида чоп этилганлиги билан характерланиб туради. Булардан шу нарса равшан бўляптики, араб ёзуви асосидаги эски ўзбек имлосини чинакам маънода ўзлаштириш фоят мураккаб жараён, у ўқувчидан тинимсиз ўқиш, машқ қилиш ва ёзишни талаб этади. Шуларни ҳисобга олиб, ушбу қўлланмада имкони борича араб ёзувининг тошбосма ва қўлёзма турлари хусусида тўлароқ маълумот беришга ҳаракат қилинди.

Дастлабки сабоқларда араб алифбосидаги ҳарфларнинг вазифаси ва ёзилиш хусусиятлари ҳақида сўз юритилади. Кейинги сабоқларда эски ўзбек имлосини тўла ўзлаштириш билан боғлиқ мунфасил ва муттасил ҳарфлар, унли товушларнинг ёзувда ифодаланиши, араб сатр ости ва сатр усти белгилари, араб ва форс изофалари, йил, абжад ҳамда мучал ҳисоби, араб, форс календари

ва туркий календарь ойлари, ислох қилинган эски ўзбек ёзуви каби масалаларга эътибор берилди. Сабоқлар охирида ўқувчиларнинг олган билимларини синаш мақсадида "Савол ва топшириқлар" қисми ҳам киритилди.

Қўлланманинг охириги бўлими хрестоматиядан иборат. Унда Ўзбекистон ССР Фанлар академияси Абурайҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтининг қўлэзмалар фондида сақланаётган, "халқ китоблари" номи билан юритилувчи асарларнинг айримлари факсимилеси билан берилди. Эски ўзбек ёзувидаги айрим матнлар ўқувчиларнинг тушунишлари осон бўлиши учун ҳозирги ўзбек ёзувида ҳам берилди.

Қўлланма охирида, анъанага мувофиқ, ёзма ёдгорликлардан келтирилган парчалардаги тушунилиши мушқул сўзлар изоҳланди.

Бинобарин, ўтмиш даврлардан мерос бўлиб қолган манбаларни ўқиб ўрганишда луғатларнинг қиммати ва аҳамияти беқиёс. Эски ўзбек тили ва ёзуви ёдгорликларини мутолаа этишда ҳам бу жуда асқотади. Чунки, ҳозирги тилимиз билан эски

тилимиз ўртасида фарқ жуда катта. Бу тафовут, айниқса, ўнинг луғат таркибида яққолроқ кўзга ташланади. Эски ўзбек ёзуви ёдгорликлари тилида (ҳозирда кам истеъмолда бўлган) арабча, форсча сўзлар салмоқли қисмини ташкил этади. Ижтимоий-иқтисодий шароит ва маънавий заруратнинг тақозосига кўра арабча, форсча сўз ва иборалар халқ тилига сингишиб кетган. Баъзилари эса адабиёт ва санъат тилида сақланиб қолган. Шунинг учун ҳам эски ўзбек тилидаги манбаларни луғатсиз ўқиш ва тушуниш ғоятда мушкул.

Мазкур луғат ўқувчиларни ана шу эзгу ният йўлидаги қийинчиликларини бир мунча бўлса-да енгиллаштиришга кўмаклашади, деб ўйлаймиз.

Луғатда эски ўзбек тили ёдгорликларидан олинган сўзларнинг изоҳи келтирилди. Луғат эски ўзбек алифбосидаги ҳарфларнинг жойлашиш тартиби асосида тузилган. Биринчи устунда муайян сўзнинг араб ёзувидаги кўриниши, иккинчи устунда транслитерацияси (ҳозирги имлодаги шакли) ва учинчи устунда эса ўша сўз ифода этган маънолар берилди. Бу эса, аввало, эски ўзбек тили

ва ёзуви ёдгорликларини мутолаа этиш ва тушу-
нишга, иккинчидан, турли матнларда учрайдиган
арабча-форсча сўзларни тўғри ёзиш ва ўқишга ёр-
дам беради.

Ушбу қўлланмани тайёрлашда Ўзбекистон ССР
Фанлар академиясининг Абурайхон Беруний номи-
даги Шарқшунослик ҳамда Ҳамид Сулаймонов номи-
даги Қулёзмалар институтлари фондларида сақла-
наётган "Устоди аввал", "Муаллими соний",
"Адиби аввал", юқорида зикр этилган "Ўқиш ки-
тоби" ҳамда Малик Абдусаматов томонидан тузил-
ган "Форс тили" (1977) дарслигидаги йўл-йўриқ
ва айрим фикр-мулоҳазаларга таянилди.

Мазкур қўлланма тузувчининг шу йўлдаги
илк тажрибаси бўлганлиги учун айрим камчилик-
лар бўлиши табиий.

Тузувчи ҳурматли тақризчиларга, қимматли
маслаҳатлар берган тилшунос олимлар Иристой
Қучқортоев, Қаюмжон Каримов ҳамда мазкур қўл-
ланмани нашр эттиришдаги ёрдамлари учун фило-
логия фанлари доктори Бахтиёр Назаровга самим-
ий миннатдорчилик ва ташаккур изҳор қилади.

Биз қуйида араб имлоси асосидаги эски ўзбек алифбосининг муайян жиҳатлари билан бири-бирдан фаркланиб турувчи ёзма ва босма шакллари битилган иккала жадвални келтирамиз. Уларни дафтарингизга кучириб олинг, узаро солиштиринг ва ёдланг.

Ҳарфлар ифода- лаган товуш- лар	ЁЗИЛИШ ШАКЛЛАРИ				Ҳарф- ларнинг номла- ниши
	Сўз охирисида	Сўз урта- сида	Сўз бошида	Якка қолди	
А,О					алиф
Б					бе
П					пе
Т					те
С					се

Ж					жим
Ч					чим
Х					хойи хуттий
Х					хе
Д					дол
З					зол
Р					ре
З					зе
Ж					же

С					СИН
Ш					ШИН
С					СОД
З					ЗОД
Т					ТО
З					ЗО
Ъ					АЙН
Ғ					ҒАЙН
Ф					ФЕ

Қ				ҚОҒ
К				КОҒ
Г				ГОҒ
Л				ЛОМ
М				МИМ
Н				НУН
В, У, Ү				ВОВ
Х (А)				ХОЙИ ХАВВАЗ
Е, И, Й, Э				ЙО

Ҳарф ифода этган товуш- лар	Ҳарфларнинг ёзилиши				Ҳарф- нинг номи
	Сўз охирида	Сўз уртасида	Сўз бошида	Алоҳида ҳолда	
а, о	ا	—	—	ا	алиф
'б	ب	ب	ب	ب	бе
п	پ	پ	پ	پ	пе
т	ت	ت	ت	ت	те
с	ث	ث	ث	ث	се
ж	ج	ج	ج	ج	жим
ч	چ	چ	چ	چ	чим
ҳ	ح	ح	ح	ح	ҳе, ҳойи хуттий
х	خ	خ	خ	خ	хе
д	د	—	—	د	дол
з	ذ	—	—	ذ	зол
р	ر	—	—	ر	ре
з	ز	—	—	ز	зе
ж	ژ	—	—	ژ	же
с	س	س	س	س	син
ш	ش	ش	ش	ش	шин

с	ص	ص	ص	ص	СОД
з	ض	ض	ض	ض	ЗОД
т	ط	ط	ط	ط	ТО (ИТҚИ)
з	ظ	ظ	ظ	ظ	ЗО (ИЗҒИ)
Ь(а, и, у)	ع	ع	ع	ع	айн
Ғ	غ	غ	غ	غ	Ғайн
Ф	ف	ف	ف	ف	Фе
Қ	ق	ق	ق	ق	Қоф
К	ك	ك	ك	ك	Қоф
Г	گ	گ	گ	گ	Ғоф
Л	ل	ل	ل	ل	ЛОМ
М	م	م	م	م	МИМ
Н	ن	ن	ن	ن	НУН
В, у, ў	و	—	—	و	ВОВ
ҳ(а)	ه	ه	ه	ه	ХОЙИ ҳав- ваз, ҳе
и, э, й, е	ی	ی	ی	ی	ЙО

БИРИНЧИ ДАРС

Араб алифбоси. Алиф ҳарфи.

Эски ўзбек алифбосидаги ҳарфларни таърифлашдан олдин араб ёзувига хос умумий хусусиятлар туғрисида сўз юритиш зарур.

Араб алифбоси жами 28 ҳарфдан иборат. Эски ўзбек ёзувида эса 32 та ҳарф бор.

Муайян бир тилдаги товушларни ифодаловчи ҳарфлар иккинчи бир тилга тегишли бўлган айрим товушларни ифодалашга ҳамيشа ҳам қодир бўлавермайди. Табиийки, бундай ҳолларда иккинчи тилга тегишли ҳарфлар қабул қилиш зарурияти туғилади. Уш асрдан бошлаб араб алифбосини ўз ёзуви сифатида қўллаб келган форсий халқлар араб алифбосига ўз тилларидаги айрим товушларни ифодаловчи тўртта (пе), (чим), (же), (гоф) ҳарфларини қўшганлар.

Шунинг учун араб алифбосида ҳарфлар сони 32 тага етган. Эски ўзбек ёзувида ҳам узоқ даврлардан бери ана шу ўттиз иккита ҳарф истифода этиб келинади.

Араб ёзувининг асосий хусусиятлари: а) хат ун-дан чапта қараб ёзилади; б) ёзувда бош ҳарф ҳамда кичик ҳарфлар ифодаланмайди; в) ун-ли товушларнинг айримлари, аниқроғи қисқа ун-лилар ёзувда акс этмайди; д) ҳарфлар бир-бири билан боғланиш-боғланмасликлари жиҳатидан ик-ки гуруҳга бўлинади; г) сўзнинг ўзагида бир хил қўш ундош ёки қўш унли келса улардан бит-тасигина ёзувда ифодаланади. Эски ўзбек ёзуви-нинг бу жиҳатлари ҳақида кейинги дарсларимиз-да махсус тўхталамиз.

ا (алиф) - араб алифбосидаги энг биринчи ҳарф. У муайян вазифаларни бажаради. Бир то-мондан қўшилувчи ҳарфлар сирасига киради, яъни ўзидан олдин келган ҳарфга қўшилиб, ўзидан кейингисига қўшилмайди. Шунинг учун ҳам ёзув-да икки куринишда акс этади: алоҳида (ا) ҳамда боғланган ҳолда (ل).

ا (алиф) ёзувда а унлисини ифодалайди: اى
-ака; اى - ана.

ا (алиф) сўз бошида мадд белгиси билан кел-ганда (ا) о ҳарфини ифодалайди. Сўз ўртаси

ва охирида келганда, асосан, мадд белгиси ту-
шиб қолади, лекин сўзнинг матний маъносига қа-
раб о тарзида уқилаверади:

ات - от; بابا - бобо;

|(алиф)сўз бошида келиб баъзан и, э, у,

ў унли товушларни ифодалашга хизмат қилади:

اپ - ип; ايل - эл; اويچ - уч; اوت - ўт.
алиф араб хатларининг турларига қараб чў-

зинчоқсимон ا , ёйсимон ا шаклларда

ёзилади. У ا (лом) ҳарфига боғланган ҳолда

келганда кўпинча қия шаклда, сўл томонга оғди-
рилиб ёзилади: ا

|(алиф)ёзма шаклда ифодаланганда унинг уст-
ки қисми остки қисмига нисбатан йўғонроқ бўла-
ди. Чунки, қалам юқоридан пастга томон юритил-
ганда қорозга нисбатан чуқурроқ ботади: |

|(алиф) ҳарфининг мустақил ҳолатдаги шаклини
ёзганда қалам тепадан пастга томон юритилса,
уланган ҳолатдаги шаклини ёзишда эса пастдан
тепага томон юритилади. Сатр чизиғида ёзилади.

I - машқ.

Алиф ҳарфининг алоҳида ҳамда

боғланган шаклларда кўринишини олти қатордан ёзиб чиқинг.

2- машқ. Мадр белгили алиф ҳарфини олти қатордан ёзинг.

3- машқ. Алиф ҳарфининг лом ҳарфига боғланган ҳолатини беш қатордан кўчириб ёзинг.

ИККИНЧИ ДАРС

— шаклидаги ҳарфлар

Бу типдаги ҳарфлар тўртта. Улар шаклан ўхшаш, лекин нуқталарининг ўрни ва миқдори билан фарқланиб турадилар.

1. (бе) араб алифбосидаги иккинчи ҳарф. Ўзбек тилидаги б портловчи ундошини ифодалайди. Ҳар иккала томонидан келадиган ҳарфлар билан боғланади. Шунинг учун ҳам тўрт хил кўриниши (алоҳида - , суз бошида - , сўз ўртасида - , сўз охирида -) мавжуд. бе ҳарфида битта нуқта бўлади ва у ҳарфнинг остига қўйилади. "Бе" сатр чизигида ёзилади унинг нуқтасигина сатр чизигидан пастга ту-

шади.

Масалан, "бош" сўзини қандай ёзиш керак? У учта ҳарф воситасида ифодаланади. У араб алифбосидаги **ب** (бе), **ا** (алиф) ва **ش** (шин) ҳарфларининг ўзаро боғланиши асосида ясалди. Аввал бе ҳарфининг сўз бошидаги шакли (**ب**)-ни оламиз. Сўнг алиф ҳарфининг сўз ўртасидаги шаклини ёзамиз (**ا**). Ш товуши сўз охирида келаётган бўлса ҳам, уни ифода этувчи шин ҳарфининг алоҳида ёзиладиган шаклини оламиз **ش**. Чунки, аввалги сабоғимизда айтиб ўтганимиздек, алиф ҳарфи ўзидан кейин келган ҳар қандай ҳарфга қўшилмаслик хусусиятига эга. Шу сабабли шин ҳарфининг алоҳида ёзиладиган кўриниши ёзилади, чунки ундан кейин бошқа ҳарф йўқ, акс ҳолда сўз бошидаги шакли ёзиларди.

Натижада қуйидагича бирикув юзага келади:

баш - **ب ا ش** — **ب + ا + ش** — **باش**

Бе ҳарфининг сўзнинг турли ҳолатларида

ёзилишига доир айрим мисоллар:

بوتير - بات ي ر - ب + تا + ت + ر - باتر
 قبول - ق ا ب و ل - ق + ب + و + ل - قبول
 ل ا ب - ل ا ب - ل + ب - لب
 روباب - ر و ب ا ب - ر + ب + ا + ب - رباب

ب (бе) ҳарфининг ёзма ва босма кўриниш-
 лари орасида деярли фарк йўқ. Ёзувда баъзан
 бир оз чузиқроқ тарзда битилади: **ب**
 Бу усул хаттотларнинг қороз юзидаги бўшлиқни
 тўлдириш истаги, субъектив майли билан боғлиқ.

4-машқ. ب (бе) ҳарфининг турли шаклла-
 рини олти қатордан дафтарингизга кучириб ёзинг.

5-машқ. Тубандаги бўгин ва сўзларни ўқинг
 ва кучириб ёзинг.

اب، با، باب، بابا، آب، آبا، آبا

2. پ (пе) ҳарфи форслар томонидан кири-
 тилган ҳарфларнинг биринчиси. Унинг ўзига ўхшаш
 ҳарфлардан фарқи учта нуқтаси борлиги ва нуқта-
 ларнинг ҳарфининг остига қўйилишидир. Она тили-
 миздаги п жарангсиз ундошини ифодалайди. Пе

харфи сатр чизиғида ёзилиб, унинг нуқталаригина сатр чизиғидан пастга туширилади. Нуқталарнинг жойлашиш ўрнига ҳам эътибор қилиш керак. Олдинига ёнма-ён иккита нуқта қўйилиб, сўнг уларнинг тагига битта нуқта қўйилади (❖). Бу ҳам ҳар иккала томонидан қўшилиб ёзидувчи ҳарфлар таркибига киради. Тўрт хил ёзилиш шаклига (якка ҳолда پ , сўз бошида پ , сўз ўртасида پ , сўз охирида پ) эга. Масалан:

پ ا د ه — пода
 پ + ا + د + ه — پاد ه
 ا ي پ ا ك — ипак
 ا ي ر پ ر ك — ايرپر ك
 س ي پ — сеп
 س ي د پ — سيد پ
 ق ا پ — қоп
 ق ا ت پ — قات پ

Келинг, яхшиси ҳарфларни боғлашда қийналмаслигимиз учун пе ҳарфи иштирок этувчи сўзлардан б^{ир}онтасини ёзиб кўрайлик. Масалан, "паршон" сўзини қандай ёзамиз?

Аввало, еттита ҳарфдан иборат бўлган ушбу сўзни ифодаловчи ҳарфларни алифбедан ажратиб

оламиз: **پ، ا، ر، ي، ش، ا، ن**
 Бу ёзганимиз ҳарфларнинг алоҳида кўринишлари.
 Энди уларни сўзда келиш ўрнига қараб изчиллик
 билан жойлаштирамиз пе ҳарфи ўша сўзда би-
 ринчи ўринда келаётганлиги учун сўз бошидаги
 шаклини (**پ**) оламиз. "Паришон" сўзидаги
 иккинчи товуш а қисқа унлисидир. Араб ёзуви-
 да қисқа унлилар ифода этилмаслигига асосла-
 ниб, уни ёзмаймиз.

Учинчиси **ر** (ре) ҳарфи. Бу ҳарфни ёзув
 қоидасига мувофиқ пе ҳарфи билан боғлаймиз:

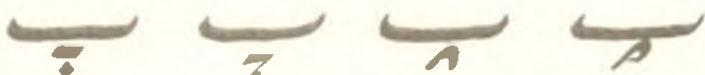
(**پير**) Кейинги ҳарф **ي** (йо). Сўз
 ўртасида келаётган бўлса ҳам, унинг сўз боши-
 даги шаклини (**پيرپ**) ёзишимиз шарт. Нега?
 Чунки ре ҳарфи ўзидан олдин келган ҳарфга
 қўшилиб, кейингисига қўшилмаслик хусусиятига
 эга. Қўшиб ёзилса, ёзув қоидасига хилоф равиш-
 да иш тутилган бўлади. Бешинчи ҳарф - **ش** (шин)
 нинг сўз ўртасидаги шаклини (**شش**) ёзамиз:
 (**پيرپيشش**). Ундан кейинги ҳарф очўзик унлисини
 ифодаловчи алифдир. Алифнинг сўз ўртасидаги
 шаклини (**ا**) ёзамиз: **پيرپيشا**. Нун ҳарфи сўзда

охирги уринда келаётганлиги ҳамда алифнинг узидан кейинги ҳарф билан боғланмаслигини эътиборга олиб, алоҳида ёзиладиган шаклини (ن) оламиз.

Натижада қуйидагича боғланиш юзага келади:

پارىشون ← پ + سر + ي + شش + مان ← پىرشيان

Пе ҳарфи ҳам ёзувда келиш ўрнига қараб баъзан чўзинчоқ шаклда ёзилади: . Бу ҳарфдаги уч нуқта кўпинча каттароқ бир нуқта шаклида, баъзи ҳолларда қуйидагича ёзиб кетилади:

Бундай усулда ёзиш кўпинча қўлёзма китобларга хосдир.

ЭСЛАТМА: Ёзма ёдгорликларнинг аксариятида п товуши иштирок этувчи сўзларда (пе) ҳарфи эмас (бе) ҳарфи ёзиб кетилиши кўзга ташланади.

6-машқ. (пе) ҳарфининг сўзнинг турли ўринларидаги кўринишларини олти қатордан ёзиб чиқинг.

ت (те) ҳарфнинг икки нуктаси қўлэзма асарларда кичик чизиқча билан ҳам ифодалаб кетилверади: ت

Баъзи манбаларда те ҳарфи сўз ўртасида келса, унинг нукталари ёнма-ён эмас, балки уст-ма-уст қўйиб кетилиши ҳам кузатилади:

کيندى - кетди тарзида.

ت (те) ҳарфи сўз охирида келган арабча сўзларда сал бошқачароқ ифодаланади. Яъни ҳойи ҳавваз ҳарфи ёзилиб, унинг устига иккита нукта қўйилади. Масалан: حكمة - ҳикмат.

9-машқ. ت (те) ҳарфнинг турли шаклларини олти қатордан ёзиб чиқинг.

10-машқ. те, бе, пе ҳарфларини узаро боғланган ҳолда ёзиб машқ қилинг.

11-машқ. Мазкур бўгин ва сўзларни ўқинг ва кўчириб ёзинг.

تا، تاب، تاپ، تاپا، بات، باتا، تب
ات، اتا، اتاب، آت، آتا، تات، پت

4. **ش** (се) ҳарфи арабча сўзларга хос.

Тил оралиғи с товушини ифодалайди. Демак, эски ўзбек тилига фақат араб тилидан ўтган сўзлардагина ишлатилади. Ҳар иккала томондан келувчи ҳарфлар билан боғланади. Тўрт хил ёзилиш шаклига эга: (якка ҳолда **ش**, сўз бошида **ش**, сўз ўртасида **ش**, сўз охирида **ش**). Сатр чизиғида ёзилади.

Се ҳарфида ҳам учта нуқта бор, лекин (пе ҳарфига зид ўлароқ), нуқталар ҳарфининг устига қўйилади. Се ҳарфида олдин иккита нуқта ёнма-ён қўйилиб, учинчиси уларнинг устига қўйилади. Масалан: **ش**

سابوت - **ش اب ات** — **ش** + **ب** + **ا** + **ت** — **شبات**
ناسر - **ن اش ر** — **ن** + **ش** + **ر** — **نشر**
بويس - **ب اع ش** — **ب** + **ا** + **ع** + **ش** — **باعث**
ماسال - **م اش ال** — **م** + **ش** + **ل** — **مثل**

Се ҳарфининг уч нуқтаси қуйидагича тарзда ҳам ифодаланади:

ث ث ث ث ث ث

I2-машқ. ث (се) ҳарфининг турли кўри-
нишларини олти қатордан ёзиб чиқинг.

I3-машқ. Ушбу бўғин ва сўзларни ўқинг ва
кўчириб ёзинг.

ثا، ثاب، ثابت، ثب، ثبا، ثبات،
اث، اثب، اثبا، اثبات، ثبت

I4-машқ. ت (те) билан پ (пе) ҳамда
ا (алиф) билан ث (се) ҳарфларини ўзаро
боғлаган ҳолда уч қатордан ёзиб чиқинг.

I5-машқ. Утилган ҳарфларни уйда бир неча
вараққа ёзиб машқ қилинг.

I6-машқ. а) Алиф, бе ва те ҳарфларидан фой-
даланган ҳолда қандай сўз ва бўғинлар ясай
оласиз?

б) ўқилиши ва ёзилиши таниш бўлган сўзлар
иштирокида содда гаплар тузишга ҳаракат қилинг.

گانج - گ ان ج ← گ + ن + ج ← گنج
 - ى ل ا ج ← ع + ل + ا + ج ← علاج

ج (жим) типидаги ҳарфларнинг сўз ўртасидаги кўринишлари ёзма ва босма шаклларда бирмунча фарқ қилади. Босмада **ج**, дастхатда **ج** тарзида ёзилади.

17-машқ. **ج** (жим) ҳарфининг сўзнинг турли ўринларида қўлланадиган шакллари олтти қатордан ёзинг.

18-машқ. **ت** (те) ҳарфини **ج** (жим) билан боғланган ҳолда бир неча қатордан ёзиб машқ қилинг.

19-машқ. Тубандаги бўғин ва сўзларни ўқинг ва кўчириб ёзинг.

جا، آجا، باج، باجا، جاب، جبا،
 تاج، تاجا، جات، بجا، اج، اجبا

2. **چ** (чим) араб алифбосига форслар томонидан қўшилган ҳарфларнинг иккинчисидир. Ўзбек тилидаги **ч** ҳарфига мос тушади. Ҳар иккала томондан келадиган ҳарфларга қўшиб ёзилади. Тўрт хил ёзилиш шаклига эга: (якка ҳолда **چ**, сўз бошида **چ**, сўз ўртасида **چ**, сўз охирида **چ**). **чим** ҳарфида нуқталар миқдори учта бўлиб, улар ҳарфнинг ҳамма кўринишларида тагига қўйилади.

Чим ҳарфининг мустақил ҳолатдаги ҳамда сўз охиридаги кўринишлари сатр чизигидан пастга тушириб ёзилади. Ҳарфнинг нуқталари сатр чизигидан пастга қўйилади. Нуқталарнинг жойлашиш тартиби худди **пе** ҳарфиники кабидир. Мисоллар:

چال — чол
 باغچ — боғча
 كچ — кеч
 امچ — омоч

Чим ҳарфининг нуқталари дастхатда қўйида-

гича шаклларда ҳам келади:

چ چ چ چ چ

Эски ўзбек имлосида **چ** (чим) ҳарфи жуда кам қўлланиб, унинг ўрнига, асосан, **ج** (жим) ҳарфи ишлатилган, лекин аксари ҳолларда мазмунга қараб ч ўқилаверган.

20-машқ. **چ** (чим) ҳарфининг тўрт хил ёзилиш шаклини олти қатордан кўчириб ёзинг.

21-машқ. Қуйидаги бўғин ҳамда сўзларни ўқинг ва кўчириб ёзинг:

چا، چاپ، چاپا، چاچ، چاچا، آچ، آچا،
چات، چت، چتا، چپ، چپا، چپا

22-машқ. **ب** ҳарфини **чим** билан боғлаган ҳолда уч қатордан ёзинг.

23-машқ. Ўзингиз мустақил равишда **жим** ва **чим** ҳарфлари иштирок этувчи сўзлардан топиб ёзишга ҳаракат қилинг.

3. **ح** (ҳойи ҳуттий ёки ҳе) ҳарфи ўзбек

тилидаги ҳ товушига яқин келади. Бу ҳарф фақат араб тилидан ўтган сўзларда учрайди. Иккала томонидан келувчи ҳарфларга қўшиб ёзилади. Тўрт хил кўриниши мавжуд: (якка ҳолда **ح**, сўз бошида **ح**, сўз ўртасида **ح**, сўз охирида **ح**). Унинг шу типдаги ҳарфлардан фарқи нуқтаси йўқлигидадир. Ҳойи ҳуттий ҳарфининг сўз боши ва сўз ўртасидаги кўринишлари сатр чизиғида ёзилиб, қолган шакллари сатр чизиғидан пастга тушириб ёзилади. Мисоллар:

ح اکړى م ← ح اكر م ← ح اكر م ← ح اكر م — ҳоким
 م اح رام ← م اح رام ← م اح رام ← م اح رام — маҳрам
 س اطح ← س اطح ← س اطح ← س اطح — сатҳ
 روح ← روح ← روح ← روح — руҳ

Қулёзма китобларда ҳойи ҳуттий ҳарфининг тағига қуйидагидек белги (**ح**) қўйиб кетилади. Бу унинг шу шаклдаги ҳарфлардан фарқлаш ва юмшоқ талаффуз этилиши зарурлигини англатади. Мазкур белги ҳойи ҳуттий ҳарфининг ҳамма кўринишларида эмас, балки сўз бошида ҳамда сўз ўртаси-

даги шаклларида кўпроқ учраши кўзатилади. "Ма-
йин", "кўмшоқ" маъноларидаги "ҳилм" сўзининг
ёзилишига диққат қилайлик: . Ушбу ҳарф-
нинг ана шу белгисидан беҳабар ўқувчи уни "чи-
лим" деб ўқиши, бу эса сўз маъносига путур ет-
казиши мумкин.

24-машқ. (ҳойи ҳуттий) ҳарфининг сўз-
нинг турли ўринларидаги шаклларини олти қатор-
дан ёзиб чиқинг.

25-машқ. Қуйидаги бўғин ва сўзларни ўқинг
ва кўчириб ёзинг:

ح، حاج، حاجت، حاجب، حب، حبا،
حباب، حج، حجا، حجاب، حجت، حث

4. (хе) ҳарфи ўзбек тилидаги х
товушини ифодалайди. Ҳар иккала томондан кела-
диган ҳарфларга қўшиб ёзилади. Турт хил ёзилиш
шакли (якка ҳолда , сўз бошида , сўз
ўртасида , сўз охирида) га эга. Унда
нуқта битта бўлиб, ҳарфнинг барча кўринишлари-
да устига қўйилади. Хе ҳарфининг якка ҳолда

ва сўз охиридаги шаклларигина сатр чизигидан пастга тушириб ёзилади. Мисоллар:

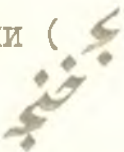
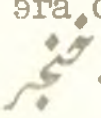
خالِق - халқ ← خ + ل + ق ← خلق
 باخْت - бахт ← ب + خ + ت ← بخت
 تالِخ - талх ← ت + ل + خ ← تلخ
 شاخ - шох ← ش + ا + خ ← شاخ

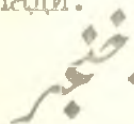

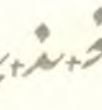
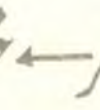
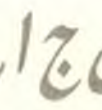
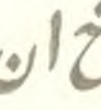
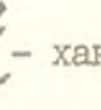
Хе ҳарфнинг ёзма, босма турлари орасида айтарли фарқ сезилмайди. Эски ёзувимизни бошловчи ўрганувчилари бу ҳарфнинг сўз охиридаги шаклини кўпинча غ (гайн) ҳарфнинг якка ҳолдаги шаклига ўхшатиб ёзишади. Ҳолбуки, бу икки кўринишларини жиддий фарқлаш керак. Қиёсланг: خ -хе, غ -гайн.

Энди, хе ва жим ҳарфи қатнашувчи сўзлардан бирини ёзайлик. Масалан, ханжар сўзини қандай ёзамиз. Даставвал, алифбо жадвалидан ўша сўзни ташкил этган ҳарфларни ажратиб оламиз.

Сўнгра эса ҳарфларнинг ҳар бирини сўзда келиш ўрнига қараб жойлаштирамиз. "Ханжар" су-

зидаги биринчи ҳарф х бўлиб, уни ифода этувчи хе ҳарфининг сўз бошидаги шаклини оламиз.

 . Иккинчи ҳарф қисқа а унлиси бўлганлиги учун уни тушириб қолдирамиз. Учинчи ҳарф н, уни ифода этувчи нун ҳарфининг сўз ўртасидаги шаклини ( ) ёзамиз ва хе га боғлаймиз . Тўртинчи ҳарф ж сўз ўртасида келаётганлиги учун унинг ҳам сўз ўртасидаги шаклини ( ) ёзиб, олдинги бирикмага боғлаймиз. . Сўзнинг иккинчи бўғинида келаётган а ҳам қисқа унли бўлгани учун тушириб қолдириб, кейинги ҳарфга ўтамиз. Сўз охирида келаётган р ҳарфини боғлаймиз. Уни ифодаловчи р (ре) ўзидан олдинги ҳарфга қўшилиш хусусиятига эга бўлгани учун уни жим ҳарфига боғлаймиз. . Натижада қуйидаги бирикув юзага келади:

 - ханжар   - ханжар

26-машқ. (хе) ҳарфининг ёзилиш шакллари олти қатордан ёзинг.

27-машқ. Ушбу бўгин ва сўзларни ўқинг ва кўчириб ёзинг.

خا، خاب، خابا، ختا، خب، باخ،
بخت، تخت، بخت، خابجا

28-машқ. Қуйидаги бўгин ва сўзларни эски ўзбек имлосида ёзинг: чо, со, хо, жо, то, оч, бож, тож, бажо, исбот, собит, ҳожж, чоп, чоч, поча, ҳожат, тахт, ҳужжат, ижобат.

29-машқ. ج (жим) ва خ (хе) ҳарфларини ا (алиф), ب (бе), ت (те) ва ح (ҳойи ҳуттий) ҳарфлари билан боғланган ҳолда бир неча қатордан ёзиб чиқинг.

30-машқ. Қуйидаги ҳарфларни ўзаро боғланг, қандай сўз келиб чиқишини ва маъносини айтинг.

ح اج ب، ح اج

31-машқ. Мазкур сўзларни ўқинг, алифбодан фойдаланган ҳолда улар иштирокида гап тузинг.

اجابت، حجاب، بخت، تاج

ТЎРТИНЧИ ДАРС

ﻩ (дол) ва ﺩ (зол) ҳарфлари.

ﻩ (дол) - эски ўзбек алифбосидаги ўнинчи ҳарф. У ўзбек тилидаги д товушини ифода этади. "Дол" фақат бир томондан қўшиб ёзилувчи ҳарфлар таркибига киради. Шунинг учун ҳам у икки кўринишга эга: (алоҳида ﻩ , уланганда ﺩ). Ўнг томондан келган ҳарфга қўшилиб, чап томондагисига қўшилмасдан ёзилади. Сатр чизигида ёзилувчи ҳарфлардан. Мисоллар:

داس ت ← د ← د ← د ← دست ← دست - даст

قادر ← ق ← ق ← ق ← قدر ← قدر - кадр

پان د ← پ ← پ ← پ ← پنذ ← پنذ - панд

موراد ← م ← م ← م ← مراد ← مراد - мурад

Дол ҳарфининг сўз ўртаси ва охиридаги кўринишлари босма ва ёзма хат турида бирмунча фарқланади. Босма турда дол ҳарфининг устки қисми кўпроқ эгик ҳолатда бўлади. Масалан,

"далда" сўзининг босма ҳамда ёзма шакллари
қиёсланг: **دلده** (далда) ва **دلده**
(далда).

Агар ўқувчи **د** (дол)нинг ёзилиш шакл-
ларини яхши билмаса, "далда" сўзини "далра"
деб ўқиши ҳеч гап эмас. Дол акралиб ёзилувчи
ҳарфлардан бўлса ҳам, баъзан ёзувда хаттотлар-
нинг хоҳиш-истакларига қараб қоидага хилоф ра-
вишда ўзидан кейин келган ҳарфга қўшиб ёзилиши
ҳам кузатилади: **دار** -дор; **دور** - давр
шаклида. Буни шошиб ёзувчи хаттотнинг иши деб
ҳам изоҳлаш мумкин.

Хаттотлар аксарият ҳолларда дол ҳарфидан
кейин ҳойи ҳавваз ҳарфи келса қўйидагича тарз-
да қўшиб ёзганлар. Масалан: **باد** -бода.

32-машқ. **د** (дол) ҳарфининг алоҳида ҳам-
да боғланган ҳолатдаги шакллари олти қатордан
ёзиб чиқинг.

33-машқ. Тубандаги сўزلарни ўқинг ва кўчи-
риб ёзинг:

ادا، داد، دادا، بد، باد، جدا،

ابد، ادب، آداب، آباد، حد، خدا

34-машқ. Ўзингиз мустақил равишда ﴿ (дол) ҳарфи иштирок этувчи сўзлардан топиб араб алифбосида ёзинг.

؛ (зол) ҳарфи ҳам ёзувда ифодаланиши жиҳатидан ﴿ (дол)га ўхшаш хусусиятларга эга. Зол тиш оралиғида талаффуз қилинувчи товуш, у фақат араб тилидан кирган сўзларда учрайди. Ўзбек тилидаги з ҳарфига яқин келади. Бу ҳарф ҳам ўзидан олдинги ҳарфга қўшил**иб**, кейингисига қўшил**майдиган** ҳарфлар сирасига киради. Икки хил кўринишга эга (якка ҳолда ؛ , боғланган шаклда **ند**). Сатр чизиғида ёзилади. дол дан устида битта нуқтаси борлиги билан фарқ қилади. Мисоллар:

ذاکیر - зокир ← ذاکیر ← ذاکیر
مذکور - мазкур ← مذکور ← مذکور
لاذیذ - лазиз ← لاذیذ ← لاذیذ

35-машқ. ذ (зол) ҳарфнинг боғланган ҳамда якка ҳолда келган шаклларини олти қатордан ёзиб чиқинг.

36-машқ. Қуйидаги бўғин ва сўзларни ўқинг ва дафтарингизга кўчириб ёзинг:

ذات، اذا، جذب، جاذب، ذاتا

37-машқ. Ўтилган ҳарфлар иштирокида сўз ва бўғинлар ясанг.

38-машқ. Тубандаги ҳарфларни алфавитдаги ўрни бўйича жойлаштириб, улар иштирокида сўз бўғинлари ҳосил қилинг.

ج، ث، ا، خ، ب، ذ، چ، پ

БЕШИНЧИ ДАРС

шаклидаги ҳарфлар

Бу хилдаги ҳарфлар учта. Улар ҳам шаклан ўхшаш, бироқ нуқталарининг ўрни ва миқдори билан фарқланадилар.

I. **ر** (ре) ҳарфи ўзбек тилидаги **р** тову-
 шини ифодалайди. Ўздан олдинги ҳарфга қўши-
 либ, кейингисига қўшилмайди. Икки хил ёзилиш
 шаклига эга (якка ҳолда **ر** , боғланган ҳол-
 да **ر**). Шу типдаги ҳарфлардан фарқи шуки,
 нуқтаси йўқ. Ҳарфнинг маълум қисми сатр чизи-
 гидан пастга тушириб ёзилади. Мисоллар:

راح م — رح + م — رحم — раҳм
 اس رار — اس + ر + ر — اسرار — асрор
 ل ا ب ا ر — ل + ب + ر — لابر — лобар
 ق ا ر ا ر — ق + ر + ر — قرار — қарор

Ёзма шаклда, **ر** (ре) ҳарфи сўзнинг ўрта-
 си ва охирида келса, ўздан олдинги ҳарфдан
 пастга тушириб ёзилади, боғланиш чизиғи сезил-
 май кетади:

پر پر پر — пар

39-машқ. **ر** (ре) ҳарфининг якка ҳамда
 боғланган шаклларини олти қатордан ёзиб чиқинг.

40-машқ. Мазкур сўзларни тўғри ўқинг ва
 дафтарингизга кўчириб ёзинг:

آرا، بار، بارار، تارا، تاراج، خبر، جراح،
 جراحات، راحت، خرج، خراج، دار، دارا،
 جبر، جابر، پاد، حرارت، ارباب، درخت

4I-машқ. **ر** (ре) ҳарфи иштирокидаги сўз-

лардан топиб, араб алифбоси асосида ёзиб чи-
 қинг.

2. **ز** (зе) ҳарфи ўзбек тилидаги з ҳар-
 фини ифодалайди. **ز** (зе) ўзига ўхшаш ҳарф-
 лардан битта нуқтаси борлиги билан фарқланади.
 Ўзидан олдинги ҳарфга қўшилиб кейингисига қў-
 шилмайди. Икки хил кўринишга (якка ҳолда **ز** ,
 боғланган ҳолда **ز**) эга. Сатр чизигидан
 пастга тушириб ёзилади. Мисоллар:

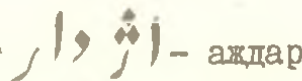

زبان - забон — ز + ب + ان — ز بان
 مخزون - маҳзун — م + ح + ز + و + ن — م ح ز و ن
 پوليز - полиз — پ + ل + ي + ز — پ ل ي ز
 آواز - овоз — آ + و + ا + ز — آ و ا ز

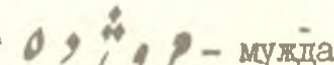

Қўлёзма китобларда зе ҳарфи ўзидан олдинги ҳарфга боғланиб келганда, кўпинча унги томонга сал оғдирилган алиф ҳарфига ўхшаб кетади: Масалан, жазо сўзининг ёзилиш шаклини кўрайлик:

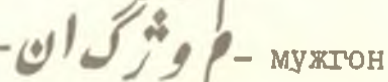
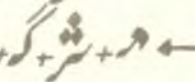
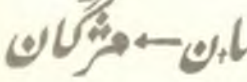
جا

Одатда, китобни тезроқ кўчириб битказиш ниятида бўлган котиблар зе ҳарфини ана шундай шаклда ёзиб кетишган.

3. (же) ҳарфи араб алифбосига форслар томонидан киритилган ҳарфларнинг учинчисидир. Ўзига ўхшаш ҳарфлардан устига қўйилган учта нуқтаси билан фарқ қилади. Бу ҳарф ҳам ўзидан олдинги ҳарфга қўшилиб, кейинги ҳарфга қўшилмайди. Икки хил ёзилиш шаклига эга: алоҳида , уланган ҳолда . Же журнал сўзидаги ж товушига мос келади. Сатр чизиғидан пастга тушириб ёзилади. Мисоллар:

аждар - ← ←

мужда - ← ←

мужгон - ← ←

харфларни ажратиб ёзинг. Улар иштирокида сўзлар ясанг.

48-машқ. د (дол) билан / (ре) ҳамда
ذ (зол) билан ز (зе) харфларининг турли кўри-
нишларини ўзаро қиёсланган ҳолда икки қатордан
ёзинг.

ОЛТИНЧИ ДАРС

س (син) ва ش (шин) харфлари

س (син) харфи ўзбек тилидаги с тову-
шини ифодалайди. Ҳар иккала томонидан келувчи
харфларга қўшиб ёзилади. Тўрт хил ёзилиш шакли
мавжуд: (якка ҳолда س, сўз бошида س,
сўз ўртасида س, сўз охирида س). Син
харфининг якка ҳолда ҳамда сўз охиридаги шакл-
лари сатр чизигидан пастга тушириб ёзилади.

Мисоллар:

س - сочиқ - س + چ + يد + ق - سپاچىق

ج - жисм - ج + س + م - جسم

ن - нафас - ن + ف + س - نفس

дарс - **وارس** ← **واريس** ← **درس**

Син ҳарфи қўлёмаларда икки ҳолатда уч-
райди: тишли **س**, ҳамда тишсиз **س**.
яъни бир чизиқ шаклида.

Син ҳарфининг қўлёмаларда ифодала-
ниши яна бир неча хусусиятга эга:

а) син баъзан, сўзнинг қайси ўринларида
келишидан қатъий назар, остки қисмига уч нуқта
қўйилган ҳолда ёзилади: **حسين** ҳусн.

Эслатма: Араб ёзувини ўрганаётган ўқувчи-
лар син тагига қўйиладиган уч нуқтага қараб,
уни **پ** (пе) ҳарфи билан алмаштириб юбормас-
ликлари лозим;

б) син ҳарфи сўз охирида (кўпинча бир
томондан қўшиб ёзилувчи ҳарфлардан кейин кел-
ганда) ҳарф устига миндириб ёзилади:

قيس - қиёс, **يولباريس** - йулбарс.

Айрим хаттотлар сўзда ҳарфларнинг бир-
бирига боғланиш чизиғини атай чўзиқ ёзадилар.
Бунда гўё син ҳарфининг сўз ўртасидаги шакли

ҳосил бўлганга ўхшайди:

حسب - ҳисоб - ҳижрон,
جمع - жам(ъ). Уни син деб ўқимаслик
керак. Хаттотлар, юқорида таъкидлаганимиздек,
қороздаги бўшлиқни тўлдириш ва ёзувнинг чирой-
ли чиқишини назарда тутиб шундай йўл тутадилар.

49-машқ. س (син) ҳарфининг сўзнинг
турли ўринларидаги шакллари орти қатордан
ёзиб чиқинг.

50-машқ. Тубандаги сўزلарни ўқинг ва даф-
тарингизга кўчириб олинг:

ساز، سات، ساپ، أس، آست،
راست، ساج، پست، اسرار، سر،
باس، اساس، اسباب، سراب،
جسارت، استراحت، سرحد، سرباز

51-машқ. Син ҳарфининг қўлёзма асарларга
хос ёзув шаклини уч қатордан ёзиб чиқинг.

52-машқ. Қуйидаги сўзларни араб ёзувида ифодаланг: дор, чорпо, жар, боадаб, чодир, обод, роҳат, адир, сабз, масоҳат.

ش (шин) ҳарфи ўзбек тилидаги ш ҳарфига тўғри келади. Ҳар иккала томонидан келувчи ҳарфларга боғланади. Тўрт хил ёзилиш шаклига (якка ҳолда ش, сўз бошида شش, сўз ўртасида شش, сўз охирида شش) эга.

Мисоллар:

ش ا ه ا ر - шаҳар ← ش + ه + ر
 ب ا ش ا ر - башар ← ب + ش + ر
 ت ي ش - тиш ← ت + ي + ش
 ق و ش - қуш ← ق + و + ش

Син ҳарфига хос хусусиятлар кўп жиҳатдан шинга ҳам тегишлидир. Шин қўлёзма асарларда кўпинча тишсиз ёзилади: پشيمان - пушаймон. Шин ҳарфининг синдан фарқи шуки, устида учта нуқтаси бўлади. Бу учта нуқта қўлёзма асарларда қуйидагича ифодаланади:

ش ش ش ش

53-машқ. **ش** (шин) ҳарфининг сўзнинг турли ўринларидаги шаклларини олти қатордан ёзиб чиқинг.

54-машқ. Син ва шин ҳарфларини бир томондан қўшилувчи ҳарфлар билан ўзаро боғланган ҳолда ёзинг ва қандай сўз ва бўғинлар ҳосил бўлишини изоҳланг.

55-машқ. Мазкур сўзларни ўқинг ва кўчириб олинг:

شاش، باش، تاش، ستاب، شارت،
شربت، آش، آشپز، تشبث، شمر، شمر،
شراب، شاد، شرار، شاخ، چاش، شاپ

56-машқ. Утилган ҳарфлар иштирокида ўнта сўз топинг ва эски ўзбек алифбосида ёзиб чиқинг

57-машқ. Шин ҳарфининг қўлёзма китобларга хос шаклларини тўрт қатордан ёзиб чиқинг.

58-машқ. Ушбу ҳарфларни ўзаро боғлаган

Холда сўзлар ясанг:

ر، س، ا، ب، د، ش

ЕТТИНЧИ ДАРС

ص (сод) ва ض (зод) ҳарфлари

ص (сод) ҳарфи ўзбек тилидаги с товушига яқин келади. Ҳар иккала томонидаги ҳарфларга қўшиб ёзилади. Тўрт хил кўринишга эга: (якка ҳолда ص , сўз бошида ص , сўз ўртасида ص , сўз охирида ص). Сод – тил орқа ундоши, у фақат араб тили орқали кириб келган сўзларда учрайди.

Сод ҳарфининг сўз бошидаги ва сўз ўртасидаги шаклларигина сатр чизигида ёзилади. Қолган кўринишлари сатр чизигидан пастга тушади. Мисоллар:

ص ای اد ← ص پی با د ← ص یاد   сайёд
واصل ل ← و ص مل ← وصل   васл
ق اص د ← ق ص د ← قصد   қасд

қасос - ق اص اص - قو + ص اص - قصاص

59-машқ. ص (сод) ҳарфининг сўзнинг турли ўринларидаги шакллари орти қатордан ёзиб чиқинг.

60-машқ. Қуйидаги сўзларни ўқинг ва кўчириб ёзинг.

صاحب، صبا، صباح، صباحت،
صبح، صد، صدا، صادر، صحراء، رخصت،
صابر، صبر، شخص، احتراض، رصد.

61-машқ. Қуйидаги ҳарфларни алифбодаги ўрни буйича жойлаштиринг.

ح، ذ، خ، ث، ر، س، ت، چ، ز، پ

62-машқ. Сод ҳарфи иштирокидаги сўзлардан бир нечтасини дафтарингизга ёзинг.

ض (зод) ҳарфи з товушига яқин келади. Устидаги нуқтаси билан сод ҳарфидан фарқ қилади. Бу ҳам тил орқа товушларидан, араб тилидан кирган сўзлардагина қўлланади. Ҳар иккала томо-

нидаги ҳарфларга қўшиб ёзилади. Тўрт хил ёзи-
лиш шаклига эга (якка ҳолда **ض**, сўз боши-
да **ض**, сўз ўртасида **ض**, сўз охирида
(**ض**). Зод ҳарфининг якка ҳолдаги ҳамда сўз
охиридаги шакллари сатр чизигидан пастга туши-
риб ёзилади. Мисоллар:

ض ي ا - зиё
غ اض اب - газаб
ق اض ا - қазо
ع رض - арз

Сод ва зод ҳарфларининг ёзма ва босма
шакллари бир-биридан деярли фарқ қилмайди. Маз-
кур ҳарфлар кўпинча қўлёзма китобларда бир то-
мондан боғланувчи ҳарфлардан кейин келганда
ўлар устига мингаштириб ёзилади. **خاص** - хос.

Эслатма: **ض** (зод) ҳарфини араблар
ض (дзад) деб юритишади ва **ض** (дз) тар-
зида талаффуз қилишади: **ضرب** - дзарб,
ضرب - дзараба.

63-машқ. ض (зод) ҳарфнинг сўзнинг турли ўринларидаги шаклларини олти қатордан кўчириб ёзинг.

64-машқ. Қуйидаги сўزلарни ўқинг ва кўчириб ёзинг.

ضرب، خضر، حاضر، حضرت، رضا،
ضرب، ضربدار

65-машқ. Луғатдан фойдаланган ҳолда сод ва зод ҳарфлари иштирок этувчи сўزلардан ўнта-сини дафтарингизга кўчириб олинг. Уларнинг ёзилишини ёдда тутинг.

САККИЗИНЧИ ДАРС

б (то ёки итқи) ва ب (зо ёки изғи)
ҳарфлари

б (то ёки итқи) ўзбек тилидаги т ҳарфига яқин келади. Ўнг ва чап томондан келган ҳарфларга боғланади. Тўрт хил ёзилиш шаклига эга: (якка ҳолда б, сўз бошида ب, сўз ўртасида ب, сўз охирида ب). Бу товуш ҳам араб тилидан кириб келган сўзлар учун хосдир. Сатр чизиғида ёзилувчи ҳарфлардан. Мисол-

лар:

طالب - талаб ← ط + ل + ب ← طلب

لطف - лутф ← ل + ط + ف ← لطف

خات - хат ← خ + ط ← خط

شارت - шарт ← ش + ر + ط ← شرط

ظ (зо ёки изғи) ўзбек тилидаги з товушига яқин келади. Ҳар иккала томонидан келувчи ҳарфларга қўшилиб ёзилади. Тўрт хил ёзилиш шаклига (якка ҳолда **ظ**, сўз бошида **ظ**, сўз ўртасида **ظ**, сўз охирида **ظ**) эга. Бۇ ҳам тил орқа ундоши, у араб тилидан кирган сўзлардагина ишлатилади. Бۇ ҳарф ҳам сатр чизиғида ёзилади. Мисоллар:

ظافر - зафар ← ظ + ف + ر ← ظفر

نظار - назар ← ن + ظ + ر ← نظر

ظاهر - зоҳир ← ظ + ه + ر ← ظاهر

لافظ - лафз ← ل + ف + ظ ← لفظ

То дан фарқли ўлароқ зо ҳарфининг устига бир нуқта қўйилади. То ва зо ҳарфларининг тик тушган чизиғи қўлёзма манбаларда ҳарфнинг асосий қисми билан боғланмасдан ёзиб кетилади:

66-машқ. **б** (то) ва **ظ** (зо) ҳарфларининг сўзнинг турли ўринларидаги шаклларини уч қатордан ёзиб чиқинг.

67-машқ. Тубандаги сўزلарни ўқинг ва кўчириб ёзинг.

خط، خطا، خطاب، خطا ط، طرح،
شروط، طرز، طب، طبابت، خاطر، ضبط

68-машқ. Луғатдан то ва зо ҳарфлари иштирок этувчи сўزلарни кўчириб олинг. Имлосини ёдда сақланг.

69-машқ. Зо ҳарфини алиф, те ва ре ҳарфлари билан боғлаган ҳолда бир неча қатордан ёзиб чиқинг.

ТУҲКИЗИНЧИ ДАРС

ع (айн) ва ع (ғайн) ҳарфлари

ع (айн) ёзувдаги вазифалари жиҳатидан бошқа ҳарфлардан ажралиб туради. Турт хил кўринишга (якка ҳолда ع, сўз бошида ع, сўз ўртасида ع, сўз охирида ع) эга. Айн ҳарфининг мустақил ҳолдаги ҳамда сўз охиридаги шакллари сатр чизигидан пастга тушириб ёзилади. Айн ҳам араб тили учун хос бўлган портловчи бўғиз товушидир. Тилимизнинг лексик составидаги араб тили орқали кирган сўзлардагина учрайди. аъ, еъ, иъ, уъ, эъ товуш бирикмаларини ифодалашга хизмат қилади. Қуйидаги хусусиятларга эга:

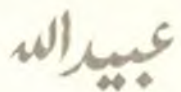
а) айн ҳарфи сўз бошида келганда тилимизга ўзлашган сўзларнинг айримлари а товуши сифатида талаффуз қилинади ва ёзилади: عمل - ақл:

عمل - амал.

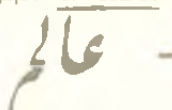
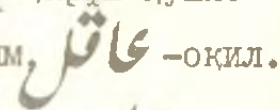
б) араб тилидан ўзлашган баъзи бир сўзларда эса и унли товушини англашиб келади:

علم - илм; عمارت - иморат.

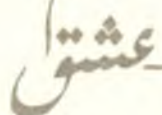
в) араб тили орқали кириб келган айрим сўзларда у ёки ў товушларини ифодалайди:

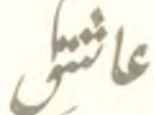
 - умр, - убайдулло.

г) баъзи сўзларда о товушини ифодалайди, бунинг учун ёзувда айнга алиф ҳарфи қўшиб ёзилиши шарт:

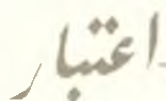
 - олим, - оқил.

Эслатма: Шунини айтиш керакки, (ё) ҳарф бирикмаси сўз бошида келса, у кўпинча ба-
жарувчи шахсни билдиради.

 — илм
 — ишқ

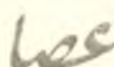
 — олим
 — ошиқ

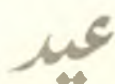
Айн ҳарфи сўз бошида алифдан кейин келганда кўпинча ҳозирги ёзувимизда айриш белгиси билан ифодаланади:

 — аътибор

 — аъло

Баъзи сўзларда айн ҳарфи сўз бошида ўз хусусиятларини йўқотган:

 (асо) — ҳасса;

 — (ийд)ҳайит.

Мазкур сўзлар асрлар давомида ўз талаффуз хусусиятини йўқотиб, ўзбек тилининг талаффуз қоидаларига мослашган.

Айн сўз ичида ёпиқ бўғиндан кейин келса, кейинги бўғинни олдингисидан ажратиб туради. Бу хусусият ҳозирги ёзувимизда айриш белгиси орқали берилади:

بدعت - бидъат, *سُنِّي* - сунъий.

Ҳозирги замон ўзбек тилидаги араб тили орқали кириб келган айрим сўзларда айн талаффуз ҳам қилинмайди, ёзилмайди ҳам. Лекин бу сўзлар эски ўзбек ёзувида ифодаланадиган бўлса, айн ҳарфи ёзилиши шарт:

ط ا ل ي ع — ط + ل + ل + ي + ع — طالع — толе (ъ)
 ت ا ب ي ع — ت + ا + ب + ي + ع — تابع — тобе (ъ)
 ج ا م ع — ج + ا + م + ع — جامع — жам (ъ)
 ن ا ف ع — ن + ا + ف + ع — نافع — наф (ъ)

70-машиқ. ع (айн) ҳарфининг сўзнинг

турли ўринларидаги шаклларини олти қатордан кўчи-

риб ёзинг,

71-машқ. Қуйидаги сўзларни ўқинг, дафта-рингизга кўчириб олинг, ёзилишини ёдқа тутинг, талаффузи ва ёзилиш хусусиятларига эътибор беринг:

عابد، عاجز، عادت، عرض، عار،
ساعت، عجرت، عصب، طبع، عطر،
استعداد، اطاعت، شاعر، اختراع، طاعت

72-машқ. Фақат мана бу ҳарфлардан фойдаланиб, қандай сўзлар ясай оласиз?

ص، ث، ا، ع، س، د، ت

73-машқ. айн ҳарфининг ёзилиш шаклларини уйда бир неча вараққа ёзиб, машқ қилинг. Улар иштирокида мустақил равишда сўзлар ёзинг.

غ (гайн) ҳарфи ўзбек тилидаги ғ товушига мос келади. ع (айн) ҳарфининг устига бир нуқта қўйилса, غ (гайн) ҳосил бўлади.

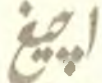

Ҳар иккала томонидаги ҳарфлар билан боғланиш хусусиятига эга. Тўрт хил ёзилиш шакли мав-

жуд: (якка ҳолда , сўз бошида , сўз ўртасида , сўз охирида).

гайн ҳарфининг сўз бошидаги ва ўртасидаги шакллари сатр чизигида ёзилиб қолган шакллари тушириб ёзилади.

غای رات	— غاید + رت —	غیرت	гайрат
م اغری ب	— م + غ + رب —	مغرب	мағриб
ت ی غ	— ت + ید + غ —	تیغ	тиғ
ت اغ	— ت + ا + غ —	تاغ	тоғ

Эски ўзбек тилида ҳозир қ ҳарфи билан ёзиладиган сўзлар ғ талаффуз қилинган ва ёзилган. Бу ҳозир қ ҳарфи билан туговчи сўзларда кўзга ташланади:

— аччиғ(қ),
 — балиғ(қ),

74-машқ. (гайн) ҳарфининг сўзнинг турли ўринларидаги шаклларини олти қатордан ёзиб чиқинг.

75-машқ. Мазкур сўзларни ўқинг ва дафтарингизга кўчириб ёзинг:

غارا، غاز، غرض، تاغ، باغ، تاغارا، ساغ،
زاغ، چاغ، باغر، چاغر، غبار، غرات،
زاغارا، داغ، غرب، غربت، غش

76-машқ. Тубандаги сўзларни эски ўзбек

имлоси асосида ёзиб чиқинг: шиор, ор, арз,
ғубор, боғ, тиф, ғазот, ғарб, ғор, шоир, бағир,
ғурбат, атр, шижоат, шеър.

77-машқ. Фақат мана бу ҳарфлар иштирокида
қандай сўзлар ясай оласиз?

خ، ز، غ، ش، ا

78-машқ. Ғайн ҳарфининг сўз ўртасида кел-
ган шаклига мисоллар топинг ва араб алифбоси
асосида ёзиб чиқинг.

ЎНИНЧИ ДАРС

ف (ффе) ва ق (қоф) ҳарфлари

ف (ффе) ҳарфи тилимиздаги ф товушига муво-
фиқ келади. Фе ҳарфининг устида битта нүктаси

бўлади. Унг ва чап томондан келадиган ҳарфлар билан боғланади. Тўрт хил ёзилиш шаклига (якка ҳолда **ف**, сўз бошида **ف**, сўз ўртасида **ف**, сўз охирида **ف**) эга. Ф сатр чизиғида ёзилувчи ҳарфлардан.

ف - фахр — ف + خ + ر — فخ — فخري
 ص - сафо — ص + ا + ف + ا — صفا — صفا
 و - васф — و + ص + ف — وصف — وصف
 ح - ҳарф — ح + ا + ر + ف — حرف — حرف

Баъзи хаттотлар аксарият ҳолларда **ف** (фе) ҳарфининг сўз ўртасидаги (**ف**) шаклини **ف** (гайн) ҳарфининг сўз орасидаги (**ف**) шаклига ўхшатиб ёзишади. Уларнинг ўзаро фарқларини контекстан келиб чиққан ҳолда англаш мумкин.

Эски ўзбек ёзуви ёдгорликларида п товуши иштирок қилувчи айрим сўзларда кўпинча таллаффузига қараб **ف** (фе) ҳарфи ифода этилган.

79-машқ. **ف** (фе) ҳарфининг ёзилиш шакллари орти қатордан ёзиб чиқинг.

80-машқ. Қуйидаги сўзларни ўқинг, кўчириб

ёзинг:

فاش، فرد، فتح، فاتح، فردا، فرصت، ظرف،
طرف، اطراف، بخت، تفت، شرافت،
انتخاب، آفت، دفتر، سفر، صاف، شرف

81-машқ. фе ҳарфининг сўзнинг бошидаги

шаклига мисоллар топиб араб ёзувида ёзиб чи-
қинг.

82-машқ. фе ҳарфини икки хил кўринишга эга
бўлган ҳарфлар билан ўзаро боғлиқ ҳолда ёзиб
чиқинг.

ق (қоф) ҳарфи ўзбек тилидаги қ товуши-
ни ифодалайди. Қоф устига қўйилувчи иккита нуқ-
таси ва нисбатан чуқурроқ ярим доира қилиб ёзи-
лиши билан фе дан фарқланади. Ўзидан олдин ва
кейин келган ҳарфларга қўшиб ёзилади. Тўрт хил
ёзилиш шаклига (якка ҳолда ق , сўз бошида
قو , сўз ўртасида قو , сўз охирида قو)
эга. Қофнинг якка ҳолда ҳамда сўз охиридаги шакл-
лари сатр чизигидан пастга тушириб ёзилади.

قاتل - қотил - قاتل - قاتل - قاتل

ناقل - нақл - نقل - نقل - نقل

قىلىق - қилиқ - قىلىق - قىلىق - قىلىق

طاق - тоқ - طاق - طاق - طاق

Ёзма нусхаларда **ق** (қоф) ҳарфи устидаги икки нуқта қўшилиб ёхуд кичкина чизиқча билан ифодалаб кетилаверади. Баъзан эса икки нуқта ҳарфнинг қайрилиш чизиғи билан қўшиб ёзилиши ҳам мумкин:

ق ق ق ق ق

83-машқ.

ق (қоф) ҳарфининг ёзилиш шаклларини олти қатордан кўчириб ёзинг.

84-машқ.

Ушбу сўзларни ўқинг, дафтарингизга кўчириб олинг:

قا، قاش، قاپ، قراق، فراق، فرق،
شرق، قضا، تقاضا، صادق، صداقت،
غرق، فقر، فقرا، عاقبت، شفقت،
قداق، شفق، قاچ، چاق، عقرب، قفس

85-машқ. Ҳар бирингиз мустақил ҳолда **ف** (фе) ва **ق** (қоф) ҳарфлари иштирок этувчи сўзлардан топиб, эски ўзбек алифбоси асосида ёзинг.

86-машқ. **Қоф** ҳарфининг сўз охиридаги шаклига бешта мисол топиб ёзинг.

87-машқ. Мазкур ҳарфлардан фойдаланиб сўзлар ясанг:

ج، ق، ا، د، ز، ت، ر

ҲИ БИРИНЧИ ДАРС

к (коф) ва **г** (гоф) ҳарфлари

к (коф) ўзбек тилидаги **к** ҳарфини ифода-
лайди. Ҳар иккала томонидан келувчи ҳарфларга
боғланади. Шунинг учун ҳам тўрт хил ёзилиш
шаклига (якка ҳолда **к**, сўз бошида **к**,
сўз ўртасида **к**, сўз охирида **к**) эга.
Сатр чизигида ёзилади. Мисоллар:

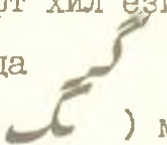

камон - **к** ам **ан** - **к** **к** **ман** - **к** **ман**

90-машқ. коф ҳарфининг сўз ўртасидаги шаклига бешта мисол топиб араб алифбоси асосида ёзинг.

91-машқ. коф ҳарфининг алиф билан қўлёзма асарларга хос боғланиш ҳолатини уч қатордан кўчириб ёзинг.

 (гоф) ҳарфи араб алифбосига форслар томонидан қўшилган ҳарфларнинг тўртинчисидир. У ўзбек тилидаги г товушини англатади. Унг ва чап томонидан келувчи ҳарфларга қўшиб ёзилади. Тўрт хил ёзилиш шакли (якка ҳолда , сўз бошида , сўз ўртасида , сўз охирида) мавжуд. Сатр чизигида ёзилади.

 (гоф) ҳарфининг (коф)дан кўриниши жиҳатидан фарқи устида уч нуқтаси борлигидир.

 гоф ҳарфи аслида қуйидагича шаклда бўлган:
 Кейинчалик ўша уч нуқта бир чизиқ билан ифодалана бошлаган:

Мисоллар:

گ - гул   گ + گل   گل   گل   گل

غامگىن - ғамгин
 رانگ - ранг
 مارگ - марг

Одатда, эски ўзбек ёзувида гоф ҳарфи ёзилмасдан, унинг ўрнига коф ҳарфи қўлланаверган.

Гоф ҳарфининг алиф билан ўзаро бирикуви қўлёзмаларда тубандагича битилади:

Коф ва гоф ҳарфларининг گا (лом) ҳарфи билан боғланиши хусусида ҳам шунини айтиш мумкин:

كل - кул, گل - гул.

92-машқ. گ (гоф) ҳарфининг сўзнинг турли ўринларидаги шакллари олтти қатордан ёзиб чиқинг.

93-машқ. Қуйидаги сўزلарни ўқинг ва кўчириб олинг:

گپ، گزفتار، گزرد، گزداب، اگر،
 برگ، گزوشش، گدا، گذر، گجک،
 گشک، گشت، گزنگ، گز، گزرد

94-машқ. Ўзингиз мустақил равишда коф ва гоф ҳарфлари иштирок этувчи сўзлардан топиб араб алифбоси асосида ёзинг.

95-машқ. Охири гоф ҳарфи билан тугайдиган сўзлардан топиб ёзиб чиқинг.

96-машқ. Гоф ҳарфининг алиф билан боғланиш ҳолатини икки қатордан ёзиб чиқинг.

97-машқ. Коф ва гоф ҳарфларининг лом билан қўлёзмаларга хос усулда боғланиш шаклини уч қатордан кўчириб ёзинг.

ЎН ИККИНЧИ ДАРС

ل (лом) ва م (мим) ҳарфлари

ل (лом) -- ўзбек тилидаги л ҳарфига мос келади. Ҳар иккала томондан келувчи ҳарфларга қўшиб ёзилади. Тўрт хил кўриниши (якка ҳолда

ل , сўз бошида ل , сўз ўртасида ل , сўз охирида ل) мавжуд. Ушбу ҳарфнинг якка ҳолати ҳамда сўз охиридаги кўриниши сатр чизиғидан пастга тушириб ёзилади. Мисоллар:

لاطیف - латиф
 ل + ط + پ + ف = لطیف
 ایلاک - элак
 ا + ی + ل + ک = ایلاک
 قامال - қамал
 ق + ا + م + ل = قامال
 ساقال - соқол
 س + ا + ق + ل = ساقال

Босма хат турида лом ҳарфи алиф билан
 боғланган ҳолатда ёзма нусхадаги кўринишлари
 (لا لا لا)дан бирмунча фарқланади. Унда лом
 ҳамда алиф ҳарфларини боғланиш ўрнида ^م
 (ميم) ҳарфига ўхшаш думалоқ шакл ҳосил бўлади:

لا (ло).

98-машқ. ل (лом) ҳарфининг сўзнинг
 турли ўринларидаги шаклларини олти қатордан
 кўчириб ёзинг.

99-машқ. Тубандаги сўزلарни ўқинг ва кўчи-
 риб ёзинг:

بال، تال، لال، قال، لابر، دل، لطف، ملك،
 حاصل، طلب، خلاص، اخلاص، خالص، فلک
 لقب، اخلاق، شکل، صالح، قلاق، غفلت، سال

IOO-машқ. Тубандаги ҳарфларни алифбодаги ўрни бўйича жойлаштиринг:

ص، ل، ث، چ، د، س، ط، ب،
ش، ز، ظ، ت، ف، ع، گ

IOI-машқ. Лом ҳарфи ўртада келган сўзлардан топинг ва эски ўзбек алифбоси асосида ёзинг.

م (мим) – ўзбек тилидаги м ҳарфини ифодалайди. Ўзидан олдинги ва кейинги ҳарфларга қўшилади. Шу сабабли тўрт хил ёзилиш шакли (якка ҳолда , сўз бошида , сўз ўртасида , сўз охирида) га эга.

Мимнинг алоҳида ҳамда сўз охиридаги шакллари сатр чизигидан пастга тушириб ёзилади. Мисоллар:

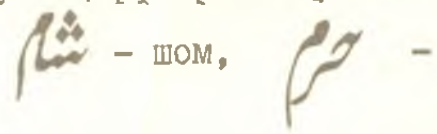
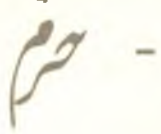
م - мулк — م + ل + ك — ملك

ت - тамға — ت + ا + م + غ + ه

ص - санам — ص + ا + ن + ا + م

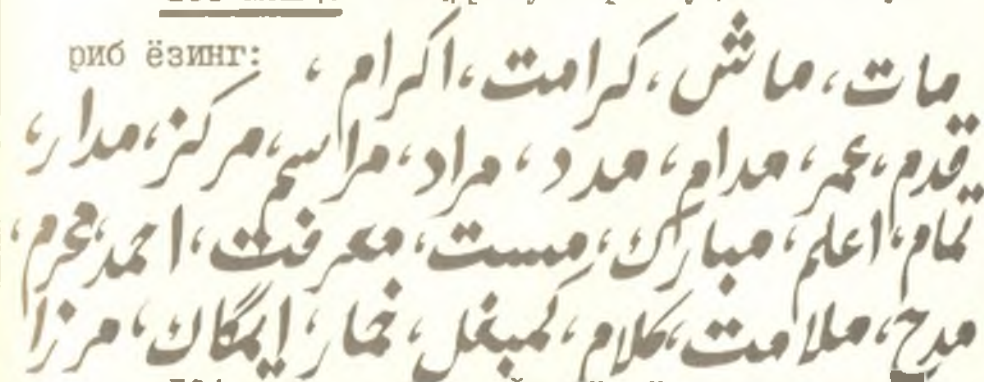
ا - илҳом — ا + ل + ه + ا + م

Мим ҳарфининг ёзма ва босма шаклларида унчалик фарқ йўқ. Шунини айтиш керакки, босмада

م (ميم)нинг думалоқ қисми сиёҳ билан чап-
 ланмасдан митти доирача шакли ёзилади. Ёзма
 нусхаларда эса ميمнинг думалоқ қисми сиёҳ би-
 лан чапланиб, катта нуқта ҳосил қилинган ҳолда
 ифодаланади. Шунингдек, қўлёзмаларда ميم ҳар-
 фӣ сўз охирида бир томондан қўшилувчи ҳарфлар
 билан келганда кўпинча ўша ҳарфларнинг устига
 мингаштириб ёзилади: - шом, -
 ҳарам.

102-машқ. م (ميم) ҳарфининг турли
 шакллари орти қатордан ёзинг.

103-машқ. Мазкур сўзларни ўқинг ва кўчи-
 риб ёзинг:

104-машқ. ميم ҳарфи сўз ўртасида келган
 мисоллардан топинг ва ёзинг.

105-машқ. Мазкур ҳарфлардан фойдаланиб

сўзлар ясанг:

ط، ل، ب، خ، ك، ت، ر

106-машқ. Қуйидаги сўзларни эски ўзбек алифбоси асосида ёзинг: малол, маҳкам, раҳм, мисол, амал, камол, мерос, томоша, эҳтимол, таълим, муносабат, малҳам, маърака, комил, жамол, умр, алаф.

УН УЧИНЧИ ДАРС

ن (нун) ва و (вов) ҳарфлари

ن (нун) ўзбек тилидаги н товушини ифодалайди. Ҳар иккала томонидан келувчи ҳарфларга боғланади. Тўрт хил ёзилиш шаклига эга: (якка ҳолда ن, сўз бошида ن, сўз ўртасида ن, сўз охирида ن). нун ҳарфининг сўз боши ва ўртасидаги шакли бе, пе, те, се ҳарфларининг ёзилиш шаклларига ўхшаб кетади. Улардан фақат устига қўйилувчи битта нуқтаси билан фарқланади. Бе ҳарфида нуқта остки қисмига қўйилса, нунда устига қўйилади. Ушбу ҳарфнинг мустақил ҳолатдаги ва сўз охиридаги кўринишлари

сатр чизигидан пастга тушириб ёзилади:

ناقش - нақш ← ز + ق + ش ← نقش
راعنا - раъно ← ر + ع + ن + ا ← رعنا
قىمىن - қимин ← ق + ي + م + ن ← قىمىن
ايمان - имон ← ا + ي + م + ا + ن ← ايمان

Хаттотлар нун ҳарфини сўз охиридаги ҳам-
да алоҳида ёзиладиган кўринишларини турли хил
шаклларда битганлар. Сўз охирида келганда ёй
шаклида ёзилиб, устига бир нуқта қўйилади:

ن - н, دان - дон.

Баъзи ҳолларда нунинг нуқтаси ҳарфнинг
асосий қисмига қўшиб ёзилади: چىن - чин.

107-машқ. ن (нун) ҳарфининг сўзнинг
турли ўринларидаги шаклларини олти қатордан
ёзинг.

108-машқ. нун ҳарфининг қўлёзма асарларга
хос шаклларини бир неча қатордан ёзиб чиқинг.

109-машқ. нун ҳарфининг сўз охирида кел-

ган шаклларига мисоллар топинг ва эски ўзбек алифбоси асосида ёзиб чиқинг.

IIО-машқ. Тубандаги сўзларни ўқинг ва кў-

чириб ёзинг:

نان، نام، نامدار، نمك، تامان، منطق، كان
نمگان، منانق، خان، جان، جانان، زمان،
امكان، نرگس، حسن، مكان، عنبر، نظم، شان

III-машқ. Ўзингиз мустақил равишда нун

ҳарфи иштирок этувчи ўнта сўз топинг ва эски ўзбек алифбоси асосида ёзинг.

و (воу) ўздан олдинги ҳарфга қўшилиб, кейингисига қўшилмайдиган ҳарфларнинг охиригисидир. У икки хил кўринишга эга: (алоҳида ва боғланганда). Сатр чизиғидан дастга тушириб ёзилади. Бир неча товушни ифодалайди:

а) сўз бошида яқка ўзи келганида в ундolini ифодалайди:

والي - вали ← و+ل+ى ← ولى

воқеа - واقعی عه ← واقعه ← واقعه

б) сўз ўртаси ва охирида келганда ҳам асосан в товушини англатади: Мисоллар:

авлод - اولاد ← اولاد ← اولاد

аввал - اووال ← اووال ← اول

ов - آو ← آو ← آو

соқов - ساق او ← ساق او ← ساق او

в) вов ҳарфи у ва ў унлилари вазифасида келганида сўз бошида бошқачароқ хусусият касб этади, биринчи дарсда таъкидлаб ўтилганидек, ўзбек тилидаги у ва ў унлилари билан бошланувчи сўзларда вов ҳарфи олдида **ا** (алиф) орттирилиши шарт, Масалан: **او**

учқур - اوچق ور ← اوچق ور ← اوچق ور

учмоқ - اوچم اق ← اوچم اق ← اوچم اق

ўтлоқ - اوثل اق ← اوثل اق ← اوثل اق

ўрил - اوغى ل ← اوغى ل ← اوغى ل

г) у ва ў унлилари сўз охирида ва ўрта-
сида келганида ҳеч қандай воситачи ҳарфсиз

و (вов) ҳарфининг ўзи ёзилаверади. Унинг у,
ў ёки в эканлиги сўз маъносига қараб англаб
олинади. Масалан:

توق - тўқ ← تو+و+ق
شوم - шум ← شو+و+م
ذوق - завқ ← ذو+و+ق

Эслатма: و (вов) ҳарфи қўлёзма асар-
ларда кўпинча و (дол) ҳарфига ўхшаб кетади. Ўқиш
жараёнида ана шунини эътибордан қочирмаслик ке-
рак.

II2-машқ. و (вов) ҳарфининг алоҳида
ҳамда боғланган ҳолатдаги шакллари орти қат-
тордан ёзинг.

II3-машқ. Ушбу сўзларни ўқинг ва кўчириб
ёзинг:

دولت، عوض، مولانا، اوتقان، وارث،
توی، نوا، وقت، ولد، اوزبکستان،

وحدت ، سو ، وطن ، كاوك ، بوى ، آو ،
آوقت ، اولاد ، اوستا ، واحد ، تا ، وقت ، قوى

II4-машқ. و (вов) ҳарфи у ва ў унли то-
вушларини ифодалаб келган ўнтача сўз топиб,
эски ўзбек алифбоси асосида ёзиб чиқинг.

II5-машқ. و (вов) ҳарфининг в ундошини
ифодалаб келишга мисоллар топиб ёзинг.

II6-машқ. و (вов) ҳарфининг сўзнинг
охирда келиш шаклига олтига мисол топинг.

II7-машқ. ن ، س ، ا ، و ، ب ، د ، ج
ҳарфларини ўзаро боғлаш орқали қандай сўзлар
ясай оласиз?

ҲН ТҲРТИНЧИ ДАРС

و (ҳойи ҳавваз) ва و (йо) ҳарфлари

و (ҳойи ҳавваз) араб-форс алифбосидаги
ўттиз биринчи ҳарф бўлиб, ҳар иккала томондан
келувчи ҳарфларга қўшиб ёзилади. Шунинг учун
ҳам тўрт хил кўринишга эга: (якка ҳолда و ,
сўз бошида و ، сўз ўртасида و ، сўз

охирида ~ 4). Сатр чизигида ёзилади. Ҳойи
ҳавваз ўзбек тилидаги бир неча товушни ифода-
лашга хизмат қилади:

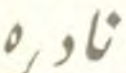

а) сўз бошида, ўртасида келганида ҳ то-
вушни ифодалайди:

 - меҳр,
 - ҳамеша,
 - қаҳр;

б) сўз охирида келганида ҳам араб ва
форс-тожик тилларидан ўзлашган сўзларда ҳ то-
вушни ифодалайди:

 - шох, - моҳ, таважжух;

в) сўз охирида келганида кўпинча а унли-
сини ифодалаб келади, бундай пайтда у алиф
билан бир хил вазифа утайди. Масалан:

 - нола
 - пора
 - нодира
 - кулча

г) сўз охирида келганда ҳозирги тилимиз-
даги форс тили орқали кириб келган баъзи сўз-
ларда и (аслида э) ҳарфни ҳам ифодалаб ке-

лиши кузатилади;

- чунки, - кимки, - балки.

Ҳойи ҳаввазинг босма ва ёзма шакллари

бир-биридан фарқ қилади. Ҳойи ҳавваз сўз бошида келганда босма хат шаклида қўйидагича ёзилади:

- ҳамроҳ. Қўлёзмаларда эса сўз бошида бутунлай бошқача кўриниш касб этади:

Ҳойи ҳаввазни ифодалаш учун битта илмоқ ҳосил қилиниб, сатр чизигидан пастда унга томон қаратилган кичкина вергул шаклидаги белги қўйилади:

- ҳ. - ҳижрон каби.

Ҳойи ҳавваз ҳарфининг сўз ўртасидаги кўринишлари ёзма ва босмада ўзаро фарқ қилади.

Босма ҳолатда шаклида, ёзма усулда ёки тарзида ёзилади. Айрим тошбосма китобларда митти вергул шаклидаги белги ҳарфнинг сўз ўртасидаги шаклида ҳам қўйилиши кузатилади, масалан:

- наҳр каби.

Худди шундай фикрларни ҳойи ҳавваз ҳарфининг сўз охиридаги шакли ҳақида ҳам айтиш мумкин.

Босма ҳолатда **ا**, ёзма шаклда эса тарзида берилади.

II8-машқ. **و** (ҳойи ҳавваз) ҳарфнинг сўзнинг турли ўринларидаги шакллари ортидан ёзинг.

II9-машқ. Қуйидаги сўзларни ўқинг ва кўчириб ёзинг:

بهر، بهرام، باله، هوا، ظهر، ظاهر، طاہر،
نهر، انهار، بهار، دهر، هوس، زهر، شہرت،
پیالہ، حمیدہ، لالہ، ہوش، شہر، ہرات، ہماز

I20-машқ. Мазкур сўзларни эски ўзбек алифбоси асосида ёзинг, ҳойи ҳавваз қандай вазифада келганлигини аниқланг: тола, пода, чаҳор, хона, бечора, ҳумо, меҳмон, меҳрибон, зинҳор, моҳир, ҳажв, ҳўкиз, ҳуш, баҳо, ҳид, ҳайкал, ҳаяжон, ҳудҳуд.

I21-машқ. Ҳойи ҳаввазнинг сўз бошидаги шаклига ўнтача мисол топиб ёзинг.

I22-машқ. Ўзингиз мустақил равишда ҳойи

ҳавваз ҳарфнинг а унли товушини ифодалаб келган ҳолатига бешта мисол топинг ва улар асосида содда гаплар тузинг.

I23-машқ. **و** (нун), **و** (вов), **و** (ҳойи ҳавваз) ҳарфлари иштирок этган сўзлардан топинг, улар асосида гап тузинг.

I24-машқ. Мустақил равишда ҳойи ҳавваз ҳарфнинг сўз охирида ҳ товушини ифодалаб келган ҳолатига мисоллар топиб ёзинг.

ی (йо) ҳарфи ўнг ва чап томондан келган ҳарфларга қўшиб ёзилади. Тўрт хил ёзилиш шакли (якка ҳолда **ی**, сўз бошида **ی**, сўз ўртасида **ی**, сўз охирида **ی**) мавжуд.

Йо ҳарфининг якка ҳамда сўз охиридаги шакллари сатр чизигидан пастга тушириб ёзилади. **ی** ҳарфининг сўз боши ва ўртасидаги шакллари **ی** **ی** **ی** **ی** ҳарфларининг худди ўша ҳолатлардаги кўринишларига ўхшаш, лекин нуқтанинг миқдори ва ўрни билан улардан фарқланади.

ی ҳарфининг икки нуқтаси бор ва улар **ت** (те) ҳарфига тескари ҳолда **ی** **ی** ҳарфнинг ост-

ки қисмига қўйилади.

ی ҳарфи ўзбек тилидаги й ундошини, и, э унлиларини ий товуш бирикмасини ҳамда е, ё, ю, я ҳарфларини ифодалашга хизмат қилади.

Агар **ی** (йо) ҳарфи сўз бошида ҳеч қандай воситачи ҳарфсиз ўзи келса, й ундошини, е (یسی), я (ییه) ҳарфларини ифодалайди:

йул - **ی** **ول** ← **ی** + **ول** ← **یول**

елим (й) - **ی** **ی** **ل** **م** ← **ی** + **ی** + **ل** + **م** ← **یلیم**
яхши - **ی** **ه** **خ** **ش** **ی** ← **ی** + **ه** + **خ** + **ش** ← **یخش**

ی ҳарфи е (йе) унлисини ҳамда йи (ёхуд ий) ҳарф бирикмасини ифода этиш зарурати туғилганда, икки тишли қилиб ёзилиши ҳам мумкин:

етим - **یتیم**   йил - **ییل**

е, й, я ҳарфлари сўз ўртаси ва охирида келганида тўғридан тўғри **ی** (йо) ҳарфининг ўша кўринишлари қўшимча белгиларсиз ёзиб кетилаверади:

пайрав - **پ** **ای** **راو** ← **پ** + **ای** + **راو** ← **پیرو**

муяссар - موى سس ار - م + پيد + سس + سر - ميسس

терим - تى رى م - ت + پيد + سر + پيد + م - تيريم

Агарда **ى** (йо) сўз бошида и ёки э унли-ларини ифодалашни лозим бўлса, олдидан, албатта, **|** (алиф) ҳарфи орттирилиши шарт:

инкор - اى نك ار - ايد + ند + مك + ما - انكار

эртак - اى رت اك - ايد + سر + ت + مك - ايرتك

Кўпинча ёзувда алиф ҳарфидан кейин **ى** (йо) ҳарфи тушиб қолади, лекин ўқишда, албатта (йо) талаффуз қилинади. Масалан:

икрор - اى ق رار - اق + سر + ار - اقرار

и ва э ҳарфлари сўз ўртаси ва охирида келганда алиф ҳарфи тушиб қолиб, фақат **ى** (йо)-нинг ўзи ёзилиб кетилаверади:

тирик - تى رى ك - ت + پيد + سر + پيد + ك - تيريك

мэн (мен) - م م ن - م + پيد + ن - مين

Агарда **ى** (йо) ҳарфи е, ё, ю, я ҳарфий

белгиларини ифодалашни керак бўлса, улардан кейин **ا** (алиф), **و** (вов), **و** (ҳойи хавваз) ҳарфлари боғланади. Бу ҳолда қуйидагича ҳарф бирикмалари юзага келади:

е (йе) - **ي+ى ← يى** , ё (йо) - **ي+ا ← يا**.

я (йа) - **ي+ه ← يه** , ю (йу) - **ي+و ← يو**

Мисоллар:

ёлқин - **ي+ال+ق+ى+ن ← يالقين**
 юмуш - **ي+وم+و+ش ← يوموش**
 тайёр - **ت+ا+ي+ا+ر ← تيار**
 юсуф - **ي+وس+و+ف ← يوسف**

е ва я ҳарфлари сўз боши ва ўрталарида келганда кўпинча иккинчи воситачи ҳарф тушиб қолади, лекин ўқишда е, я сифатида талаффуз қилинаверади:

ем - **ي+م ← يم**
 яқин - **ي+ه+ق+ى+ن ← يهقين**

Эски ўзбек ёзувидаги ёлгорликларда кўпинча я (*يه*) ва ё (*يا*) ҳарфий бирикмалари аралаш ҳолда қўлланган. Масалан:

يامان (ямон) - *يامان* (ёмон)

ى (ё) сўз охирида (баъзан ўртасида ҳам) келганида ий товуш бирикмасини ҳам англатишини кўрамиз, масалан:

علمى - илмий,
صنفي - синфий, *سياسى* - сиёсий.

Бундай ҳолда битта *ى* (ё) ҳарфининг ўзи ёзилиб кетилади, баъзан иккаласи ҳам ёзилиб, биринчи *ى* (ё) ҳарфи устига ҳамза белгиси қўйилади: *ئى*. Одатда, (*اوى*) чўзиқ унлилардан кейин келганда ҳамза қўйилади.

Баъзан сўзлар *ى* (ё) ҳарфи билан тугаса ҳам, *آ* о сифатида талаффуз қилинади, масалан: *حتى* - ҳатто, *عيسى* - исо. Бу хусусият арабча сўзларгагина тегишли.

ى (ё) ёзма ва босма шакллари жиҳатидан бир-биридан кескин фарқланиб турувчи ҳарфлардан. Ҳаттотлар *ى* (ё) ҳарфининг сўз охи-

ридаги шаклини ҳаддан ташқари ўзгартириб юборганлар. Бу эса ўқишни бирмунча қийинлаштиради.

ی (йо) сўз охирида и ва й товушларини ифодалаб келганда қуйидагича кўринишларда ёзилади:

ёзма ҳолатда

босма ҳолатда

кетди

کتدی

- кетди

қолди

قالدی

- қолди

туй

توی

- туй

уй

اوی

- уй

ی (йо) ҳарфининг сўз ўртаси ва бошидаги

шакли ёзув қоида­сига муво­фиқ, асосан, алиф­бода кўрсатилгани­дек қилиб ёзилади. Фақат сўз боши ва ўртасидаги шакл­ларига қўйиладиган ик­кита нуқ­танинг бир-бирига жи­тлашиб (**یۈ** **یۈ**) ёки кич­кина чизиқча шакли­да (**یۈ** **یۈ**) иф­одаланишини ҳи­собга олмаганда, деяр­ли бошқа ўз­гариш сезил­майди.

125-машқ. **ی** (йо) ҳарфнинг сўзнинг тур-
ли ўринларидаги шакллари орти қатордан ёзиб
чиқинг.

126-машқ. Тубандаги сўзларни ўқинг ва даф-
тарингизга кўчириб ёзинг:

بىلىم ، تىل ، كىلدى ، بىمىش ، قىلىق ، ايتىك ،
ايل ، بىلدى ، بىرك ، قىزىق ، قىلىچ ، ايشىك چىرىك ،
الدى ، تىنىق ، ايلين ، ايليك ، اقليم ، تىردى

127-машқ. **ی** (йо) ҳарфи и ҳамда э унлила-
рини ифодалаб келган сўزلардан ўнта мисол топиб
араб алифбоси асосида ёзиб чиқинг.

128-машқ. **ی** (йо) ҳарфнинг е, ё, ю, я
ҳарфларини ифодалаб келган ҳолатига бештадан
мисол ёзинг.

129-машқ. **و ، ر ، م ، ت ، ی ، ص**
ҳарфларидан фойдаланиб қандай сўзлар ясай ола-
сиз?

ЎН БЕШИНЧИ ДАРС

Араб ёзувининг баъзи ўзига хос- ликлари

Араб имлосининг мураккаб томонларидан бири, олдинги дарсларимизда таъкидлаганимиздек, унли товушларнинг ёзувда ифодаланмаслиги, бош ва кичик ҳарфларнинг берилмаслиги бўлса, иккинчи бир мураккаб жиҳати, ёзувда тиниш белгиларининг қўйилмаслиги ва бўғин кўчиришнинг йўқлигидир. Ўтмишдаги қўлёзма китобларда тиниш белгилари – вергул, нуқта, сўроқ ва ундов аломатларини қўйиш расм бўлмаган. Бир жумла тугаб, иккинчиси бошланиши ёхуд гапнинг хабар, сўроқ, ундов маънолари ҳам матндан келиб чиққан ҳолда, яъни гапнинг умумий руҳи, мазмуни ва оҳанги орқали пайқаб олинади.

Ана шу мураккаблик инобатга олиниб, ҳозир араб ёзувида тиниш белгиларини ифода этиш одат тусига кирган. Улардаги тиниш белгилари биз ҳозирда қўллаётган белгиларга тескари шаклдадир: Сўроқ аломати – , вергул – шаклида ифодаланади. Лекин нуқта ва ундов белгилари бундан мус-

тасно. Умуман олганда, араб ёзувида бир сўзни бўлиб, икки сатрда ёзиш мумкин эмас. Бироқ баъзи ҳолларда (кўпроқ типографик нусхаларда), бўғин кўчириш зарурати туғилиб қолса, кўчирилмаган сўзнинг сўнгги ҳарфи юқорига чиқарилиб, қайириб қўйилади. Қўлёзма манбаларда одатда бўғин кучирилмайди. Агар бирон сўзни янги сатр-га кўчириш лозим бўлиб қолса, уша сўздан олдин-ги сўзнинг ҳарфлари сатрдаги бўшлиқни тўлдириш мақсадида махсус чўзиқ қилиб ёзилади. Араб им-лосида айрим ҳарфлар ёзувда ифодаланса ҳам, ор-заки нутқда талаффуз қилинмайди, масалан:

خوارزم (хворазм) - хоразм, خواجه
 (хвожа) - хожа, خويش - (хвиш) - хиш (қа-
 риндош).

130-машқ. س، ح، م، ن шаклларга тегिश-ли нўқталарни қўйиб, қандай сўз ясай оласиз?

131-машқ. ش، ط، ل، ب، ق، گ ҳарфлари-дан фойдаланиб қандай сўзлар ясай оласиз?

132-машқ. Тубандаги сўзларга тегишли нуқта-
таларни қўйиб ўқинг:

кѳат , ѳлт , мѳит , ѳلم , ѳاع ,
صص , مصص , دصص , فاعار , صطه ,
طلد , دروارہ , خانک , سالہ , صدہ ,
او صص , آداب , آسان , صص , جان

133-машқ. Қўйидаги харфларни ўзаро боғ-
ланг ва қандай сўзлар келиб чиқишини айтинг:

ت , ع , ل , م   م , ع , ر , ف , ت
م , ر , ا , ث   م , ق , ل , و

134-машқ. Қўйидаги харфларни алфавит тар-
тиби бўйича жойлаштиринг:

س , ذ , ب , ض , چ , ک , می ,
ت , ص , ر , ش , ظ , ق , غ ,
گ , ه , خ , پ , د , ف , ل ,
ز , ط , ن , م , ج , ث , ا

ҮН ОЛТИНЧИ ДАРС

Араб алифбосидаги ҳарфларнинг ясалиши

Араб алфавитидаги ҳарфлар, асосан, үн етти белгидан иборат. Улардан бир нечтасининг ост ёки устига бир, икки ва учтадан нуқта қўйиш орқали ҳарфлар сони кўпайтирилган. Бу белгилар тубандагилардир:

ا، ب، ج، د، ر، س، ص، ط، ع،
ف، ك، ل، م، ن، و، ه، ي

Шундан 7 белги - ا، ل، م، ن، و، ه، ي янги ҳарф ҳосил қилишда иштирок этмайди. Қолганлари эса ўзининг нуқтали ёки нуқтасизлигига, нуқталарнинг ўрни ёки миқдорига кўра бири-биридан ажралиб туради:

I. шаклининг тагига бир нуқта қўйилса, (бе) ҳарфи, остига уч нуқта қўйилса, (те) ҳарфи, устига икки нуқта қўйилса, (се) ҳарфи, устига уч нуқта қўйилса, (се) ҳарфи ва шаклини чўзиқ эмас, ярим доира шаклида ёзиб ( ), устига бир нуқта қўйилса,

ن (нун) ҳарфи юзага келади.

2. چ шаклининг ўзи ҳ товушини ифода-
лайди. Остига бир нуқта қўйилса, ج (жим) ҳар-
фи, остига уч нуқта қўйилса, چچ (чим) ҳарфи,
устига бир нуқта қўйилса, چخ (хе) ҳарфи ҳосил
булади.

3. د шаклининг ўзи д товушини ифода-
лайди. Устига бир нуқта қўйилса, د (зол) ҳар-
фи ҳосил булади.

4. ر шаклининг ўзи р товушини ифода-
лайди. Устига бир нуқта қўйилса ر (зэ) ҳарфи,
уч нуқта қўйилса, رر (жэ) ҳарфи вужудга кела-
ди.

5. س шаклининг ўзи син ҳарфини ифода-
лайди. Устига уч нуқта қўйилса, سس (шин) ҳарфи
ҳосил булади.

6. ص шаклининг ўзи с товушини ифода-
лайди. Устига бир нуқта қўйилса, ص (зод) ҳар-
фи пайдо булади.

7. ب шаклининг ўзи то ҳарфини ифода-
лайди. Устига бир нуқта қўйилса, ب (зо) ҳарфи
юзага келади.

8. ع шаклининг ўзи айн ҳарфни билдиради. Устига бир нуқта қўйилса, غ (гайн) ҳарфи ҳосил бўлади.

9. ف шаклининг устига бир нуқта қўйилса, ف (фэ) ҳарфи, бу шакл доирасини чуқурроқ ёзиб устига икки нуқта қўйилса, ق (коф) ҳарфи ҳосил бўлади.

10. ك шаклининг ўзи коф ҳарфни ифодалайди. Устига уч нуқта қўйилса, گ (гоф) ҳарфи ҳосил бўлади (Бу ҳарф, одатда, айтиб утилганидек, уч нуқта ўрнига бир узун чизиқ қўйиб ёзилади: گ).

Келтирилган изоҳлардан кўриняптики, ҳар бир ҳарфни ёзишда нуқталарнинг ўрни ва миқдорига катта эътибор бериш шарт. Акс ҳолда, сўз маъноси бутунлай ўзгариб кетиши мумкин. Навоий ҳақидаги ривоятлардан бирида шоир тилидан тажрибасиз хаттотнинг иши тўғрисида "қалам ўлсун кўзни кўр қилғон" деган ибора келтирилади. Бунинг маъноси шунки, کوز — кўз ва کور — кўр сўзлари ёзувда бир хил шаклда ёзилиб, фақат "кўз" сўзи нуқтаси борлиги билангина фарқланади.

Навоий юқоридаги мисрада масъулиятсиз ко-

тибнинг "кўз" сўзидаги нуқтани тушириб қолдириб, "кўр" ёзиб қўйгани, яъни "кўзни кўр қилишига" ишора қиляпти. Ҳатто, Алишер Навоийнинг ўз асарларида ҳам хаттотлик масъулияти ҳақида ибратли фикрларни учратиш мумкин. У "Маҳбубул-қуллуб" асарининг "Котиблар зикрида" номли ўн еттинчи ғаслида шу ҳақда сўз юрита туриб бепарво хаттот "бежо нуқта била (ҳабиб)ни (ҳабис) қилғай ва (муҳаббат)ни (меҳнат) қилғай" деб ёзади. (Маълумот учун қаранг: Алишер Навоий. Асарлар. Ўн беш томлик. Ўн учинчи том: Тошкент, 1966, 22-бет).

135-машқ. шаклига эга ҳарфларнинг сўз ўртасидаги кўринишига ухтадан мисол топинг ва улар иштирокида гап тузинг.

136-машқ. Нуқталари устига қўйилувчи ҳарфларни ажратиб ёзинг.

137-машқ. Нуқталари остига қўйилувчи ҳарфларни ажратиб ёзинг. Улар иштирокидаги сўзлардан топиб, араб алифбоси асосида ёзиб чиқинг.

138-машқ. Битта нуқтали ҳарфлар асосида сўзлар ясанг.

I39-машқ. Иккита нуқтали ҳарфларни ажратиб ёзинг. Улар иштирокида сўзлар тузинг.

I40-машқ. Уч нуқтали ҳарфларни айрим ҳолда ёзинг ва уларни таърифланг.

I41-машқ. Ҳеч қандай нуқта иштирокисиз яса-
ладиган ҳарфларни ёзинг. Улар ҳақида маълумот
беринг.

I42-машқ. шаклига эга ҳарфларнинг сўз
охирисидаги кўринишига иккитадан мисол топинг.
Улар асосида гап тузинг.

I43-машқ. шаклидаги ҳарфларнинг сўз
бошидаги кўринишига гап тузинг, иккитадан мисол
топинг ва улар иштирокида гап тузинг.

ҶН ЕТИНЧИ ДАРС

Муттасил ва мунфасил ҳарфлар

Араб алифбосидаги ҳарфлар ўзининг шакл кў-
ринишларига қараб ҳам иккига: тўрт хил шаклга
эга ҳамда икки хил шаклга эга ҳарфларга бўлина-
ди. Биринчи гуруҳ, яъни тўрт хил шаклга эга ҳарф-
лар 25 та, улар қуйидагилардир:

ب، پ، ت، ث، ج، چ، ح، خ، س، ش، ص، ض

ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ك، گ، ل، م، ن، ه، و، ی

Иккинчи гуруҳ – икки хил шаклга эга ҳарфлар эса еттита, улар қуйидагилардир:

ا، د، ذ، ر، ز، ش، و

Шаклий кўринишларига кўра ҳарфларни сал бошқачароқ гуруҳлаштириш ҳам мумкин: уларни ёзувда бир-бирига қўшилиш ва қўшилмасликларига қараб ҳам тасниф қилса бўлади:

1. Ўздан олдинги ва кейинги ҳарфларга қўшиб ёзиладиган ҳарфлар. (Яъни ҳар иккала томонидан қўшилувчи ҳарфлар.)

2. Ўздан олдингисига қўшилиб, кейингисига қўшилмайдиган ҳарфлар (Яъни фақат бир томондан қўшилувчи ҳарфлар.)

Ўздан олдинги ва кейинги ҳарфларга қўшилиб ёзиладиган ҳарфлар араб ва форс тилшунослигида муттасил (қўшилган) ҳарфлар деб юритилади. Юқорида келтирилган йигирма бешта ҳарф ана шу сирага киради. Бу ҳарфлар ўзининг ўнг ва чап томонидаги ҳарфлар билан қўшилиб ёзилганлиги сабабли ёзувда алоҳида шаклда келишидан ташқари, яна уч хил кўринишда бўлади. Бу ҳарфларнинг

алоҳида шакли ҳеч ўзгаришсиз алифбода қандай берилса, шундай ёзилади. Қолган шакллари ҳам алифбода кўрсатилганидек қилиб ёзилади. Аксарият ҳарфларнинг сўзнинг турли ўринларидаги шаклларига диққат қилинса, уларнинг ўз аслига жуда кам ўхшайдиган шакл кўринишларини сезиш мумкин. Аслида араб-форс алифбосидаги ҳарфлар сўзнинг ҳамма ўринларида бир хилдир. Уларни чигал ва мураккаб кўрсатувчи нарса – ҳарфларни ёнверидагилари билан ўзаро боғлаш мақсадида келтирилган илмоқ – чизиқлар.

Мисол сифатида зод ҳарфининг турли шакллари кўрсатамиз. Бу ҳарфининг алоҳида ҳолдаги шакли – ض , сўз бошидаги шакли – ض , сўз ўртасидаги шакли – ض , сўз охиридаги кўриниши эса ض тарзида ёзилади. Зод ҳарфининг сўз бошидаги, ўртасидаги ҳамда охиридаги шаклларига қараладиган бўлса, ҳарфининг асосий қисми сақланган, ўзгариш фақат илмоқ-чизиқлар ҳисобида содир бўлгани яққол сезилади.

Ўзидан олдингисига қўшилиб кейингисига қўшилмайдиган ҳарфлар эса мунфасил ажралувчи ҳарф-

лар деб аталади. Буларга юқорида келтирилган еттита ҳарф киради: Бу етти ҳарфнинг ҳар бири ёзувда икки хил шаклда бўлади:

а) алоҳида ёзилиш шакли:

ا، د، ذ، ر، ز، ش، و

б) ўзидан олдинги ҳарфга қўшилиб ёзиладиган шакли:

با، دا، ذرا، راز، زار، شرا، ورا

برادر - биродар,

دریا - дарё,

اولاد - авлод,

اشدرد - аждар.

I44-машқ. Муттасил (ҳар икки томонидан қўшиб ёзилувчи) ҳарфларнинг ҳар бирини бир неча қатордан ёзиб чиқинг. Уларнинг алифбодаги ўрнига эътибор қилинг.

I45-машқ. Мунфасил (бир томондан қўшиб ёзилувчи) ҳарфлар иштирокидаги сўзларга мисоллар ёзинг.

I46-машқ. Мунфасил ҳарфлардан учтаси иштирокидаги сўзлардан топиб, араб алифбоси асосида ёзиб чиқинг.

I47-машқ. Тубандаги жумлаларни ўқинг, ҳарфларнинг боғланишига диққат қилинг:

۱. قلب فی آرزو دن محروم قیامش سیرنی هوادن
 ایریب قوشش بیلان برابر دور ۲. اینسان
 اوزی نینگ بار کوچینی ایشگا سالیشتی
 اوچون اوز الدگا الحام باغشلایدگان بران
 بر عالمی جناب مقصد قویاغنی لازم دور
 ۳. خطا قیلمایدگان آدم وانا ایماس بوندای
 آدم لاریوق بولیشی هم ممکن ایماس .
 اونچ لیک جدی خطا قیلمایدگان و اونی
 تیز و آسان توزاته آلا دیگان کیشینگین
 دانا دور ۴. اوزی فی بی نقصان حسابلاش
 ادایشیش نینگ اینگ توغری پولیدور (تفکر کلشیند)

۱۵. تاریخ فی بیلش چوقور اورگانیش هر میر شخص نینگ
مقدس بورچیدور، اورتہ آسیا خلقلاری جہان
خلق لاری کبی اولاری نینگ اوزاق تأریخس گایگا

148-машқ. Фақатгина мунфасил ҳарфлардан
фойдаланган ҳолда қандай сўзлар ясай оласиз?

ЎН САККИЗИНЧИ ДАРС

Сатр чизигида ва сатр чизигидан пастга
тушириб ёзилувчи ҳарфлар

Ҳар бир ҳарфга характеристика бериш асно-
сида кўриб ўтганимиздек, араб алифбосидаги
ҳарфлар ёзилишига қараб ҳам икки турга бўлина-
ди:

1. Сатр чизигида ёзиладиган ҳарфлар. Бунга

ا، ب، پ، ت، ث، ط، ظ، ف، ك، گ،

ҳарфлар киради. ۰

2. Сатр чизигидан пастга тушадиган ҳарфлар.

Бунга ج، چ، ح، خ، د، ذ، ر، ز، ش، س، ه،

ص، ض، ع، غ، ق، ل، م، ن، و، ی
ҳарфлар киради.

ХАРФЛАРНИНГ САТР ЧИЗИҒИГА НИСБАТАН
ЁЗИЛИШ УРНИ

ا ب پ ت ث

ج چ ح خ

د ذ ر ز ژ

س ش ص ض

ط ظ ع غ ف

ق ک گ ل

م ن و ه ی

Албатта, бу тасниф ҳам нисбий. Чунки мун-
фасил ҳарфларнинг айримларидан ташқари деярли
барча ҳарфларнинг сўз боши ва сўз ўртасидаги
шакллари сатр чизиғида ёзилади.

Эслатма: Хаттотлик санъати (каллиграфия)га
қизиқувчилар ҳарфларнинг ёзилиш шаклларини яхши
эгаллашлари зарур.

149-машқ. Сатр чизиғида битилувчи ҳарфлар-
ни ажратиб ёзинг ва улар асосида гап тузинг.
Ҳуснихатга диққат қилинг.

150-машқ. Сатр чизиғидан пастга тушириб
ёзиладиган ҳарфларнинг турлича кўринишларини
ёзинг. Ҳуснихатга эътибор қилинг.

151-машқ. Тубандаги жумлаларни ўқинг ва
ҳар бир ҳарфни сатр чизиғида қандай ёзилишига,
боғланиш боғланмаслигига қараб таърифланг:

۱. دنیاوہ عدالت و حقیقت نینگ غلبہ سی مقرر دور
۲. میں علم اور گناہق اوچون مکتب گابار امن
۳. علم بارچہ سراسر ارلار نینگ کلیدی دور

۴. دنیاوہ اینک بخشش ایش دانالار بیلان
صحبت قورماق و علم او رکا نواقدر
بیز بخارا، خیوه، شمرقند، شهرسبز کبی
تاریخش شهرلارنی تاماشه قیلدیک انسان
اولوغ و معتبر دورلا خاطر لاش انسان
نینک جمعیت دهگی اورنی و اینرگو
خدمت لاری گا مناسبت دیک
هر بیر انسان کته حرمت و احترام گا
لایق و مشرف بولیشی او چون خلق
منفعتی پولیده اوز قابلیت و کوچ -
غیرتی نی تینهای صرفلاشی لازم دور

УН ТЎҚҚИЗИНЧИ ДАРС

Араб алифбосидаги ўзбек тилига хос булмаган товушларни ифодаловчи харфлар

Араб алифбосига диққат қилган булсангиз, бизнинг тилимиздаги бир товушни ифодалаш учун икки, уч ва ҳатто тўрт харф мавжудлигини кўрасиз. Масалан:

ط، ت	харфлари	<u>т</u>	товушни,
ح، ه	харфлари	<u>ҳ</u>	товушни
ذ، ز، ض، ظ	харфлари	<u>з</u>	товушни
ث، س، ص	харфлари	<u>с</u>	товушни ифодалайди.

Бўлардан **ت، ه، ز، س** харфларигина ўзбек тилидаги товушларга яқин келади. Қолган саккизта харф фақат араб тилидан ўтган сўзлардагина учрайди. Улар биздагина бир хил товушдек туюлса-да, аслида эса араб тилида талаффузи жиҳатидан кескин равишда фарқланади. Бу харфлар ўзбек ва форс тилларига араб сўзлари билан бирга кириб келганлиги сабабли, улар шу тилларнинг товуш системасига бўйсунган ҳамда ўзининг талаффузда фарқланувчи хусусиятларини йўқотган.

Ўзбек тилида бу ҳарфлар ифода этган товушлар орасида ҳеч қандай фарқ кўзга ташланмайдди. Лекин тилимизнинг луғат составига кирган арабча сўзларда араблар қайси ҳарфни қўллаган бўлсалар, биз ҳам шу сўзни ёзишда ўша ҳарфни ишлатамиз.

Э с л а т м а: Фақат эски ўзбек ёзуви сифатида қўлланиб келинган араб ёзуви 1921 йили ислоҳ қилинган пайтдагина бу қоидага риоя қилинмади. Ислоҳ талабига мувофиқ имкон даражада ёзувда унли ва ундош ҳарфлар тўла ёзилган.

Хуш, қайси сўзда ўша ҳарфлардан қай бири ишлатамиз? Бунни илғаб олиш жуда мушкул, муайян бир сўзда юқоридаги ҳарфлардан қай бири ишлатилишини фақат ёдда сақлаш орқалигина билиш мумкин. Чунки қайд этилган товушларнинг барчаси ўзбек тилида бир хилда талаффуз қилинади.

Мисол сифатида з товушини олайлик. У ўзбек тилида ягона талаффуз нормасига эга. Араб тилида эса талаффуз этилишига қараб турли ҳарфлар билан ёзилади. Солиштиринг:

золим - ظالم

газаб - غضب

зикр - ذکر

зийнат - زینت

152-машқ. Фақат араб тилидан ўтган сўзларгагина хос бўлган товушлар иштирокида сўзларга мисоллар ёзинг ва улар асосида гап тузинг.

153-машқ. Қуйидаги сўзларни ўқинг, қандай харфлар билан ифодаланишини ёдда тутинг:

اصراف، اصلاحات، اصلا، اصول، امضا، اهل
تقریظ، تنقیص، تلفظ، تذکره، تصنیف، تعطیل،
تعظم، تصادفاً، ثریا، ثور، ثبوت، ثمره،
ثواب، جثه، جراح، حریت، حصه، حاصل،
خاصیت، خطای، خصلت، ذکاوت، ذوق،
ذوالفقار، ذهن، ذیل، ذریات، رابطہ، رخت،
رذیل، ریاضت، سلطان، صاف، صدق،
صادق، صداقت، صفت، صنف، صنم،
صلح، صندوق، صیپی، صداش، صلیت

صنوبر، صورت، صورتی، صورت، صیقل،
 ضدیت، ضرب، ضرورت، ضرر، ضعیف،
 ضیا، ضیافت، طاقت، طالع، طبقه، طلسم،
 طلعت، طناب، طعام، طیار، طلب، طوفان،
 طومار، ظلمت، عاصی، عذر، عاجز، عارض،
 عامل، عداوت، عجائب، عشوه، عصب، عار،
 عشر، عذاب، عطا، علاوه، عیار، غصه، غواص،
 فصل، فضیلت، قطب، قحط، قرض، قصاص،
 قصد، قصد، لطیف، مثال، مثقال، مأموریت،
 معطر، مخصوص، مصرع، نوع، نصب، نصیحت،
 نقصان، نط، وارث، وظیفه، وصیت،
 وطن، وصل، وثیقه، وحشت، همراه، یلیع

ЙИГИРМАНЧИ ДАРС

Унли товушларнинг ёзувда ифодаланиши

Дунёдаги аксар тилларда унли ва ундош товушлар ва шунга мос ҳарф белгилари мавжуд. Гарчи араб тилида ҳам унли ва ундош товушлар бўлса-да, унли товушларнинг ҳаммаси ҳам ёзувда ифодаланавермайди. Араб тилида қисқа унлилар талаффуз этилади-ю, ёзувда тушиб қолади. Араб алифбосида унлиларни ифодаловчи махсус ҳарфлар йўқ, бироқ баъзи бир белгилар унли товушларни билдириш вазифасини ўтайди. Араб алифбосига асосланган эски ўзбек ёзувида унли товушлар икки усулда:

а) араб графикасидаги учта белги | (алиф),
و (вов), و (йо) ҳарфларини қўллаш;

б) ундош товушларнинг остига ва устига диакритик белгилар қўйиш орқали ифода этилади.

Алиф, вов, ва йо ҳарфларининг қайси унлиларни ифодалаши ўтган дарсларда кўриб ўтилди (Шу ҳарфлар ҳақидаги дарсларни қайта ўқиб чиқишингиз мумкин).

Араб ёзувида унли товушларнинг акс этмаслиги сўзларни ўқишни қийинлаштиради. Чунки араб имлоси консонанс, яъни ундошларга асосланган ёзувлар сирасига киради.

Араб ёзувидаги китобларни равон ўқий олишга тинимсиз ёзиш ва мутолаа қилиш, лўғатлар билан ишлаш, сўз кўринишларини ёдда сақлай билиш, зукколик ва топқирлик орқалигина эришиш мумкин.

Эски ўзбек ёзувида унли товушлар ҳарфлар усти ва остига ҳаракат белгилари қўйиш орқали ҳам ҳосил қилинади (Бўни кейинги дарсда кўриб ўтамиз).

154-машқ. *ي. و. ا* ҳарфларининг чўзиқ унлиларни ифодалаб келган ҳолатига учтадан мисол ёзинг.

155-машқ. Қўйидаги сўзларни араб ёзувида айлантинг, унли ҳарфларнинг тагига чизинг ва уларнинг ёзувда ифодаланишини тушунтириб беринг: улўғ, йигит, буюк, куч, ўтлоқ, чўчук, кичик, учук, қуюк, қорун, туюк, чигит.

ЙИГИРМА БИРИНЧИ ДАРС

Ҳаракатлар

Ҳаракатлар тилшуносликда диакритик белгилар деб юритилади. Ҳаракатлар – араб ёзувида унли ҳарфларни ифодалашнинг муҳим усулларидан бири. Улар, одатда, қўлёзма асарларда тушириб қолдирилади. Айрим манбалардагина ёзувда ҳаракатларнинг ифодаланишини кўрамиз. Бевосита тилга тааллуқли тадқиқот бўлгани, туркий тил ҳақида араб тилида маълумот берилгани учун Маҳмуд Кошғарийнинг "Девону лугатит-турк" асарида ҳам ёзув ҳаракатлар билан берилган.

Ҳаракатларнинг ёзувда тушиб қолиши ўқишни, савод чиқаришни мураккаблаштирган. Исломнинг муқаддас китобларидагина ажам (араб бўлмаган мусулмон мамлакатлари) халқларига тушунарли бўлиши учун ҳаракатлар ёзувда акс этган. Арабча сўзларни нотўғри талаффуз қилиш гуноҳ саналган. Матни бошдан-охир ҳаракатлар билан бериш, хусусан, "Қуръон"да кўзга ташланади. Унда араб сатр ости ва сатр усти белгилари, ҳаракатлар ўқиш ва талаффуз қилишда чалкашликларга йўл қўй-

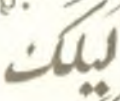

маслик учун тўлиқ ёзилган.

Шунингдек, ёзувдаги бу тартиб XI–XIV асрларда Ўрта Осиёда кўчирилган айрим манбаларда аниқроғи, тилга оид китобларда ҳам учрайди.

ФАТҲА ЁКИ ЗАБАР. Унли товушларни ифодаловчи ҳаракатларнинг биринчиси — (фатҳа). Форс-тожик тилида эса бу белги забар дейилади. Фатҳа ёки забар ёзувда ҳарфнинг устига чизиқча қўйиш орқали а унли товушини ифодалаган. Масалан, машқ сўзи араб ёзувида қисқа унлилар қайд қилинмаслиги сабабли қуйидагича ёзилади:

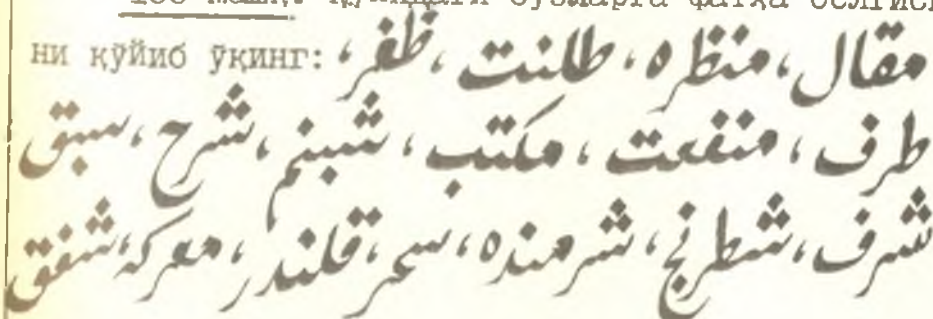
 (машқ). Бу сўздаги а унлисини ифодалаш учун фатҳа белгиси (мим) ва (шин) ҳарфларининг ўртасига қўйилади:

Мисоллар:

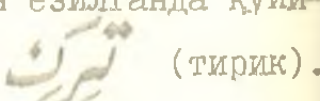
 - қамар (ой),
 - лайлак,
 - қамар.

- қамар (ой),

 - сафар,

I56-машқ. Қуйидаги сўзларга фатҳа белгисини қуйиб ўқинг:

157-машқ. Тубандаги сўзларни эски ўзбек алифбоси асосида ёзинг ва фатҳа белгисини тегишли ўрнига қўйинг: фарзанд, байроқ, қасд, барака, фалак, карам, бадбахт, нафар, бастакор, бадарға, бардам, парда, тана, жанг, ҳабаш, ҳаракат, ҳабар, даромад, даража, ҳақиқат, расадхона, сатр, ғараз, сарҳад, қалам, сарқаш, шатак, садаф, паранжи, ғараҳбахш, қадам.

КАСРА ЁКИ ЗИР. Эски ёзувимизда қўлланилган иккинчи белги арабчада касра, форс-тожик тилида эса зир деб номланади. Бу белги фатҳа белгисига қарама-қарши ўлароқ, ҳарфнинг тепасига эмас, (—) балки остига чизиқча қўйиш орқали ифодаланади. Касра кўпинча и (е) товушларини ифодалаб келади. Масалан, тирик сўзи касра билан ёзилганда қуйидагича шаклда бўлади: (тирик). Агар бу сўзга касра белгиси қўйилмаганда, уни тарк ёки турк деб ҳам ўқишимиз мумкин эди.

158-машқ. Мазкур сўзларга касра белгисини қўйиб ўқинг:

طالب، خادم، شتاب، صادق، قصه،

مقدار، فاضل، فاسد، فاتح، صاحب،
 قران، حادثه، رزق، زئحار، عارف،
 ظاهر، عالم، انكار، خطاب، حاكم، اعتبار،
 اقرار، حرص، مصرع، شريك، نااثر، داخل،
 ناصح، تعبیر، تاوم، نیازمند، قرق، ناوړ،
 كتاب، ندا، فدا، ناظمه، باوید، منقار،
 سرشک، سپاه، حاضر، ذهن، سهر،
 خالص، والده، خالده، جانب، شاگرد

159-ماشқ. Мана бу сўзларга касра белгиси-

ни қўйиб, уларни эски узбек алифбоси асосида
 ёзинг ва шу сўзлар иштирокида гап тузинг: до-
 хил, хирож, ходим, мағриб, ҳозир, ҳоким, мискин,
 ҳофиз, ҳирс, ҳосил, мантиқ, лозим, гардиш, қи-
 роат, парҳез, фосиқ, сидқ, дил, сеҳр, зехн,
 зикр, дониш, холис, чирой.

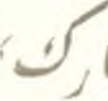

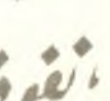
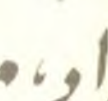
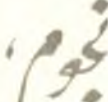
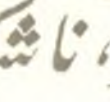
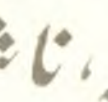
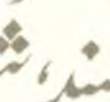
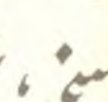
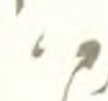
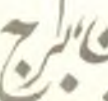
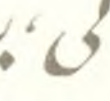

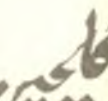
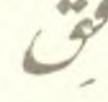
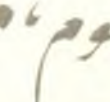
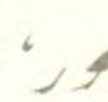
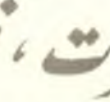
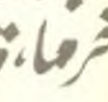

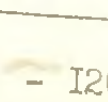

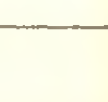

ЗАММА ЁКИ ПИШ (ПЕШ). Учинчи белги арабча-да замма, ғорс-тожик тилида пиш(пеш) деб ата-лади. Бу белги, асосан, у ва ў унли товушлари-ни ифодалаш учун ишлатилади. Замма ҳам худди фатҳа каби ҳарфнинг ўстига қўйилади. Лекин фар-қи шундаки, замма ҳарф ўстига чизиқча қўйиш би-лан эмас, балки кичкина вертул шаклидаги белги билан ҳосил қилинади. Масалан, ҳунар сўзи замма белгиси билан ифодаланганда шундай ёзилади:

Мисоллар:

 - жудо,
 - мужда,
 - қулф,
 - сулҳ.

I60-машқ. Тубандаги сўзларга замма белги-сини қўйиб ўқинг ва улар иштирокида гап тузинг:

 مبارک، فرقت، خنک، نفوذ، مرید،
 نسی، خرشید، شد، ناشید، ناشکر، نجوم،
 مناسب، امید، خلق، خمار، ملازم،
 کلپین، خروج، نقص، جمالی، بران،
 خرفا، قدرت، تصویر، رسوم، موافق

I6I-машқ. Қуйидаги сўзларга пиш белгисини қуйиб араб алифбоси асосида ёзинг: нуқра, мувоффиқ, нуқта, уфқ, нутқ, нуқс, муноффиқ, ғурур, зулм, субҳ, мушоира, суғурта, рубоий, дур, гумон, хумдон, ҳурмат, жуфт, жувон, турбат, тухум, бебурд, бут, армуғон, бурж, анжуман, ускуна.

ЙИГИРМА ИККИНЧИ ДАРС

Сатр ости ва сатр усти белгилари

Юқорида сўз юритилган фатҳа, касра ва замма ҳам араб сатр ости ва усти белгилари таркибига киради. Лекин улар фақат унли ҳарфларни ифодалашда қўлланади. Уқиш, ёзиш ва тўғри талаффуз қилишга ёрдам берувчи яна бир неча белгилар ҳам борки, улар ҳам ёзувда жуда кам ҳоллардагина қайд этилади. Бундай белгиларга қуйидагилар киради:

I. Ташдид (تشديد) (иккилантириш деган маънода) мана бундай шаклга эга: (و). Ташдид сўзда фақат ундош ҳарфларнинг устига қуйи-

лади. Ташдид белгиси тушган ундош кучайтирилган, иккилантирилган ҳолда талаффуз этилиши керак. Бу белги кўпинча тилимизга араб ва форс-тожик тилларидан ўзлашган сўзларга қўйилади. Ёзувда ёнма-ён келган бир ундошни икки бор такрорлаш араб алифбоси қондаси бўйича мумкин эмас. Араб ёзувида қўш ундошли сўз келганда, ўша ундошнинг бири ёзилиб, унинг устига ташдид белгиси қўйилади ва шу орқали сўзда иккита бир хил товуш борлиги англашилади.

Мисоллар: ^ح

^ح نقاش - наққош,

^ح عطار - аттор,

^ح

^ح محله - маҳалла,

^ح مكار - маккор.

Баъзи ҳолларда ташдид белгисининг устига фатҳа ва замма белгилари қўйилишини ҳам кўра-миз. Бу эса ҳар иккаласини ҳам ўқиш зарурлигини билдиради. Бунинг учун аввал ташдид остидаги ундошни такрорлаб, сўнгра ташдид устидаги ҳаракатни ўқиш лозим, масалан:

^ح اول - аввал,

^ح تبسم - табассум

162-машқ. Мазкур сўзларга ташдид белгиси-
ни қўйиб ўқинг:

فندق، منجم، مداح، تعجب،
مشقت، التلقظ، كلة، تترقيات، غدار،
ترود، تكبير، طناز، اچيق، مره، ذره، كته،
لته، بطلال، تتيق، تفكر، تصور، معلوم، ففقد،
رسام، مكرم، بیره، وره، شفاف، كزاب،
ميت، اسله، آفاق، خرم، حتى، رقص،
تشبث، مؤلف، تصدق، غله، شدت

163-машқ. Тубандаги сўзларни ташдид белги-
сидан фойдаланиб, эски ўзбек алифбоси асосида
ёзинг ва улар асосида гап тузинг: баққол, сид-
диқ, такаллум, фаррош, арра, тасалдуқ, дарра,
ташаббус, ҳаммол, зиллат, таалдуқ, хуррам, тасав-
вур, саттор, такаббур, ғалла, раққос, раддия,
зарра, оппоқ, ҳатто, хуррият, ҳаммом, даллол,
салла, шадлод.

2. ҲАМЗА араб сатр усти белгиларидан бири. Ёзувдаги белгиси қўидагича: ( )

Бу ҳам, одатда, араб ва форс-тожик тилларидан кирган сўзларда учрайди. Ҳамза кўпинча унли ҳарфларнинг устига қўйилади ва талаффузда унли товушни ундош товушдан фарқлашда ҳамда қатор келган икки унлининг қўшилиб кетмаслигини таъминлайди.

Мисоллар: - масала,

 - таъсис, - таассурот,

 - оила.

Ҳамза ёзувда икки унли қатор келганда иккинчи унлининг устига қўйилади.

164-машқ. Тубандаги сўзларни ҳозирги ўзбек алифбоси асосида ёзинг:

تأسیف، تاریخ، انشآت، مؤرخ، تآکید،
غرائب، مؤلف، تآثر، تآمین، عجائب،
تأمل، مأمور، عائله، قرائت، تآلف

3. ТАНВИН **تنوين** . Бу ҳам араб сатр усти белгиларидан. Танвин фақат араб тилидан кирган сўзларда қўйилади. Унинг ёзувдаги шакли шундай: **اَ اِ اِ** Танвин кўпинча сўз охиридаги ҳарфнинг устига кичкина параллел иккита чизиқча қўйиш орқали ҳосил қилинади. Бу белги фақат сўз охирида келувчи алиф устига қўйилиб (**اِ**), талаффузда ан товуш бирикмасини беради.

Мисоллар: **مثلاً** - масалан,

قصداً - қасдан

Танвиннинг фатҳа, касра ҳамда замма ҳаракат белгилари билан келиши ҳам кузатилади. Бундай ҳолда алиф устига танвин ва унинг тепасига фатҳа ёки замма белгиси қўйилади ва у фатҳалик бўлса, (**اَ**)- ан, касралик бўлса, (**اِ**)- ин, заммалик бўлса, (**اِ**) - ун тарзида талаффуз қилинади.

Ун ва ин товуш бирикмалари билан туғовчи арабча сўзлар ўзбек тилида деярли учрамайди.

165-машқ. Мазкур сўзларни ҳозирги ўзбек ёзувига айлантинг:

تَقْرِيبًا، خُصُومًا، بَعْضًا، شُكْلًا، مَعْنًا،
ذَاتًا، شَخْصًا، أَوَّلًا، اِعْتِبَارًا، جِسْمَانًا،
تَدْرِجًا، تَصَادُفًا، بِنَاءً، تَأْرِيحًا، حَقِيقَةً

166-машқ. Тубандаги сўзларни араб алифбоси асосида ёзинг: шаклан, мазмунан, асосан, тарихан, зимнан, зоҳиран, ботинан, биноан, умуман лутфан, қисман, ҳақиқатан, такроран, аслан, моҳиятан.

4. МАДДА - белгиси. Бу фақат битта вазифани бажаради: у сўзнинг бошидаги алиф устига қўйилиб, уша товушни а деб эмас, балки о унлиси тарзида талаффуз қилишни талаб этади.

Мисоллар: أَدَاب - одооб, أَقْتَاب - оқтооб.

167-машқ. Қуйидаги сўзларни араб алифбоси асосида ёзинг: оломон, омонат, омонлик, омад, оқшом, озод, олмахон, ошён, огоҳ, оқсоч.

5. СУКУН Бу белги баъзан сокин ҳам дейилади. Унинг асосий вазифаси - бўгиннинг ёпиқ эканлигини билдириш. У уша бўгин охиридаги

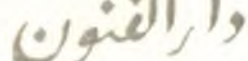
ундош ҳарф устига қўйидагича юмалоқ шакл қўйиш орқали ҳосил қилинади:

Мисоллар: - фарзанд,

 - марҳамат.

168-машқ. Ушбу сўзларни эски ўзбек алифбоси асосида ёзинг, сукун белгисини керакли ўринга қўйинг: дарбон, бандаргоҳ, қандолат, тақдир, тасниф, савдо, раҳбар, харсанг, тасдиқ, ҳасрат, тақлиф, занжирбанд.

6. ВАСЛА - . Араб тилидаги аниқлик артикли бирикмасининг устига қўйилувчи мана бундай шаклга эга бўлган белги васла деб юритилади. Арабча васла сузи қўйиш деган маънони билдиради.

Мисоллар: - дор-ул-фунун.

Васланинг ёзувдаги шаклини мадд белгиси билан аралаштириб юбориш ярамайди.

Юқорида тилга олинган белгилар қўлэзма манбаларда кўпинча ёзилмасдан кетилаверади. Лекин, шундай бўлса ҳам, уларнинг хусусиятларини билиб қўйиш фойдадан холи эмас.

харфлари") деб юритилиб, унга қуйидаги 14 харф киради:

ت، ث، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ل، ن

Иккинчи гуруҳ харфлар эса харфул қамар

("ой харфлари") деб аталади ва унга тубандаги 14 харф киради:

ا، ب، ج، ح، خ، ع، غ، ف، ق، ك، م، و، ه، ي

Араб тилида аниқланмиш аниқловчидан олдин

келади. Уларни ўзаро боғловчи ул изофа кўрсаткичидан кейин келган харф шамсий харфларга тегишли бўлса, ал (ул) артиклидаги ل (лом) талаффуз этилмай, ундан кейинги харф ташдид билан, иккилантириб ўқилади. Мисоллар:

السلام - ассалом
فخر الدين - Фахриддин
نور الدين - Нуриддин
لغت الترك - луғат-ут-турк

Агар ал артиклидан кейин келган сўз иккинчи гуруҳ, яъни қамарий харфлардан бири билан бошланса, ал (ёки ул) тўлиқ талаффуз қилинади. Мисоллар:

الخوارزمي - ал-хоразмий
 محبوب القلوب - маҳбуб-ул қулуб
 بين الملل - байналмилал
 حيرت الابرار - ҳайрат-ул-аброр

172-машқ. Қуёш ҳарфларини уч қатордан дафтарингизга кўчириб ёзинг ва ёд олинг.

173-машқ. Ой ҳарфларини уч қатордан кўчириб ёзинг ва ёд олинг.

174-машқ. Қуйидаги атоқли отларни тўғри ўқинг, қандай ёзилиши ва ўқилишини тусунтиринг, дафтарингизга кўчириб олинг:

عبد الرحمن ، رحمت الله ، كمال الدين ،
 زين الدين ، صدر الدين ، هدايت الله ، نعيم
 بدر الدين ، حكمة الله ، شمس الدين ، عصمة الله ،
 قدرة الله ، قمر الدين ، حسن الدين ، ظهير الدين ،
 اسد الله ، نجم الدين ، سعد الله ، عبد الله بنى
 جمال الدين ، خير الله ، عبد السلام ، صفى الله

175-машқ. Тубандаги киши исмларини эски ўзбек ёзувига айлантинг, ўқилиши ва ёзилишига диққат қилинг: Мухиддин, Ҳикматилло, Раҳматулло, Шукурулло, Ҳусниддин, Абдуқаҳҳор, Гиёсиддин, Убайдулло, Сайфиддин, Ҳабибулло, Амирулло, Абдусаттор, Рамзиддин, Ҳифзиддин, Насрулло, Саъдулло, Абдулла.

ЙИГИРМА ТЎРТИНЧИ ДАРС

Форс изофаси

Эски ўзбек ёзуви ёдгорликлари тилида араб изофали бирикмаларига қараганда форсий изофали бирикмалар жуда кўп. Улар ёзма ёдгорликлар тилига қўшничилик ва қардошлик алоқалари йўсинида шунчаки кириб қолган эмас, балки жонли грамматик восита сифатида тилда муҳим вазифа бажарган.

Маълумки, араб ва форс изофалари моҳият эътибори билан ҳамда сўз тартиби жиҳатидан ўзбек тилига тесқари. Ўзбек тилида олдин аниқловчи, сўнгра аниқланмиш келса, араб ва форс тил-

ларида аксинча ҳолатни кўрамиз. Форсий изофали бирикмаларнинг баъзилари ҳозир ҳам адабий тилимизда, шунингдек, халқ жонли сўзлашув нутқида мавжуд, улар асрлар мобайнида тилга бутунлай сингишиб кетган. Мисоллар:

درد پيدوا - дарди бедаво

درد سار - дардисар

Араб тилидаги изофа кўрсаткичи

ал (ул) бўлса, форс-тожик тилида می (и) товушидир. Форсий изофа кўрсаткичи, одатда, ёзувда акс этмайди. Лекин у баъзи истиснолардан ҳам холи эмас.

Агар аниқланмиш маъносидаги сўзнинг сўнгги товуши ундош билан тугаса, ундай ҳолда ёзувда ҳеч қандай белги қўйилмайди. Лекин талаффузда аниқланмиш билан аниқловчи (қараткич ва қаралмиш) ўртасига албатта и товуши қўшиб айтилиши шарт. Мисоллар:

مرد میدان - марди майдон

تخت روان - тахтиравон

Борди-ю, аниқланмиш а унлиси билан туга-

са, у ҳолда аниқланмишдан кейин э ҳамза белгиси қўйилади ва и товуши сифатида талаффуз қилинади. Мисоллар:

نقطه نظر - нуқтаи назар
ترجمه حال - таржимаи-ҳол

Мабодо аниқланмиш у ёки ў унлилари билан тугаса, улардан кейин (йе, йи) ҳарфи ёзувда ифодаланиши керак, масалан:

روی سیاه - руйи-сиёҳ

Э с л а т м а: Шўни таъкидлаш керакки, изофали бирикмани ўқиганда алоҳида эмас, балки бир бутун умумий интонация билан талаффуз қилиниши лозим. Шўнинг учун ҳам изофали бирикмалар, одатда, бир бутун синтактик бирлик сифатида тушунилади. Хуллас, эски ўзбек тилида, айниқса, классик шеъриятимизда форсий изофадан кенг фойдаланилган. Адабий тилда ва жонли нутқда форсий ҳамда туркий изофа баробар қўлланилган.

I76-машқ. Тубандаги изофали сўз бирикмаларини ўқинг, ёзилиши ва ўқилишини изоҳланг:

شجره تراکمه، حسن جمال، سد اسکندر،
باب اول، سر و گل، بوستان سعدی،
عین وقت، مرد کار، عشق محبوب، چرخ فلک،
آب روان، آب دیده، روی راست،
دیوانه مشرب، کان فایده، بخارای شریف

177-машқ. Тубандати суз бирикмалари асо-
сида гап тузинг. Эски ўзбек ёзувига айлант-
ринг: нуқтаи назар, лаби хандон, офати жон,
таржимаи ҳол, сарви равон, қомати зебо, сарви
қад, ғамзаи жонон.

ЙИГИРМА БЕШИНЧИ ДАРС

Эски ўзбек ёзувида рақамларнинг ифодала-
ниши.

Ҳозирда биз қўллаётган рақамлар араб ра-
қамлари деб юритилса ҳам, улар узоқ асрлик та-
раққиёт мобайнида шаклан ўзгаришларга учраган.
Эски ўзбек тили ёдгорликларида саҳифани рақам-

лаш тартиблаш икки усулда намоен булади: биринчиси — рақамлар, иккинчиси — пойгир орқали.

Ёзма ёдгорликлардаги рақамларнинг айримлари, масалан, ноль, бир, тўққиз ҳозирда биз қўллаётган рақамларга ухшайди. Эски манбаларда қўлланилган бирдан унгача бўлган рақамларни келтирамиз:

1 - I	2 - II	3 - III	4 - IV	5 - V
6 - VI	7 - VII	8 - VIII	9 - IX	10 - X.

Куряпмизки, бۇ унлик системасидаги ноль, бир, тўққиз рақамлари, баъзи бир фарқли хусусиятларни ҳисобга олмаганда, асосан, ухшашдир.

Рақамлар ҳам худди араб ҳарфларидек ёзилиш тарзи жиҳатидан бир мунча фарқ қилади. Фикримизнинг исботи учун тўрт, беш ва олти рақамларининг босма ва ёзма турларини келтирамиз:

4, V - 4, 5, VI - 5, 7, VII - 6.

Ёзма ёдгорликларда саҳифаларни рақам билан бериш кам учрайди. Одатда, саҳифалар юқорида қайд қилганимиздек, пойгир билан берилади. Хуш,

пойгир ўзи нима?

Пойгир сўзининг луғавий маъноси қадам олмоқ бўлиб, форс тилидаги по (оёқ) ҳамда гирифтан (олмоқ) феълининг ҳозирги замон негизи ўзaro бирикувидан ҳосил бўлган. Пойгир – келгуси саҳифадаги биринчи сўзни тугалланаётган саҳифа тагига ёзиб қўйишни англатади. Демак, пойгир (яъни қайд қилинган сўз) саҳифаларни чалкаштириб юбормаслигимизнинг олдини олади.

Хуллас, пойгирга таянган ҳолда саҳифаларни тўлиқ ёки тўлиқ эмаслигини билиб оламиз. Бундан англашиляптики, пойгир ёзма ёдгорликларда рақамлар ифодаланиши мумкин бўлган вазифани ҳам бажариб келган.

I78-машқ. Қуйидаги рақамларни ҳозирги шаклига айлантинг:

۲۲, ۲۰۴, ۲۴۵, ۷۱۹, ۲۲۱
۱۵۹۲, ۷۹۴۵, ۷۸۲, ۱۷۱۸, ۷۲۴۵, ۲۰۴۹
۷۲۰۲۲, ۴۲۷۷, ۱۹۰۴۲, ۲۱۲۰۵, ۹۱۷۸۹

I79-машқ. Мазкур рақамларни эскича шаклига келтиринг: 59, 74, 43, 21, 160, 345, 789, 246, 4075, 3263, 4789, 5672, 3627, 86932, 45900, 267864.

ЙИГИРМА ОЛТИНЧИ ДАРС

Абжад ҳисоби

Араб ҳарфлари шеърӣ санъат, тарихий ёд-торликлар, улкан иморатлар учун нақш, безак вазифасини бажарган. Аждодларимиз шу билан чекланмай, улардан рақам сифатида ҳам фойдаланганлар. Грамматика ва дарсликларда абжад ҳисоби де аталадиган термин ана шу билан борлиқ.

Хуш, абжад ҳисоби деб нимага айтилади?

Сон тўшунчасини ҳарфлар билан ифода этишга абжад ҳисоби дейилади. Одатда, жамият ҳаётида содир бўлган буюк воқеалар – уруш, исён, қўзғолонлар рўй берган вақт, иншоотлар, тарихий обидаларнинг қурилган, машҳур шахсларнинг туғилган йиллари, шунингдек, асарларнинг ёзилган ва кўчирилган вақtlари абжад ҳисоби билан берилган. Бу ҳисоб усулининг абжад деб аталишининг махсус бир маъноси йўқ. У абжад ҳисобидаги саккизта сўзнинг (абжад, ҳавваз, ҳутти, каламан, саъфас, қарашат, саххаз, зазағ) биринчиси бўлганлиги сабабли бу система ана шу атама билан юритилади.

Абжад ҳисобининг моҳияти шундан иборатки, ҳар бир ҳарф муайян бир рақамни ифода этади. Биз қуйида абжад ҳисобидаги саккиз атамани ва улар ифода этган сонлар жадвалини келтирамиз:

VIII	VII	VI	V	IV	III	II	I
صنخ	تعد	قرشت	سقفص	كلمن	حطى	هوز	ابجد
залаг	саххаз	қарашат	са'фас	каламан	ҳўтти	ҳавваз	абжад

Абжад ҳисобидаги ҳарфларнинг сон қиймати:

ا — 1	ك — 20	ر — 200
ب — 2	ل — 30	س — 300
ج — 3	م — 40	ت — 400
د — 4	ن — 50	ث — 500
ه — 5	س — 60	خ — 600
و — 6	ع — 70	ذ — 700
ز — 7	ف — 80	ض — 800
ح — 8	ص — 90	ظ — 900
ط — 9	ق — 100	غ — 1000
ي — 10		

Диққат қилган бўлсангиз, абжад системасига кирувчи саккиз атамани ташкил этган товушларнинг жами йигирма саккизта. Яъни унда араб алифбосидаги ҳарфларнинг ҳаммаси акс этган. Уларнинг барчаси ундош товушлардан иборат бўлиб, биронтаси ҳам икки мартаба такрорланган эмас.

Жадвалдаги рақамларда ҳам ана шундай изчил-

лик бор. Унда бирдан минггача бўлган рақамлар муайян тартибда, яъни, бирдан ўнгача бирлик системасида, ўндан юзгача ўнлик системасида, юздан минггача юзлик санок системасида берилган.

Абжад ҳисобини келтириб чиқариш учун, аввало, китоб муаллифи ёки хаттот томонидан ёзувда алоҳида қайд қилинган (ёки таги чизиб кетилган) сўзни топамиз. Уни ташкил этган ҳарфларнинг ифода этувчи рақамларини абжад ҳисоби жадвалидан қараймиз ва ўша рақамларни қўшамиз. Ана шу йиғинди орқали хаттот изоҳига биноан, бирон асарнинг ёки тарихий шахснинг дунёга келган вақтини аниқлаб оламиз. Мисол учун "Юсуф ва Аҳмад" халқ китобининг қўлёзма нусхаларидан бирида хаттот асарнинг кўчирилиш йилини китобнинг сунгги саҳифасидаги *بوز او غلطان* - Бўзўғлондир сўзининг тагини чизиш орқали ифодалайди. Ўша сўздаги ҳарфлар ифода этган рақамларнинг йиғиндиси 1307 ни ташкил этади. Демак, ушбу дostonнинг кўчирилган вақти ҳижрий-қамарий 1307 йилга тўғри келади. Уни милодий йилга ай-

лантирсак, 1889 йил келиб чиқади.

Абжад ҳисоби бўйича йилни келтириб чиқаришнинг йўли қуйидагича:

بوز اوغلانند - Бўзўғлондир.
 $200+4+50+1+30+1000+6+1+7+6+2=1307$ (1889 милод.) йил.

Шу ўринда бир савол туғилади. Агар араб алифбосида мавжуд бўлмаган, форслар томонидан киритилган ҳарфлар биз абжад ҳисобини чиқармоқчи бўлган сўзда учраб қолса, нима қилишимиз керак? Ундай ҳолда ўша ҳарфларга талаффуз жиҳатидан яқин бўлган товушларнинг миқдорий белгиларини қўйиш ҳамда қўйиш орқали абжад ҳисобини келтириб чиқарамиз.

Масалан, **مشگان** - мужгон сўзидан абжад ҳисобини қандай чиқариш мумкин?

Абжад жадвалига мувофиқ ميم - 40 га (араб алфавитида же ҳарфи бўлмагани учун унга шаклдош бўлган зе ҳарфининг рақам белгиси олинади), зе - 7 га, коф (гоф) - 20 га, алиф - 1 га, нун - 50 га тенг.

Демак, биз аниқламоқчи бўлган сўз абжад ҳисоби бўйича 118 ҳижрий-қамарий йилга тўғри келар

экан. Шунн ҳам эслатиш керакки, баъзи ҳолларда абжад ҳисобини келтириб чиқаришимиз лозим бўлган сўзда пе ҳарфи иштирок этса, у билан оҳангдош бўлган бе ҳарфининг миқдорий белгиси олинади. Чим ҳарфининг ўрнига эса жим ҳарфининг миқдорий белгиси олинади. (Туркий тилда ф товуши йўқ, у фақат араб ва форс-тожик тилларидан ўтган сўзлардагина учрайди.)

Булардан ташқари, абжад ҳисоби Шарқ классик поэтикасидаги таърих санъати билан ҳам чамбарчас боғлиқ. У таърих санъатининг юзага келишида асосий восита вазифасини ўтайди. Шарқ шеъриятида абжад ҳисобидан фойдаланиб гўзал таърихлар яратилган. Хуллас, эски кўлөзма манбаларнинг ёзилган ва кўчирилган йилларини тўғри аниқлаш учун абжад ҳисобидан бохабар бўлиш лозим^I.

180-машқ. Ушбу сўзларни араб алифбоси асосида ёзинг ва улардан абжад ҳисобини келтириб

I. Абжад ҳисоби ҳақида батафсил маълумот олишни истовчилар А. Бувономардиевнинг "Ҳарфлар рақамларга айланганда" (Тошкент, 1966) китобчасини ўқишлари мумкин.

чиқаринг: гулчин, гурбат, қумри, надомат,
зоҳир, таълим, андалиб, азим, ворис, кабутар,
талъат.

181-машқ. Абжад ҳисобига кирувчи сўзлар
ва рақамлар жадвалини кўчириб олинг ва ёдланг.

182-машқ. Абжад жадвалидан мазкур рақам-
ларни ифода этувчи ҳарфларни топинг, узаро боғ-
ланг ва қандай жумла келиб чиққанлигини айтинг:
1, 70, 30, 1, 1, 6, 100, 10, 300, 400, 10, 50,
10, 40, 60, 10, 7, 1, 10, 7, 30, 50, 10, 300,
5, 200, 2, 10, 200, 10, 40, 10, 7, 50, 10, 50,
20, 1, 10, 7, 20, 6, 40, 100, 90, 4, 10, 40,
10, 7, 2, 6, 30, 40, 1, 1000, 10, 1, 7, 10, 40,
4, 6, 200.

183-машқ. Ҳар бирингиз ўз исмингизни таш-
кил этган ҳарфлардан абжад ҳисобини келтириб
чиқаринг. Мазкур сўзлардан абжад ҳисобини чиқа-
зинг.

واجب، شادمان، اختصار،
طریق، ساریان، عندلیب، معنی، وراج
مرغوب، جوانمرد، دهری، اهرمن، اینجو

Янги ва эски йил ҳисоблари

Китобларнинг ёзилган ва кучирилган вақти ҳар доим ҳам абжад ҳисобида берилавермайди.

Агар сиз қўлёзма китобларнинг тугалланмасига эътибор қилган бўлсангиз, қуйидагича ёзувларга кўзингиз тушади:

ایزدی مسئول کام فضلی و کرمی برله تمام تاپیتی... سنه ۱۲۳۱

изади масъул ком ғазли ва карами бирла тамом топти санаи 1231, ёки

تمت الكتاب بعون الملك الوهاب و سنه ۱۲۴۶

таммат-ул-китаби биаъвн-ил-малик-ил-ваҳхаби дар санаи 1246 (ёки бошқа йил рақами келиб чиқадиган жумла ёзилган бўлиши мумкин). Юқоридаги 1231 ва 1246 рақамлари эски йил ҳисоби бўйича асар тугалланган йилни билдиради. Мана шу эски йил ҳисоби ҳижрий йил деб аталади. Ҳижрий йил 622 милодий йилдан, яъни Муҳаммад пайғамбарнинг Маккадан Мадинага кўчган давридан бошланади. Ҳижрий йил икки хилдир. Биринчи - ҳижрий-қамарий, иккинчиси - ҳижрий-шамсий йил ҳисоблари.

Мусулмон мамлакатларининг барчасида ҳозир ҳам ҳижрий йил ҳисобидан фойдаланилади. Ҳижрий-қамарий йил ҳисоби ойнинг ер атрофида айланиш даврига асосланган, ҳисоб ой кунлари асосида олиб борилади. Бу ҳисоб бўйича йил 354(355)кундан иборат.

Ҳижрий-қамарий йил 12 ойдан иборат бўлиб, тоқ ойлар 30, жуфт ойлар 29 кунлик қилиб олинган. Кабиса йилида эса 12-ой 30 кунлик қилиб олинади. Шу йил кабиса ҳисобланиб, 355 кундан иборат бўлади.

Ҳижрий-шамсий йил ҳисоби ернинг қуёш атрофида айланиш даврига асосланган, ҳисоб қуёш кунлари асосида олиб борилади. Ер қуёш атрофини бир марта айланиб чиқиши даври бир йил ҳисобланиб, бу давр 365(366) кунга тенг бўлади.

Ҳижрий-шамсий йил ҳам 31 ва 30 кунлик 12 ойдан иборат бўлиб, фақат бир ойи 28 кун бўлади. Ҳар тўртинчи йилда бу ой 29 кунлик ҳисобланиб, шу йил кабиса, яъни 366 кунлик бўлади. Ҳижрий-қамарий ва ҳижрий-шамсий йиллар орасидаги 11 кунлик фарқ қамарий йил ойларининг силжиб юришига

сабаб бўлади. Ҳар 33 йилда ҳижрий-қамарий йил бир даврани айланиб чиқиб, яна бир вақтга тўғри келади, қамарийнинг 33 йили шамсийнинг 32 йилига тенгдир.

Маълумки, милодий йил Григорян йили бўлиб бунда ойларнинг баъзилари 30 ва айримлари 31 кундан, ёлғиз бир ой 28 кундан иборатдир. 28 кунлик ой тўрт йилда бир мартаба 29 кун бўлади ва шундай йил **кабиса йили** деб аталади. Шундай қилиб, милодий йил 365-366 кундан иборат бўлади^I.

Ойни 29,53059. кеча-кундузда ўзининг биринчи қойига қайтиб келиши аниқланган. Аммо кун, ҳафта ва ойлар фақат бутун сонлардан иборат бўлиши лозимлигидан йил ойлари шартли равишда 30 ва 29 кеча-кундуз деб олинган. Кўриниб турибдики, тақвимий ой ҳисоби ойнинг ҳақиқий давридан ортда қолиб боради. Бу ортда қолиш 30 йилда тахминан II кеча-кундузга етади. Араблар бу фарқни йўқотиш учун ҳижрий тақвимга ҳар 30 йилда

I. Бу қўлланмага киритилган йил ҳисобига доир маълумотлар жузъий ўзгартириш ва қисқартишлар билан М. Абдусаматовнинг "Форс тили" дарслигидан олинди.

II кеча-кундуз кўшиб, 30 йилнинг 19 йилини одатдагидек 354 кеча-кундуз, II йилини 355 кеча-кундуз ҳисоблайдилар. Бинобарин, ҳар 30 йиллик циклнинг 2, 5, 7, 10, 13, 16, 18, 21, 24, 26, 29 йиллари кабиса, яъни 355 кунлик ҳисобланади. "Кабиса" арабча сўз бўлиб, "тўлдирилган", "ортирилган" деган маъноларни билдиради. Демак, кабиса йили тўлдирилган йилдир.

Йилнинг оддий ёки кабиса йил эканини билиш учун уни 30 га бўлиш керак. Агар қолдиқ юқорида кўрсатилган сонлардан бири бўлса, шу йил кабиса йили бўлади. Кабиса йилида зу-л-ҳижжа ойига бир кун кўшилиб, 30 кун ҳисобланади. Бу ҳисоблаш шартли бўлиб, амалда эса мазкур ортиқча кун ис-талган ойда пайдо бўлиши мумкин.

ЙИГИРМА САККИЗИНЧИ ДАРС

Ҳижрий-қамарий йилни милодийга, милодий

йилни ҳижрий-қамарийга айлантириш

Ҳижрий йилни милодий йилга айлантириш учун уни 33 га бўлиш (33 сони, аввал айтиб ўтганимиздек, ҳижрий ва милодий йилларнинг бир-бирига тўғри келиш даврини билдиради), бўлишдан чиққан

сонни ҳижрий йилдан айриш, айришдан қолган сонга 622 ни қўшиш керак (622 сони, юқорида таъкидлаганимиздек, Муҳаммад пайғамбарнинг Маккадан Мадинага кўчган йилини англатади). Шу амаллардан чиққан натижа милодий йил бўлади. Мисол учун буюк қомусий олим Абу Райҳон Берунийнинг туғилган йилини (ҳижрий 362) олайлик. Юқоридаги шартга мувофиқ, Берунийнинг туғилган йилини милодийга айлантирмоқчи бўлсак, қуйидагича ечим чиқади:

$$362:33 = 11, 362-11 = 351, 351+622 = 973.$$

Демак, Беруний милоднинг 973 йили дунёга келган экан.

Бу амалнинг формуласи қуйидагича бўлади:

$$M = X - \frac{X}{33} + 622$$

(X—ҳижрий йили, M—милодий йили).

Энди милодий йилни ҳижрийга айлантириш учун қуйидаги амалларни бажариш керак.

Милодий йилдан 622 айриб олинади, яна суратда милодийдан 622 айриб олиниб, 32 га бўлинади ва икки амал натижаси қўшилади. Мана шу қўшилма натижаси ҳижрий—қамарий йил бўлади. Бу

амалнинг формуласи қуйидагича :

$$\chi = M - 622 + \frac{M-622}{32}$$

Изоҳ: Баъзан 33 га ёки 32 га тақсим қилинганда натижа қолдиқ билан чиқади. Агар ўша қолдиқ бўлувчи (33 ёки 32) нинг ярмидан зиёд бўлса, яъни 17 дан катта бўлса, у ҳолда $\frac{X.K.}{33}$ ёки $\frac{M-622}{32}$ — чиққан натижа бутун сонга яхлитланади, яъни бутун қисмига 1 қўшиб олинади. Агар қолдиқ 16 ва ундан кам бўлса, унда $\frac{X.K.}{33}$ ёки $\frac{M-622}{32}$ натижанинг фақат бутун қисми олинади.

Ўз билимларингизни синаш мақсадида оила аъзоларингизнинг туғилган йилларини эски, ҳижрий йил ҳисобига айлантириб кўришингиз мумкин. Айтайлик, опангиз Моҳира 1965 йилда туғилган.

1 Хўш, 1965 милодий йилни ҳижрий-қамарий йилга айлантириш учун нима қилиш керак?

Бунинг учун 1965 дан 622 айрилади. Натижа 1343 бўлади. Сўнгра 1343 32 га бўлинади. Натижа 42 бўлади. Сўнг 1343 42 га қўшилади. Натижа 1385 чиқади.

$$1965-622 = 1343, 1343:32 = 42, 1343+42 = 1385$$

Демак, Моҳира ҳижрий-қамарий йил ҳисоби билан 1385 йилда таваллуд топган.

184-машқ. 940, 144, 1451 ҳижрий-қамарий йилларни милодий йилга айлантиринг.

185-машқ. 1927, 1960, 1989 милодий йилларини ҳижрий-қамарий йил ҳисобига айлантиринг.

ЙИГИРМА ТУҚҚИЗИНЧИ ДАРС

Ҳижрий-шамсий йилни милодий йилга,
милодий йилни ҳижрий-шамсийга
айлантириш

Маълумки, ҳижрий-шамсий йил ҳисоби ҳам милодий йил каби қуёш кунларига асосланади. Ўрни ҳар иккала йил муддатининг давомийлиги 365(366) кундан иборат. Милодий йилни ҳижрий-шамсий йилга айлантириш учун милодий йилдан 622 ни айириш керак. Чиққан натижа ҳижрий-шамсий йилни билдиради. Буни қуйидагича кўрсатиш мумкин.

1989 (милодий йил) - 622 = 1367 (ҳижрий-шамсий йил)

Ҳижрий-шамсий йилни милодий йилга айлантириш учун эса худди шунга тескари амал қилинади. Ўрни ҳижрий-шамсийга 622 сони қўшилса, милодий йил келиб чиқади:

1367 (ҳижрий-шамсий йил) + 622 = 1989 (милодий йил)

186-машқ. 1754, 1756, 1804 ҳижрий-шамсий йилларидан милодий йил ҳисобини келтириб чиқаринг.

187-машқ. 1756, 1870, 1924, 1990 милодий йилларини ҳижрий-шамсий йил ҳисобига айлантиринг.

УТТИЗИНЧИ ДАРС

Ҳижрий-шамсий йилни ҳижрий-қамарийга,
ҳижрий-қамарий йилни ҳижрий-шамсийга
айлантириш

Ҳижрий-шамсий йилни ҳижрий-қамарийга айлантириш учун ҳижрий-шамсий йилга ҳижрий-шамсий йилнинг 32 га бўлинишидан чиққан бўлинма бутун сонгача яхлитланиб кўшилади. Чиққан натижа ҳижрий-қамарий йил бўлади. Бунинг формуласи қуйидагича:

$$ХҚ = ХШ + \frac{ХШ}{32}$$

$$1367(\text{ҳижрий-шамсий}) + \frac{1367(\text{ҳижрий-шамсий})}{32} = 1367 + 43$$

$ХҚ = 1410$ (бу йил 4 августдан бошланади)

Ҳижрий-қамарийни ҳижрий-шамсийга айлантириш учун эса ана шунга тесқари амал қилинади. Дейлик, 1410 ҳижрий-қамарий йилнинг ҳижрий-шамсий йилга айлантириш учун нима қилиш керак?

1410 дан 1410 ни 33 га бўлинишидан чиққан натижани яхлитлаб айириш керак. Чиққан натижа ҳижрий-шамсий йил бўлади. Бунинг формуласи қуйидагича:

$$ХШ = ХҚ - \frac{ХҚ}{33}; 1410 - \frac{1410}{33} = 1410 - 43 = 1367$$

Демак, 1410 ҳижрий-қамарий йил 1367 ҳижрий-шамсий йилга мос келади.

188-машқ. $490, 940, 914, 1440$ ҳижрий-қамарий йилларини ҳижрий-шамсий йил ҳисобига айлантиринг.

189-машқ. $940, 1440, 1400, 1414$ ҳижрий-шамсий йилларидан ҳижрий-қамарий йил ҳисобини келтириб чиқаринг.

УТТИЗ БИРИНЧИ ДАРС

Ҳижрий-қамарий йил ойлари

Эски ўзбек тилида битилган китобларнинг охириги саҳифаларида: "Ушбу китоб муҳаррам ойининг ўнланчи кунда (ёки Қавс ойининг бешинчисида) итмомуга еткурулди", қабилдаги жумлаларни ўқиймиз. Демак, ҳижрий йил ҳисоби ойлари-ни билиш зарурлиги ҳаёт талабидан келиб чиқади.

Ҳижрий-қамарий йил 12 ойдан иборат бўлиб, тоқ ойлар 30, жуфт ойлар 29 кунлик тарзида қабул қилинган.

1409 ҳижрий-қамарий йил	кун	1988-1989 миллодий йилига мослиги
1. محرم муҳаррам	(30)	(14 авг.-12 сен.)
2. صفر сафар	(29)	(13 сен.-11 окт.)
3. ربيع الاول Раби-ул аввал	(30)	(12 окт.-10 нояб.)
4. ربيع الآخر Раби-ул охир	(29)	(11 нояб.-9 дек.)
5. جمادى الاول жамодиул-аввал	(30)	(10 дек.-8 янв.)
6. جمادى الآخر жамодиул-охир	(29)	(9 янв.-6 февр.)
7. رجب ражаб	(30)	(7 фев.- 8 март)
8. شعبان шаъбон	(29)	(9 март-6 апрель)

9.	رمضان	рамазон	(30)	(7 апр.—6 май)
10.	شوال	шавол	(29)	(7 май—4 июнь)
11.	ذوالقعدة	зул-қаъда	(30)	(5 июнь—4 июль)
12.	ذوالحججه	зул-ҳижжа	(29—30)	(5 июль—3 авг.)

190-машқ. Ҳижрий-қамарий йил ойларини ёд олинг, араб имлосида ёзилишига диққат қилинг.

ЎТТИЗ ИККИНЧИ ДАРС

Ҳижрий-шамсий йил ойлари

Ҳижрий-шамсий йил ойлари 622 йилнинг баҳорги тенгкунлик (кеча ва кундузнинг баробар бўлиши) – 21 мартдан бошлаб ҳисобланади. Кейинги йил бошлари 20, 21 ёки 22 мартга туғри келади. Давомийлиги Европа, яъни Григорий календаридagi сингари 365 ёки 366 кундан иборат. Ҳижрий-шамсий ойлар доимо йилнинг маълум бир вақтида келади.

Ҳижрий-шамсий йил ойлари	кун	Милодий йил ойлари-га мослиги
1. محرم ҳамал	(31)	(21 март—20 апрель)
2. ثور савр	(31)	(21 апрель – 21 май)
3. جوزاء жавзо	(31)	(22 май – 21 июнь)

4.	سرطان	саратон	(31)	(21 июнь-22 июль)
5.	اسد	асад	(31)	(23 июль-22 август)
6.	سنبه	сунбула	(31)	(23 август-22 сент.)
7.	ميزان	мезон	(30)	(23 сент.-22 октяб.)
8.	عقرب	ақраб	(30)	(23 октяб.-21 нояб.)
9.	قوس	қавс	(30)	(22 нояб.-21 декаб.)
10.	جدى	жадди	(30)	(22 декаб.-20 январь)
11.	دلو	далъ	(30)	(21 январь-19 февр.)
12.	هوت	хут	(29-30)	(20 февраль-20 март)

191-машқ. Ҳижрий-шамсий йил ойларини ўз тартиби бўйича ёддан ёзинг.

ЎТТИЗ УЧИНЧИ ДАРС

Мучал ҳисоби

Аждодларимиз араб истилосига қадар ўзларининг йил ҳисобларига эга бўлганлар. Мучал ҳисоби билан юритилувчи йил ҳисоби ана шулардан бири. Мучал ҳақида маълумот жуда кўп манбаларда, жумладан Берунийнинг "Осор ул-боқия" ҳамда Маҳмуд Кошғарийнинг "Девону лугатит-турк" асарларида ҳам батафсил берилган.

Маҳмуд Қошғарийнинг мучал ҳисобининг туркий версияси ҳақидаги фикрлари қизиқарлидир. Қуйида унинг фикрларини келтирамиз:

"Турклар ун икки хил ҳайвон исмини ун икки йилга от қўйганлар. Туғилиш, жанг тарихлари ва бошқаларни ана шу йиллар айланишидан ҳисоблайдилар. Бунинг келиб чиқиши шундай: турк хоқонларидан бири ўзидан бир неча йил олдин бўлиб ўтган урушни ўрганмоқчи бўлган, шунда у уруш бўлиб ўтган йилни аниқлашда янглишган. Бу масала юзасидан (хоқон) қавми билан кенгаши ва айтди: "Биз бу тарихни (аниқлашда) қанчалик янглишган бўлсак, биздан кейин ҳам шундай янглишадилар. Шундай бўлгач, биз энди ун икки ой ва осмондаги ун икки буржга асосланиб, ун икки йилга от қўйишимиз керак, токи биздан кейин йил ҳисоби шу йилларнинг айланишига қараб олинсин ва бу нарса абадий бир ёдгорлик бўлиб қолсин". Улар "айтганингиздек бўлсин" дейишди.

Хоқон овга чиқди ва одамларга ваҳший ҳайвонларни Ила дарёси томон қувишни буюрди, бу жуда катта сув. Одамлар ов қилиб ҳайвонларни

сүв томон ҳайдай бошладилар, шунда ўн икки хайвон сүвдан ўтди. Ўн икки йилни ана шу ўн икки хайвон исми билан атадилар. Энг олдин сүвдан ўтган хайвон сичқон бўлди. Шунинг учун йил боши унинг номи билан аталди, шу сўзга йил қўшиб, сичқон йили деб атадилар. Ундан кейин ўтганлари қуйидаги тартибда бўлди:

уд(сигир) йили
барс(йўлбарс) йили
товушқон(қуён) йили
нак (тимсоҳ) йили
йилон (илон) йили
йунд (от) йили
қўй йили
бижин (маймун) йили
тақағу (товуқ) йили
ит йили
тўнғиз йили

Тўнғизга етгандан кейин, ҳисоб яна сичқондан бошланади. ... Турклар бу йилларнинг ҳар қайсисида бирор ҳикмат бор деб тахминлайдилар. Масалан, уларча сигир йили бўлса, уруш кўп бўлади.

чунки ситир бир-бири билан сузишадиган хайвон. Товуқ йили кирса, озиқ-овқат кўпаяди, лекин одамларда ташвиш ортади. Чунки товуқнинг овқати дон бўлиб, уни топиб ейиш учун нарсаларни титиб юради. Тимсоҳ (илон) йили кирса, ёгингарчилик ва ҳосил кўп бўлади, чунки у сувда яшайди. Тунғиз йили кирса, совуқ, қор ва фитна кўп бўлади. Шунга ўхшаш, ҳар йилга бирор тахмин юритадилар.

Туркларда ҳафтадаги етти куннинг исми йўқ, чунки ҳафта исломдан сўнг шўҳратланди. Шунга ўхшаш ой исмлари ҳам шаҳарларда арабча юритилади. Кучманчи ва мусулмон бўлмаган турклар ойларни тўрт ғасл билан атайдилар. Ҳар уч ойни бир исм билан юритадилар. Йил утишини шундай билатадилар. Масалан: наврўз (янги кун)дан кейинги аввал баҳорга ўғлоқ ой, сўнгра улўғ ўғлоқ ой дерадилар. Чунки ой бу вақтда катта бўлиб қолади. Бундан кейингисига улўғ ой дейилади. Чунки бу ой ёзнинг ўртасида бўлиб, бу вақтда сут ва неъматлар мўл-кўл бўлади. Бу исмлар кам қўллангани учун ҳаммасини айтишни муносиб кўрмадик. Ўзи-

нинг тушини¹.

Мучал йили ҳисоби узок даврлардан бери муғул, хитой, узбек, қозоқ, уйғур, туркман ва Осиёнинг бошқа халқлари ўртасида қўлланиб келади. Мучал йили 22 мартдан бошланади. Киши туғилган йилини мучал йили билан ҳисоблаши учун қандай амалларни бажариши керак? Бунинг учун туғилган йилига 9 рақами қўшилади ва ҳосил бўлган йиғинди 12 га бўлинади, қолдиқ сони мучал йили сони бўлади. Масалан, бир киши 1960 йилда туғилган бўлса, бу мучал ҳисобининг қайси йилига тўғри келади. Буни қуйидагича ечилади:

$$1960+9=1969; \quad 1969 : 12 = 164, \text{ қолдиқ} - 1.$$

Демак, у киши мучал ҳисоби билан сичқон йилида туғилган экан.

---

1. Махмуд Кошғарий. Девону луғатит-турк. Уч томлик. I-том. Тошкент, 1960, 330-331, 333-бетлар.

192-машқ. 1773, 1898, 1941, 1953, 1972, 1986, 1990 йиллардан мучал ҳисобини келтириб чиқаринг.

193-машқ. Туркий календарь ойларини араб имлосида ёзинг ва ёд олинг.

ЎТТИЗ ТЎРТИНЧИ ДАРС

Қўлёзма асарларга хос ёзув усуллари

Араб алифбосидаги ҳарфларнинг ёзилишига асосланиб, улар фақат ана шундай шаклда ифодалангани, деб уйлаш унчалик тўғри эмас. Юқоридаги фикрларимизни араб ҳарфларининг ёзилишидаги темир қонун, муҳр маъносидан тушунмаслик керак. Чунки асрлар давомида араб ҳарфлари сайқалланиб, турли хил усул ва шаклларда ёзиб келинган. Турли жойларда, турли замонларда кўчирилган қўлёзма манбаларни кузатсак, улардаги ёзув бири-биридан кескин фарқланиб туришининг гувоҳи бўламиз. Ҳатто муайян бир қўлёзманинг ўзида ҳам айрим сўзлар турли шаклларда ёзилади. Бу эса араб ҳарфларини ёзишда маълум бир қоидага риоя

қилинавермаслиги, ёзувда ҳарфлар ҳар бир хат-
тотнинг ўз диди ва савиясига мувофиқ тарзда ўз-
гариши мумкинлигини англатади.

Шунинг учун ҳам ҳар бир қўлёзмани тўғри ва
равон ўқиш учун хаттотнинг ёзув услубига хос
хусусиятларни ҳам ўрганиб чиқиш керак, қолавер-
са, ёзувда араб ҳарфларининг турлича ифодалани-
шини яна шу билан ҳам изоҳлаш мумкинки, кўплаб
хат турларидан воқиф бўлган хаттотлар кучирин
жараёнида араб хатининг бошқа турларига хос
ёзув услубларини ҳам ишга солишган. Натижада
настаълиқ хати шикаста, сулс, насх, риқоъ каби
хат турларига хос ёзув белгиларини ҳам муайян
даражада ўзига сингдирган.

Маълумки, араб ёзувининг босма шакли насх
хатига ўхшаш бир чизикда изчил босилади. Ёзма
шаклида эса маълум принцип кўринмайди. Унда
баъзи ҳарфлар, сўзлар сатр чизигидан тушириб
ёзилса, айримлари сатр чизигида ёзилади. Баъзи
қўлёзмаларда ҳарф нуқталари бежо қўйиб кетилади.
Уша нуқтанинг қайси ҳарфга тегишли эканлигини
контекст мазмуни орқалигина билиш мумкин бўлади.

Баъзан эса икки ҳарф учун битта нуқта қўйилади. Бундай ҳолда биз уша нуқтани иккала ҳарфга ҳам қўйиб ўқишимиз лозим. Хуллас, араб имлосини ўқишда зукколик ва топқирлик жуда зарур. Масалан: "хазон" сўзи аслида қуйидагича ёзилади:

خزان . Бундаги ҳарф тепасига қўйилган битта нуқта хе ҳамда зе ҳарфларига тегишли ёки **پيچاق** - пичоқ сўзининг ана шундай усулда ёзилишини олайлик. Унда ҳарф остидаги нуқталар учала ҳарфга ҳам тегишли эканлигини англаб етамиз: **پچان** - пичоқ.

Турли ҳарфларга тегишли бўлган нуқталар баъзан бир жойда йиғма ҳолатда ҳам берилади. Масалан: **پير** - бир сўзи ёзма шаклда **پير** тарзида ҳам битилади.

Шунингдек, ёзувда айрим ҳарфлар, сўзлар бир-бирларининг устига мингаштирилган ҳолатда ҳам битилишини кўрамиз, масалан:

اسمان - осмон

اشتباه - исбот

کتاب - китоб

ساق - соқи

Бундай шаклда ёзиш кўпинча шоирларнинг де-

вонларида учрайди. Хаттотлар мисраларни бир қо-
липга тушириш, сатрдаги сўзларни бир қаторга
сигдириш мақсадида атайин шундай шаклда ёзади-
лар.

Мисол сифатида Ғузулий девонидан бир байт-
нинг ёзилишини келтирайлик:

ای فضوا قلمم ترک طریوع عسکیم
بو فضیلت داخلى ایل کمال ایلمار بنی

Эй Ғузулий, қилмазам тарки тариқи ишққим,
Бу ғазилат доҳили аҳли камол айлар бани.

Хаттотлар хатто баъзи қулёзмаларда ҳарфлар-
нинг нуқталарини умуман қўймасдан ёзиб кетган-
лар. Бу эса китобхондан топқирлик, зукколик ва
катта билимдонликни талаб этади. Бунга жавобан
хаттотлар тилида қадимдан бир нақл юради: "Оқи-
лон пайи нуқат мараванд". Бунинг маъноси: Оқил
кишилар учун уқиш жараёнида нуқта қўйилган-қў-
йилмаганлигининг аҳамияти йуқ.

Ёзма шаклларда ҳарфларни ифодалашда муайян
принципга риоя қилинмаслигини яна бир мисол би-
лан ҳам изоҳлаш мумкин. Маълумки, ۋ (дол),

ذ (зол), ر (ре), ز (зе), و (вов) ҳарфлари мунфа-

сил ҳарфлар булиб, улар ўзидан чап томонда келадиган ҳарфларга қўшилмаслик хусусиятига эга. Ёзма манбаларда баъзан ана шу қоидага ҳам амал қилинавермайди. Масалан:

بان	(бода)	نهان	(наҳорда)
دەۋران	(даврон)	ميدان	(майдон)

Эски ўзбек тилида имло ва пунктуация қоидалари мукаммал бўлмаганлиги сабабли баъзан сўз ва қўшимчалар қўшилиб, баъзан ажратиб ёзилган. Масалан:

سرايدن ← سراي دن	- саройдан
خانلار ← خان لار	- хонлар

Хуллас, араб алифбоси асосидаги эски ўзбек ёзувини тўғри ўқиш ва ўрганиш учун икки нарсага алоҳида эътибор қилиш керак: биринчиси, ўқиладиган матннинг умумий руҳи ва мазмунини англаб олиш, жумла, ҳар бир сўзнинг маъноси ва оҳангини илғаш, қисқаси, контекстдан келиб чиққан ҳолда ўқишга интилиш бўлса, иккинчиси, тинимсиз ўқиш, машқ қилиш, турли хил қўлёзмаларни кўздан кечириш, бой малака ва тажрибага эга бўлишдир.

Буларсиз араб ёзувини тўла ва пухта ўзлаштириб бўлмайди. Эски ўзбек тилидаги ёзма ёдгорликларни варақлар эканмиз, уларда арабча ва форс-тожикча сўзлар, иборалар бениҳоя кўп эканлигини кўрамиз. Шунинг учун ҳам луғат устида ишлаш, сўзларнинг маъноларини билиш, ёзилиш усуллари-ни ёдда сақлаш равои ўқиш ва тўғри ёзишнинг муҳим омилдир.

194-машқ. Тўбандаги мисолларга тегишли нуқталарни қўйиб чиқсангиз, ўзбек халқ мақолларидан айримларини ўқийсиз.

1. **آه نور سگ آمان بولسه رگ و رو سگ**
2. **سامان بولماس ۲. عقل ناسده ايماس**
3. **ناسده ۳. آداب كسي سگ رسي**
4. **محمد محك كليم اوى ۵. آر آراو كاس**
6. **دانا بولور نامحس نامحس سعليت درنا**
7. **بولور ۷. ماره لك ساعلك سگ گراوى**

اوسنگان اور رار اوسنگان نور رار ۸۔ سلاگی
 رور سرنی سہار سلسلی رور سگنی
 سہار ۹۔ محسی سلاں نور سگنی سہار
 مرادگا ماماں سلاں نور سگنی فالارس
 اوسنگ ۱۰۔ مالہر آب سگنی سگنی سہار
 سگنی سہار ہم داعی سہار ۱۱۔ محل
 سگنی داعی کو کار سہار کو کار سہار ہم سہار
 سہار ۱۲۔ سہار سرنی سہار سہار
 انکماکان دہار اہل سہار سہار
 اہل کو سہار ما دالار ۱۳۔ کو سہار
 سہار ۱۴۔ سہار گا سہار کو سہار
 ۱۵۔ دو سہار سہار سہار سہار

195-машқ. Қуйидаги сузларни дафтарингизга кучириб ёзинг, уқилиши ва ёзилишини ёдда тутинг, улар асосида гап тузинг:

Исо	عيسى	хожа	خواجه	азият	ازيت
хасса	عصا	хоразм	خوارزم	алвицо	الويداع
хайит	عيد	хоб	خواب	тайин	تعين
мустафо	مصطفى	зотилжам	ذات الجنب	тақрибан	تقريباً
муаззин	مؤذن	риоя	رعايه	таъминот	تأمينات
муаррих	مؤرخ	саноат	صناعت	таассурот	تاثيرات
манба(ъ)	منبع	зимнан	ضمناً	жазава	جذبه
наф(ъ)	نفع	тамагир	طعامك	жам(ъ)	جمع
хайъат	حيث	зоҳиран	ظاهراً	журъат	جرات
яхё	يحيى	муассаса	مؤسسة	ҳатто	حتى
йилбай	يلبوع	алоҳида	عليحده	ховуз	حوض

196-машқ. Қулёзма асарларга хос усул билан ёзилган тубандаги сузларни туғри уқишга ҳаракат қилинг:

دېھرا آفتا کتا رت ٻراه
منه بکھا مردان آسکا

کلچین، حبتا، کمان، جانان، گیلماو،
 ما، آفتابک، معنی، آبپستہ، شوا،
 اسراج، کیے، جنت، ساغ،
 منجات، ایملا، ثمر، ہیرورس، ہیرشا،
 کسما، مخم، آما، صورت، فانی، شہ،
 مذبان، جسع، غل، مجنون،
 عاصی، ششنبہ، تدارک،
 سمام، کٹپدر، مہبران، نقاش، نیکے،
 ہمیسہ، ثبشا، پنج کنبہ، سلامت،
 تاشقین، غوص، خرابشا، ہندشا

ЎТТИЗ БЕШИНЧИ ДАРС

Ислоҳ қилинган эски ўзбек ёзуви

Асрлар давомида қўлланиб келган араб алифбоси халқ оммасининг савод чиқариши учун бирмунча қийинчилик туғдирарди. Шунинг учун ҳам ўзбек совет зиёлилари олдида алифбони соддалаштириш ёки бошқа осонроқ имлони қабул қилиш масаласи кўндаланг турарди.

Ниҳоят, 1921 йилда араб ёзуви ислоҳ қилинди. Яъни ёзув олдингисига нисбатан бирмунча соддалаштирилди. Омманинг осонроқ савод чиқариши учун муайян қулайлик яратилди.

Ислоҳ талабига мувофиқ, ёзувда барча ҳарфлар ифодаланди, араб тилига хос бўлган товушларни ифодаловчи айрим ҳарфлар (**ذ ، ث**) ёзувдан бутунлай чиқариб ташланди. Улар ўрнига эса талаффузи жиҳатидан ўзбек тилидаги товушларга яқин бўлган ҳарфлар қўлланиладиган бўлди. Эски ёзувдаги

ص (сод), **ث** (се) ҳарфлари ўрнига ислоҳ қилинган алифбода **س** (син) ҳарфи, **ظ** (зо),

ز (зол) ҳарфи урнига (зод), ض (зе), ط (то) ҳарфи урнига ت (те) ишлатила бошлади.

Мисоллар:

Ислоҳ қилинган эски ёзувда   Эски ёзувда   Ҳозирги кўриниши

ساييت	—	ثابت	—	собит
سايير	—	صابر	—	собир
زاكير	—	ذاكر	—	зокир
زه ربه	—	ضربه	—	зарба
زاليم	—	ظالم	—	золим
طاقه گت	—	طاقه گت	—	тоқат

Маълумки, эски ёзувда қисқа унлилар ёзувда ифодаланмас эди. Ислоҳ қилинган араб алифбосида эса улар ёзувда тўла акс этадиган бўлди. Ҳатто улар учун махсус ҳарфий белгилар ҳам ишлаб чиқилди.

Ислоҳ қилинган эски ёзувда   эски ёзувда   ҳозирги шакли

ئە	—	ا	—	<u>-a</u>
ئا	—	ا	—	<u>-o</u>

تو	—	او	- <u>у</u>
بو	—	او	- <u>ў</u>
ئىسى	—	اىسى	- <u>и</u>
ئە	—	اىسى	- <u>э</u>

Мисоллар:

ئەندە	—	اندا	- анда
ئاباد	—	آباد	- обод
ئۈچۈن	—	اۈچۈن	- учун
ئۈتەر	—	اۈتەر	- утар
ئىسى	—	اىسى	- иш
ئىتىك	—	اىتىك	- этик

Эски ёзувда **و** (вов) ҳарфи уч хил товушни, яъни в, ў ва у ни ифодалаб келар эди. Ислоҳ қилинган ёзувда эса улар бир-биридан фарқланиб турувчи ҳарфий белгилар билан ёзиладиган бўлди. Ҳатто в ундоши учун махсус белги қабул қилинди,

масалан:

عوض	—	ئەۋۋز	- аваз
وطن	—	ۋەتەن	- ватан

Эски ёзувдаги **ى** ҳарфи ислоҳ қилинган ёзувда уч хил ифодаланади:

بىلىم — بىلىم
 تىل — تىل
 باي — باي
 نىگ — نىگ

Эски ёзувдаги **نگ** (нг) ёки **نىگ** (инг) товۇши бирикмалари ислоҳ қилинган алифбода **ش** ёки **ش** ҳарфига мувофиқ келган, масалан:

تاشىك — تاشىك
 يورنىگ — يورنىگ

197-машқ. а ва о унлилари иштирок этувчи сўзлардан топиб, ислоҳ қилинган эски узбек имлосида ёзинг.

198-машқ. у ва ў унлилари иштирок этувчи сўзлардан топиб, ислоҳ қилинган араб ёзувида ёзинг ва улар ёрдамида гап тузинг.

199-машқ. и ва э унлилари иштирок этувчи сўзлардан топинг, улар ёрдамида гап тузинг ва ислоҳ қилинган эски узбек имлосида ёзинг:

200-машқ. **ئ** (нг) – ҳарф бирикмаси билан туговчи сўзлардан топиб, ислоҳ қилинган алифбо асосида ёзинг.

201-машқ. в ундошининг алоҳида ҳамда боғланган ҳолда ёзилиш шаклларига бештадан ми-сол топинг, уларни ислоҳ қилинган араб алифбо-си асосида ёзинг.

202-машқ. Қуйидаги сўзларни ислоҳ қилин-ган эски ўзбек алифбоси асосида ёзинг: баланд, матонат, қаландар, танг, мактуб, талаба, чуқур, тилинг, кўнгул, хато, элак, олим, инсоф, зафар, ўқиш, тараққиёт, тузум, талант, чанг, муҳокама, фазилат, мунозара, жавоб, отинг, ҳасрат, маро-сим, вафо, самара, гаранг, иқлим, ҳусн, нафас, қалб, кундуз, олқиш, тўнғич, ўрим, бонг, ҳавас, фасл, дафтар, сунг, сурат.

203-машқ. Қуйидаги матнни ҳозирги имломиз ҳамда ислоҳ қилинмаган эски ўзбек алифбоси асо-сида ёзинг:

شەرقنەك ئىشچى، دېھقان خاتن - قىزارى مۇدافەئەگە
تاييار بولگلار!

ئېرىك

باقچادا بۇلبۇلنىڭ سايراشىن ئىكەنم،
ئىكەنكەچ ئولتۇرىپ، ئوزاق ۋاقىت ئىكەنم،
سايراردى ئۆ. بۇلبۇل كۆڭلىدىن داغلايدى،
قەتئى مېن «بەنەنچى - ئاغوسىن» ئاڭلاردىم.

ئېرىك قىز

ئېرىك قىز ئويىناپ، كۆلىپ،
ئەيىدى زارۇققا تولۇپ،
يېلەم قايدا بارايدى؟
قايدىن مەسكەن ئالدىدا

ھەقىقەت قەلەمى

(مۇخبىرلەرگە باغشىلاپ)

قوللاردا نىزمى ئويىناپ،
ھەقىقەتچى قەلەمك.
ئۆمبى كۆيىشى نېڭلەر،
قەلبىڭدە وق ئەلەمك.

ھەقىقەتنى يازاسىن،
بارلىقنى سېن كېزەسىن،
زالىم كۆڭلۈن ئېزەسىن،
ئېرىك قىز يوللار چېزەسىن.

قەلەمگە زور ئۆمبىپ،
ھەر ۋاقىت چاقىلاپ ئاڭلار،
دوڭلەنگە زور يېلگى،
ئىستەك ئاغىن ئاڭلار

عوسمان

ئۆمبىپ يېلگىسىن ئاقىپ،
بارلىققا ئازابى باقىپ،
بىلىم سەرى بارايدى،
دۈشمەن كۆڭلۈن پارايدى.

شورالار ھۇكۈمەتنى، بۇتۇن ئېرى بۇزىدە بوردىمىز. بىر
ئىشچى، دېھقانلار ھۇكۈمەتتىمىز.

غەربنىڭ سىمىر مابەددا - قانخورلارنى، مەنە شۇ ئىشچى،
دېھقانلار ھاكىمىيەتتىمىزنى دۇنيادان يوق قىلىپ يوباش
تۇچىن، بىر نېچە مەرتەبەلەر بىرتۇتۇن چا سىياسى، ھەقىقەتتە
تۇرلۇق ھۇجۇملەر ياسايدىلار. لېكىن، ۋەھشى فېئىكرلەر.
رېئىي ۋەجودكە چىقىرىشقا مۇۋەققى بولا قالمايدىلار.

سوغىنى ۋاقىتلاردا سىمىر مابەددا لىرىك بىزگە قارشى
بولغان ھەرەكەتلىرى، شۇنچە ئۆزگەرگەنلىكىم،
تۇتۇنغان ئەتىلەرچە بولغان بۇ ھەرەكەت - ئىبىر ئەمى،
سۈڭەننى ئەلەبەتتە بىر ۋاقىت ھەقىقىي تۇرلۇق ھۇجۇمىگە
ئەيلىنىپ كېتىشىمىز.

بىز قان توكلىشىمىز - تۇرىشىمىز ھاھلا مايمىز. بىزنىڭ
بۇتۇن سىياسەتتىمىز، بىر جۇڭا بېيەننىڭ بىزنى تۇرىشقا چاتۇپ -
بىزگە قارشى ئىشلەنگەن ھەر خىل قەيەمەنلىكلەرنى ۋە
ھەر خىل ئاڭلاشماشۇمۇلارنى سۇلۇچ بولۇپ بېيەن ئەيىن
قىلىشىمىز. لېكىن، بىزنىڭ سۇلۇچ سىياسەتتىمىز، بىر جۇڭا بېيەننىڭ
قايىلىشى تۇچىن ئېمەس. چۈنكى، تىنچلىك دەۋرىدە بىزنىڭ
ئىقتىسادى، قەھۋاللىمىز ۋە سەنئەتتىمىز بىلەن - يىل مەھكەمە.
لىدە بارايدى - شۇنىڭ ئارقىسىدا شورالار ھۇكۈمەتنىڭ
كۈچى - مۇداپىئە قۇۋۋەتنى ھەم ئېڭ يوقلۇقى ئوقۇتتا -
سىغىپا كېلىپ باسار. قانداقچىنا بولمىس، ھەر خىل
دۈشمەنلەر بىزنىڭ ئاچقىدىغان - ئاچقۇ بولمىسى ھۇجۇملەر بىگە
تايىپار بولۇپ تۇرىمىز ئېڭلىشىمىز.

بىر نېچە ھەقتەلەر دەن بولغان، بۇتۇن شورالار ئىتتىپاقى
مۇھىملىقىدا - ئىشچى دېھقانلار ھاكىمىيەتنى - مەسئۇلىيەت
كەتمىزنى دۈشمەنلىكلەر ھۇجۇم - بىلەن مۇداپىئە قىلىشىمىز.

205-машқ. Мана бу матнни ислоҳ қилинган эски ўзбек алифбоси асосида ёзинг:

БОЛА БОШИДАН

Ибн Сино қишлоқда яшаб, табиблик қилар экан. Кунлардан бир кун шу қишлоқлик бир йигит билан бир қиз турмуш қуришибди. Улар яхши ҳаёт кечирибди. Орадан тўққиз ой-ю тўққиз кун, тўққиз соату тўққиз дақиқа ўтгач, фарзанд кўришибди. Бир оз вақтдан сўнг, улар бир-бирига маслаҳат қилишибди:

- Боламизни қандай тарбия қиламиз? Уни шундай тарбия қилайликки, катта бўлганда эл-юртга фойдаси тегадиган чин инсон бўлсин,- дебди эри.

- Тўғри айтасиз,- дебди хотини,- мен ҳам шунни ўйлаб турган эдим. Яхшиси Ибн Синодан сўраб қўя қолайлик. Бу гап эрига маъқул тушибди. Эр-хотин болани кўтариб, Абү Али ибн Синоникига келишибди. У бир кичик, тор кулбада яшар, шундай бўлса-да, донғи оламга кетган олим экан, Абү Али ибн Сино эр-хотинни яхши қутиб олибди. Нима иш билан келганликларини сўрабди.

– Боламизнинг тарбияси ҳақида бизга мас-
лаҳат берсангиз. Токи катта бўлгач, эл-юртга
фойдаси тегадиган киши бўлсин,– дебди эри.

– Қачон туғилди?– деб сўрабди Ибн Сино.

– Эрта билан туғилди,– эрининг ўрнига хо-
тини жавоб берибди.

– Э... азизлар,– дебди Ибн Сино,– бола
эрта тонгда туғилган экан, ҳозир чошгоҳ бўлди,
кечикибсизлар. Бола туғилиши билан унинг тар-
бияси ҳақида қайғуриш керак. "Ниҳолни бошдан,
болани ёшдан" деб бекорга айтишмаган, ахир.

УТТИЗ ОЛТИНЧИ ДАРС

Транслитерация ва ҳуснихат (калли- графия) ҳақида тушунча

Транслитерация деганда, муайян бир халқ
алифбоси асосидаги хатни иккинчи бир халқ имло-
сига ўтказиш тушунилади. Демак, тилдан тилга
ўгириш таржима бўлса, бир алфавитдан иккинчи
алфавитга ўтказиш транслитерациядир.

Каллиграфиянинг туб маъноси ҳуснихат, чи-
ройли ёзув демакдир^I. Ўтмишда араб имлосини чи-

I. Бу ҳақда кенгроқ маълумот олиш учун қаранг:
Муродов А. Ўрта Осиё хаттотлик санъати тарихи-
дан. Тошкент, 1971.

ройли ҳуснихат билан кучирувчи кишилар хаттот ё котиб деб юритилган. Барча соҳаларда бўлгани каби, устоз ва шогирдлик анъанаси хаттотликда ҳам муҳим аҳамият касб этган. Турли шаҳарларда куплаб хаттотлик мактаблари булган. Навоий асарларини маҳорат билан кучирган Султонали Машҳадий, Абдулжамил котиб ўз даврининг уста, қилқалам хаттотларидан саналган. Хаттотлик санъати ҳақида ўтмишда махсус рисолалар ҳам ёзилганлиги маълум. Улардан бири Шермуҳаммад Мунис қаламига мансуб бўлган "Саводи таълим" рисоласидир. Мазкур рисолада ҳуснихат таълими ҳақида қимматли фикрлар илгари сурилган^I.

Хаттотлар ҳар бир ҳарфнинг чиройли чиқиши учун нуқтани ўлчов бирлиги сифатида қабул қилганлар (иловага қаранг).

I. Жумаев Н. Муниснинг "Саводи таълим" рисо-ласи. Ўзбек тили ва адабиёти, 1978, 6-сон, 54-57-бетлар.

Э с л а т м а: Араб ҳарфларини ёзганда қалам унгда чопга томон юритилиши лозим. Купинча илк ўрганувчилар ана шунга амал қилмай, ҳарфнинг ҳусни ва шакл-шамойилини бузиб қўядилар.

206-машқ. Қуйидаги топшмоқларни трансли-
терация қилинг ва жавобларини араб алифбоси
асосида ёзинг.

1. Кичкинە دىكى اچس تولە مینچى (....)
2. تىگ دىسام تىگمايدى تىگم دىسام تىگادى
3. (..) پىر تىگىدە آلتىن قازىق (....) 4. پىر
پارچە پشیر عالم گاتاتىر (..) 5. قولسىز
آياتسىز ايشىك آچار (....) 6. چىن
قوشىم چىتىن قوشىم چىن تىپە گاقوندى
قوشىم توشوغىنى پىر گاتىر اب خلق قە
سلام بىردى قوشىم (....) 7. قازىق
اوستىدە قارتورماس (....) 8. چاپساڭگ
چاپىلمايدى كومساڭگ كومىلمايدى (....)

207-машқ. Ўзингиз билган шаҳар номларини араб алифбоси асосида ёзинг.

208-машқ. Эски ўзбек имлосида "Менинг таржимаи ҳолим", "Бизнинг оила" деган мавзуларда баён ёзинг.

209-машқ. Тубандаги ҳаракат номларини эски ўзбек ёзувига айлантиринг ва улар асосида гап тузинг.

ёзув, ўқиш, учмоқ, учрашув, қутиш, билмоқ, хайрлашув, кураш, ўрганмоқ, кўчиш, етмоқ, чақирув, олмоқ, термоқ, кўрсатув, ўчиш.

210-машқ. "Мен севган касб" мавзуида эски ўзбек ёзувида иншо ёзинг.

211-машқ. Уй-рўзғор асбоблари ва уй ҳайвонлари номларини араб алифбоси асосида ёзинг.

212-машқ. Ўзингиз билган дарахт номларини араб ёзувига айлантиринг ва улар иштирокида гап тузинг.

213-машқ. Қўйидаги жумлалардаги нуқталар ўрнига тегишли сўزلарни қўйиб ўқинг ва ёзинг:

كامل جان آتائيازوف خالقپير نينگ

ارداقلی ..... دور ۲. انسان فی
بختای قیلادی گان نرسه پول هم جسمانی
کوچ ہم ایماس بلکه حقانسی لیک و هر

تامانلامه ..... دور ۳. برارته هم .....
بولما گان آدم و نیاده یشمه سه هم
بولادی ۴. انسان فی انسان قیلیب

تیشیرو چس نرسه ..... دور
سعادوت الاقبال دیوانسی نینگ

مؤلیفس شاعر ..... دور ۷. کتاب الشفا
شرق نینگ ..... قلمی گام ..... دور

اولوغ علامه

214-машқ. Ўз кун тартибингизни араб алифбосида ёзинг.

215-машқ. Қуйидаги киши номларини араб алифбосида ёзинг: Алишер, Нодира, Ойша, Даврон, Интизор, Шакаржон, Икром, Шерали, Нурали, Дилшод, Баҳром, Моҳира, Матёқуб, Маткарим, Розия, Билолбек, Бобур, Равшан, Зебо, Саломат, Мамарайим, Шухрат, Азамат, Сарвар, Сардор, Қувондиқ, Зулфия, Меҳрибон, Шоҳрух, Фаррух, Сабоҳиддин, Ҳабибулло, Козим, Юсуф, Ўрозали, Абдурашид, Қодир, Муҳаммад, Қадам, Рашид, Расул, Манзар, Зикриё, Назокат, Раъно, Баҳодир, Эшқобил, Файрулло, Рисолат, Коммуна, Муборак, Отабек, Фароғат, Шомурот, Клара, Муяссар, Бобомурод, Саодат, Ҳамза, Зулайҳо, Дилфуза, Фарход, Ашир, Машариф, Малоҳат, Роҳат, Мунаввар, Полвон, Рўзмат, Жуманиёз, Дармон, Қобил, Зокир, Шокир, Ботир, Сория, Севара, Жасур, Шаҳриёр, Назира, Азимбой, Раззоқ.

216-машқ. Ҳар бирингиз оила аъзоларингиз ва қариндош-уруғларингизнинг номларини араб ёзувида ёзинг.

217-машқ. Бирдан ўнгача бўлган рақамларни эски ўзбек ёзувида ёзиб чиқинг, улар иштирокида гап тузинг.

218-машқ. Қуйидаги матнларни ўзаро қиёсланг араб имлосининг босма ва ёзма шакллариغا хос хусусиятларни қайд қилинг.

پادشاه بيلان قرچيغاي

بر پادشاه قرچيغاي قوياق قويانکه ساليب ياروب اوزى ارقاسيدىن جايدى قرچيغاي قوياق اوشلادی، پادشاهنى اجراتيب آليپ تشنه بولكانلكى اوچون ايچماقگه سو ايزلادی، بر تاغ نيننه يانيدن تامچلاب سو اقب توركان ايگان آنى كوروب پادشاه خورجونيدن پياله سيني آليپ تامچلاب توركان سوکه توتدى، پياله تولگاندىن كيين پادشاه ايچايديب اغزيگه آليپ باردى قرچيغاي بردن قنات قاييب سونى توكوب ياردى. پادشاه پياله سيني توتدى قچان تامچلاب پياله تولگونچه آنچه وقت اوتدى باز پادشاه ايچايديب اغزيگه تامچلاتگان مخلده قرچيغاي ينه قناتى بيلان سونى توكوب ياردى، پادشاه اوچونچى مراتبه پياله سيني تولدورب لبيکه ياقينلاتگان فرستده قرچيغاي باز توكوب ياردى. پادشاه اچيغلانيب قرچيغاينى تاشگه اوروب اولدوردى بول اورتمده پادشاهنى خدمتكارلرى يتيب كيليب كوپراق سوتاپايلىك ديب بولاقتى اوزيگه باريب، سو آلماسدن قيتيب كيلدیلر و ايتدیلرکه: "بول سونى ايچيب بولمايدور، سبب شولکه يلان زهرينى سوکه توكويدور يخشى قيليب قرچيغاي سونى توكويدور، بولمسه درحال اولار ايدينگر ديب. پادشاه بى نهايت خفه بولديکه: قرچيغاي منگا يخشى ليک قيلگان ايگان اما من آنى اولدوردیم ديب."

پادشاه سیلان قرقچینای

بر پادشاه قرقچینای قویانگاسالیب بیارو او را قسیدن چایدی
قرقچینای قویانسی او شلادک پادشاه انی ابرایتب آیب تشند بولکانلیسی
او چون ایما قکا سوازلادی برتاغ نینگ یانیدن تا چیلاب سواقیب تورگان
ایکان انی تور پادشاه خوجونیدین پیال سینی آیب تا چیلاب تورگان سوکا
توتدی پیال تورگان دن کسین پادشاه ایچایدب آغزیکا آیب باردی قرقچینا
بردی قنات قاقیب کونی توکوب یاردی پادشاه پیال سینی توتدی قچان
تا چیلاب پیال تورکونچی آنی وقت اوتدی باز پادشاه ایچایدب آغزیکا
تا چیلانگان مجله قرقچینا یند قناتی سیلان کونی توکوب یاردی
پادشاه او چویش هراتب پیال سینی تولد وزولبیکا یاقینلانگان فرستده
قرقچینای باز توکوب یاردی پادشاه اچینخانیب قرقچینای
تاشکا اوروب اولدور دما بول اورتده پادشاه نی خزمتمکا
لاری یتیب کیلیب کوپراق سوا یلیک دیب بولاق نی اوزیکا
باریب سوا لاسدن قایشیب کیلدیلار وایتدی که بول سونی اچیب
بولمایدور سبب شوکد سیلان زقرینی سوکا توکوبدور یخشی قلیب
قرقچینای سونی توکوبدور بولماسد و حال اولار ایدنیکز دیب
پادشاه بی نهایت خف بولدیکه قرقچینای منکا یخشی لیک
قیلکان ایکان اما من انی اولدور دوم دیب

ЎТИЛГАН ДАРСЛАР ЮЗАСИДАН САВОЛ ВА
ТОПШИРИҚЛАР

1. Ўрта Осиё территориясида мавжуд бўлган қадимий ёзувлардан қайсыларини биласиз?
2. Араб алифбосининг Ўрта Осиё ва Кавказ халқларига расмий ёзув сифатида кириб келишининг асосий омиллари нималарда эди?
3. Ўзбек халқи ҳозирга қадар қандай алфавитлардан ўз ёзуви сифатида фойдаланди?
4. Араб алифбоси нечта ҳарфдан иборат? Унинг бошқа ёзувлардан фарқ қилувчи асосий хусусиятларини сананг.
5. Араб хат турларидан қайсыларини биласиз? Ёзма ёдгорликлар, асосан, қайси ёзув турида битилган?
6. Араб алифбосидаги ҳарфлар бошқа ҳарфлар билан боғланиш-боғланмасликлари жиҳатидан неча турга бўлинади? Улар қайсилар?
7. Араб алифбосидаги ёзувда сатр чизигида ва сатр чизигидан пастга тушириб ёзиладиган ҳарфларни ёзиб кўрсатинг.
8. Шаклан ўхшаш, лекин нуқталарининг ўрни ва

шакллардаги ёзилишини курсатиб беринг. Уша ҳарфлар иштирокидаги сўзлардан намуналар келтиринг.

28. Эски узбек ёзувида соф унлиларнинг ифода этилиши ва ёзувдаги кўринишлари тўғрисида гапириб беринг.
29. Эски узбек ёзувида е, ё, ю, я унлилари қандай ифодаланади?
30. Айн ва ҳойи ҳуттий ҳарфларининг хусусиятлари ҳақида сўзлаб беринг. Мисоллар келтиринг.
31. Ҳойи ҳавваз ҳарфининг ёзувдаги вазифаси тўғрисида сўзлаб беринг. Мисоллар келтиринг.
32. Йо ҳарфининг вазифалари ҳақида гапириб беринг.
33. Дол, син, зод ва нун ҳарфларини таърифлаб беринг. Уша ҳарфлар иштирокидаги сўзларга мисоллар келтиринг.
34. Вов ҳарфи қандай товушларни ифодалайди? Мисоллар келтиринг.
35. Араб изофаси тўғрисида нималар биласиз?
36. Қуёш ҳарфларини сананг ва у ҳақида маълумот беринг.

37. Ой ҳарфлари тугрисида сўзлаб беринг. Уларни ёзиб кўрсатинг.
38. Пе, фе, лом ва йо ҳарфларини таърифлаб беринг ва мисоллар келтиринг.
39. Форс изофасининг хусусиятлари нималардан иборат?
40. Араб ва форс изофаларининг ўхшаш ҳамда фарқли жиҳатлари ҳусусида гапириб беринг. Мисоллар келтиринг.
41. Абжад ҳисоби ҳақида маълумот беринг.
42. Милодий ҳамда ҳижрий йил ҳисоблари ҳусусида сўзлаб беринг.
43. Эски ўзбек ёзувида рақамларнинг ифодаланишини тушунтириб беринг.
44. Ҳижрий-қамарий йилни мелодий йилга, мелодий йилни ҳижрий-қамарий йилга айлантириш учун қандай амалларни бажариш керак?
45. Ҳижрий-шамсий ва ҳижрий-қамарий йилларнинг миқдорий муносабатлари ҳусусида сўзланг.
46. Милодий йилни ҳижрий-шамсийга, ҳижрий-шамсийни мелодий йилга айлантириш йулларини тушунтириб беринг.

47. Араб календари ойларининг номларини санаб беринг.
48. Ҳижрий-шамсий ойлари ҳақида сўз юритинг.
49. Мучал ҳисоби ҳақида маълумот беринг.
50. Ислоҳ қилинган эски ўзбек ёзуви тўғрисида сўз юритинг.
51. Ислоҳ қилинган эски ўзбек ёзувида унли товушларнинг ифодаланишини тушунтириб беринг.
52. Қулёзма асарларга хос ёзув усуллари ҳақида гапиринг.
53. Куплик ва эгалик қўшимчаларини араб алифбоси асосида ёзинг.
54. Шахс-сон қўшимчаларининг араб алифбосида ёзилишини изоҳланг.
55. Олмош сўз туркумига мансуб бўлган сўзларни араб имлосига айлантиринг.

لغت - ЛУҒАТ

آ ا - А, О (И, У, Э, Ү)

اب	аб(у)	ота
آب	об	сув
ايا	ибо	тортиниш
ابتدا	ибтидо	бошланиш
ابد	абад	доимийлик, мангулик
آبداوه	обдода	суғорилган, тобланган
ابدال	абдол	муқаддас кишилар
آبدست	обдаст	тахорат олиш
ابر	абр	булут
ابرار	аброр	яхшилар, азизлар
ابرو	абру	қош
ابريشوم	абришум	ипак
ابكام	абкам	соқов
اباكي	обаки	серсув, нам
ابگاردون	обгардон	чумич
ابن	ибн	уғил, фарзанд
ابنه	уба	чодир, кана
ابهام	ибҳом	ноаниқлик
ابواب	абвоб	эшиклар

ابيات	абёт	байтлар
اتباع	атбоъ	итоат этувчилар
اتحاد	иттиҳод	бирлашиш
اتش	оташ	олов
اتش باز	оташбоз	олов билан ўйнашувчи
اتش زبان	оташзабон	сўзга чечан
اتش گير	оташгир	оташкурак
اتش ين	оташин	ўтли, алангали
اتمام	итмом	тугатиш
اتهام	иттиҳом	айблаш, бўхтон
اجابت	ижобат	қабул бўлиш
اجتناب	ижтиноб	четланиш, ўзни четга тортиш
اجلاف	ажлоф	содда, гўл кишилар
اجمال	ижмол	қисқартиш
آچون	очун	олам, дунё
احاديث	аҳодис	ҳодисалар
احاطه	ихота	ўрам, қамраш
احتجاج	ихтижож	ҳужжатлаштириш
احتراس	ихтироз	эҳтиёткорлик
احد	аҳад	якка, ёлғиз
اجنت	аҳсант(а)	офарин, баракалла

احكام	аҳком	"хукм" сўзининг кўп-лиги
احمر	аҳмар	қизил
اختر	ахтар	юлдуз
اختلاط	ихтилот	аралашиниш
اختلاف	ихтилоф	келишмовчилик
اختلال	ихтилол	бузилиш, бузиш
اخضر	ахзар	кўк, яшил
اخگر	ахгар	лахча чўғ
آخوند	охунд	устоз, муаллим
اوبار	идбор	бахтсизлик
آدمکش	одамкўш	қотил
آدينه	одина	жума кўни
اذن	изн	рухсат
ارادت	иродат	берилиш, мейиллик
آرايش	оройиш	безак, зийнат
ارج	арж	баҳо, қиймат
ارجمند	аржуманд	қадрли, ҳурматли
ارذال	арзол	паст табақалар, разил-лар
ارسال	ирсол	жўнатиш
ارشاد	иршод	йўлга солиш

ازدواج	издивож	уйланиш
آزم	озарм	уят, номус
اسارت	асорат	қул қилиш
اسامی	асоми	исмлар
اسب	асб	от
استغفار	истигфөр	тавба қилиш
استفاده	истифода	фойдаланиш
اسد	асад	шер
اسرو	асру	кўп, жуда, энг
اسود	асвад	қора
آسيابان	осиёбон	тегирмончи
اشتباه	иштибоҳ	янглишиш
اشك	ашк	кўз ёши
آشفته	ошўфта	паришон, тарқоқ
آشوب	ошуб	ғавғо, туполон
اشهب	ашҳаб	кулранг от
آشيان	ошён	уй, ин
اطبا	атиббо	табиблар
اطفال	атфол	болалар
اطلاع	иттилоъ	хабар, дарак
اعظم	аъзам	катта, улур
آغاز	оғоз	бошлаш

آفتابه	офтоба	қумғон
افزون	афзун	ортиқ, мўл
افسر	афсар	тож
افسون	афсун	сехр, авраш
افشا	ифшо	фoш этиш
اكبر	акбар	энг катта
الكسب	иктисоб	касб этиш
الطاف	алтоф	лутфлар, марҳаматлар
الغرض	алғараз	демак, мақсад
الفاظ	алфоз	сўзлар
آوده	олуда	булганган
امواج	амвож	мавжлар, тўлқинлар
اموال	амвол	моллар
آماده	омода	тайёр, ҳозир
امين	амин	ишончли
امت	уммат	халқ миллат
امداد	имдод	мадад, кумак
آموخته	омухта	урганган
آمیخته	омихта	қоришиқ
استباه	интибоҳ	уйғотиш
انتخاب	интихоб	сайлаш
انتقام	интиқом	ўч

انتها	интиҳо	туғаш
اندازه	андоза	ўлчов
اندام	андом	бадан, қомат
اندود	андух	ғам, қайғу
انفعال	инфиол	уялиш
انگشت	ангушт	бармоқ
انگور	ангур	узум
انور	анвар	жуда нурли
انواع	анвоъ	ҳар хил
انهدام	инҳидом	йўқ бўлиш
اوچماق	учмоқ	жаннат
آورد	овард	жанг, уруш
اورنگ	авранг	тож-тахт
اوغان	ўгон	худо
اولوس	улус	халқ, омма
اھرمن	аҳраман	девлар бошлиғи
اهتمام	ихтимом	уриниш, ҳаракат қилиш
آهنگر	оҳангар	темирчи
ايراد	ирод	баён қилиш
ایمگاک	эмгак	меҳнат, машаққат
اینجو	инжу	марварид
اینده ساز	ойнасоз	кўзгусоз

آیین	ойин	қоида, усул
	ب - Б	
باختر	бохтар	ғарб
باد	бод	шамол
باده	бода	май, вино
باديه	бодия	сахро, чул
باذل	бозил	бағишловчи
باران	борон	ёмғир
بار	бор	юк
باز	боз	очиқ, яна
بازرگان	бозаргон	савдогар
بازو	бозу	билак
بازی	бози	ўйин
بازيچه	бозича	қўғирчоқ
باستان	бостон	қадимги
باطل	ботил	қалбаки
باطن	ботин	ичкари
باعث	боис	сабаб
بالا	боло	юқори, уст
بام	бом	том
باور	бовар	ишонч

ببر	бобр	йўлбарс
بچه	бачча	бола
بحر	бахр	денгиз
بحران	бухрон	касод, кризис
بخشيش	бахшиш	инъом, садақа
بد	бад	ёмон
بدرو	бадру	хунук
بدگروار	бадкирдор	ёмон қилиқли
بدل	бадал	алмаштириш
بذل	базл	сахийлик
بران	буррон	кескир, ўткир
برج	бурж	қарз, қарздорлик
برجسته	баржаста	машҳур
برزگر	барзагар	уруғ сочувчи, деҳқон
برق	барқ	яшин
برقع	бурқаъ	парда
بريان	бирён	қовурилган
بزرگ	бўз	эчки
بزرگ	бўзрук	катта, улўғ
بسته	баста	боғлиқ, тутун
بسمل	бисмил	сўйилган
بصر	басар	кўриш

تقا	бақо	абадийлик
بلاد	билод	шаҳарлар
بليات	балиёт	офат, фалокат
بنده	банда	қул
به	беҳ	яхши
بهبود	беҳбуд	тузук, соғлом
بهشت	беҳишт	жаннат
بيداو	бедод	жабр, зулм
بيدار	бидор	уйғоқ
بيرون	бирун	ташқари
بيشه	беша	тўқай, ўрмон
بين	бейн	ўрта, ора
بيننا	бино	кўрувчи

پ - П

پاي	по (й)	оёқ
پاست	побаст	тўтқун, асир
پاداش	подош	бадал, эваз
پارچه	порча	мато
پايان	поён	чет, охир
پايدار	пойдор	барқарор
پايمال	поймол	оёқ ости қилмоқ

پاينز	поиз	қуз
پدر	падар	ота
پدروو	падруд	хайрлашиш
پديدار	падидор	пайдо бўлмоқ
پذير	пазир	қабул қилмоқ
پير	пӯр	тўла, тўлиқ
پيراکنده	пароканда	тарқалган
پيرسيش	пӯрсиш	савол
پيرستوک	парастук	қалдирғоч
پيريروز	парируз	утган кун
پيسر	песар	ўғил
پيسند	писанд	ёқтириш
پيشت	пўшт	орқа
پيشت	пунт	насл
پيشم	пашм	юнг, жун
پيل	пұл	куприк
پيلنگ	паланг	қоплон
پينج	панж	беш
پانچارا	панжара	дераза
پاند	панд	угит, насиҳат
پوشاک	пушок	ёпинчиқ, кийим
پويه	пўя	ўртача тезликда юриш

پيداري	пайдарпай	изма-из
پيام	паём	хабар, дарак
پير	пир	қари, чол
پيرواھن	пироҳан	қўйлак
پيرو	пайрав	эргашувчи, изидан борувчи
پيش	пеш	олд
پيشبند	пешбанд	этак
پيشواز	пешвоз	кутиб олиш
پيشه	пеша	ҳунар, касб
پيکان	пайкон	ўқ
پيگه	пайкар	гавда
پيمان	паймон	аҳд, аҳднома
پيمانہ	паймона	ўлчов, андоза
پيوست	пайваст	бирлаштириш

ت - T

تاب	тоб	бардош, чидам
تابان	тобон	товланувчи
تابستان	тобистон	ёз
تاجر	тожир	савдогар
تاريک	торик	қоронғи

تازی	този	араб
تالار	толор	зал
تاوان	товон	жарима
تألیف	таълиф	асар ёзиш
تاممل	тааммул	сабр қилмоқ, чуқур уйлаш
تاھل	тааҳхул	уйланиш
تب	таб	иситма
تېبر	табар	болта
تيجارت	тежорат	савдо
تيجانب	тажонуб	четлашиш
تيجسم	тажассум	гавдаланиш
تيجلى	тажалли	жилваланиш
تيجمیل	тажмил	безаш
تيجھیل	тахайюл	хаёл сурмоқ
تيجھيز	тажҳиз	жиҳозлаш
تيجحت	тахт	ост
تيجسين	тахсин	мақтов, офарин
تيجحمل	тахаммул	чидам
تيجحقيق	тахқиқ	текшириб кўриш
تيجيور	тахайюр	ҳайрон бўлиш
تيجدقيق	тадқиқ	майдалаб, синчиклаб текшириш

تدارک	тадорик	ҳозирлик кўриш
تدفین	тадфин	дафн этиш
تار	тар	ҳўл, нам
توراب	туроб	тупроқ, хок
تراکمه	тарокима	"туркман"нинг кўп-лиги
تیرحم	тараҳҳум	рахм қилиш
تیردид	тардиқ	рад этиш
تیرسو	тарсу	кўрқоқ
تیشبه	ташбеҳ	ухшатиш
تضاد	тазод	қарама-қаршилик
تعجب	тааб	озор
تعجیل	таъжил	ошиқиш, орқага суриш
تعیر	тағйир	ўзгариш
تفت	тафт	қизгин
تفسیر	тафсир	изоҳлаш
تۇفانگ	тўфанг	милтиқ
تاқвим	тақвим	календарь
تاқаллум	тақаллум	сўзлаш, гапириш
تاқовар	тақовар	арғумоқ
تاқя	тақя	суянчиқ, ёстиқ
تاқх	талх	аччиқ

تاموغ	тамуг	дўзах
تاميز	тамиз	тоза
تاماننو	таманно	тилак, истак, орзў
تامуз	тамуз	саратон
تانگ	танг	тор
تند	тунд	ғазаб
تنوع	танаввуъ	турланиш, хилма-хил булиш
توزلوك	тузлук	туғрилиқ
تواريخ	таворих	"тарих"нинг куплиги
توانگر	тавонгар	бой
توجه	таважжуҳ	диққат
توحيد	тавҳид	ягона деб билиш
توقف	таваққуф	тўхташ
تولد	таваллуд	туғилиш
تہیہ	тахия	тайёрлаш
تیر	тир	ўқ
تیراندوز	тирандоз	ўқчи
تیرہ	тийра	қоронғи
تیز	тиз	ўткир

ث - س

ثابت	собит	мустаҳкам
ثالث	солис	учинчи
ثانی	соний	иккинчи
ثروت	сарват	бойлик
ثروتمند	сарватманд	бой
ثمر	самар	мева
ثمن	саман	баҳо, қиймат
ثنا	сано	мақтов
ثواب	савоб	хайрли иш

ج - ح

جادو	жоду	сехр
جاذب	жозиб	тортувчи
جاروب	жоруб	супурги
جام	жом	қадаҳ
جامه	жома	кийим
جامه دران	жомадаррон	кийимиртар
جانب	жониб	томон, тараф
جانگاہ	жонгоҳ	жонни койитувчи
جاويدان	жовидон	мангу, абадий
جاه	жоҳ	мансаб
جاهل	жоҳил	нодон

جبل	жабал	тоғ
جبین	жабин	пешона
جراح	жарроҳ	хирург
جرء	журъа	бир ютум
جرم	журм	гуноҳ, айб
جزو	жузв	бўлак
جستوجو	жустужу	қидирув
جسته	жаста	сакраб
جشن	жашн	байрам
جغد	жўғд	бойқуш
جمهور	жумхур	халқ, тўда
جنگل	жангал	ўрмон
جوالدز	жуволдиз	бигиз
جوان	жавон	ёш
جود	жуд	инъом, эҳсон
جوراب	журоб	пайпоқ
جوش	жуш	қайнаш

چ - چ

چابک	чобук	чаққон
چارمنغر	чормағз	ёнғоқ
چاقى	чоқи	пичоқ, пакки

چاک	чок	йиртиқ
چاکر	чокар	хизматкор
چاه	чоҳ	қудуқ, чуқур
چايدست	чапдаст	чапақай
چرخ	чарх	айланиш, дунё
چرخ کين	чиркин	ифлос
چسپ	часп	елим, ёпишқоқлик
چشم	чашм	кўз
چشمه	чашма	булоқ
چغول	чуғул	чақимчи
چک	чак	томчи
چکيش	чўкиш	болға
چکيدن	чакидан	томизмоқ
چهار	чаҳор	тўрт
چهل	чил (чеҳил)	қирқ
چنگ	чангак	қармоқ
چيز	чиз	нарса
چين	чин	Хитой

ح - ځ

حاتم	ҳотам	саховат
حاج	ҳож(ж)	ҳаж қилувчи

حاجب	ҳожиб	парда, тўсиқ
حاذق	ҳозиқ	билимдон, моҳир
حاسد	ҳосид	ҳасад қилувчи
حباب	ҳубоб	кўпик, пуфак
حبيب	ҳабиб	дўст
حجاب	ҳижоб	парда
حجر	ҳажар	тош
حد	ҳад (д)	чегара
حرب	ҳарб	уруш
حرص	ҳирс	очкўзлик
حرير	ҳарир	ипак
حريف	ҳариф	шерик
حزين	ҳазин	ғамгин
حساس	ҳассос	сезгир
حظ	ҳазз	лаззат
حكيم	ҳаким	файласуф
حليم	ҳалим	мулоҳим
حماقت	ҳамоқат	аҳмоқлик
حمال	хаммол	юк ташувчи
حمد	ҳамд	мақтов
حنظل	ҳанзал	аччиқ тарвуз

خ - х

خار	хор	тикан
خارا	хоро	тош, гранит
خازن	хозин	соқчи, хазиначи
خاطر	хотир	эс, ёд, уй
خاک	хок	тупроқ
خاکسار	хоксор	тубан, паст, кучсиз
خالی	холи	бўш
خامه	хома	қалам
خاور	ховар	шарқ
خار	хар	эшак
خرام	хиром	бир-бир босиб юриш
خرامان	хиромон	хиром қилувчи
خارجنگ	харчанг	қисқичбақа
خرد	хирад	ақл
خیرس	хирс	айиқ
خارگوش	харгуш	қуён
خروش	хуруш	бақирриш, бўкириш
خزان	хазон	күз
خصم	хасм	душман, рақиб
خضاب	хизоб	бўёқ, ранг
خط	хат	чизиқ, йул

خفیه	хуффия	яширинча
خلاق	халаф	уринбосар
خلقت	хилқат	яратилиш
ضمیمہ	хам	букук, эгик
خمار	хаммор	майфурush
خندہ	ханда	кулги
خواب	хооб	уйқу, туш
خواہر	хоҳар	опа, сингил
جوب	хўб	яхши, майли
خود	худ	ўз
خورک	хўрак	овқат
خوشنویس	хушнавис	хаттот
خوشچین	хушачин	бошоқ терувчи
جوک	хук	чучқа
خون	хун	қон
خوش	хеш	қариндош
خیل	хайл	гурух, туда

د - Д

دالان	долон	дахлиз, йулак
دام	дом	тузоқ, тўр
داماد	домод	куёв

دامن	доман	этак
دانش	дониш	билим
دانی	дойи	тоға
دبستان	дабиристон	мактаб
دراج	дуррож	түстовуқ
دراز	дароз	узун
دربان	дарбон	эшик оғаси
درانده	даранда	йиртқиш
درم	дирам	күмүш танга
دزد	дүзд	ўғри
دست	даст	кўл
دستکش	дасткаш	кўлқоп
دسته	даста	тўда
دشوار	душвор	қийин
دقیق	дақиқ	нозик, ингичка
دلاور	диловар	мард, жасур
دلچاسب	дилчасп	ёқимли
دلچاسپ	далв	челак, қовға
دلیر	далир	юракли, қўрқмас
دندان	дандон	тиш
دنو	дунув	паст
دود	дуд	тутун

دور	дур	узоқ
دوش	душ	елка
دوشاب	душоб	шинни
دوشيزه	душиза	қиз (буйи етган)
دوک	дук	урчуқ
دون	дун	пасткаш
ده	деҳ	қишлоқ
دهاتي	деҳоти	қишлоқлик
دهر	дахр	замон, дунё
دهري	дахрий	диндан юз ўгирган
دهن	дахан	оғиз
ديدار	дийдор	куришиш
ديده	дийда	куз, қароқ
دير	дайр	бутхона
ديروز	дируз	кеча
ديگ	диг	қозон
ديگەر	дигар	бошқа, ўзга
ديهميم	дайҳим	тож, тахт

؛ - 3

ذات	зот	моҳият
ذبيحه	забиҳа	қурбонлик

ذرات	заррот	"зарра"нинг кўчилиги
ذكى	закий	зийрак
ذلت	зиллат	ҳақирлик
ذليل	залил	тубан, паст
ذوالقرنين	зу-л-қарнайн	икки шоҳлик

ر - Р

رابطه	робита	алоқа
رابع	робе (ъ)	тўртинчи
روز	роз	сир
روغ	роғ	чаман
روغب	роғиб	мойил, хоҳишли
راقم	роқим	рақам қилувчи, ёзувчи
راكب	рокиб	миниб борувчи
رام	ром	бўйсунуш
راوى	ровий	ривоят айтувчи
راه	роҳ	йўл
راهنما	роҳнамо	йўлбошчи
رايگان	ройгон	текин, йўлдан тошмиган
ربيع	рубъ	чорак
رَبِيْعَة	рутба	даража
رجوع	ружу (ъ)	мурожаат, қайтиш

رحلت	риҳлат	жўнаш
رخسار	рухсор	юз
رخش	рахш	жийрон от
رز	раз	ток (узум)
رزم	разм	жанг, уруш
روستخيز	рустахез	равго, туполон
رسن	расан	арқон
رسیده	расида	етилган
رشته	ришта	ип, тола
رشد	рушд	ўсиш
رشوه	ришва (т)	пора
رطوبت	рутубат	захлик, намлик
ركاب	рикоб	узанги
رفتار	рафтор	юриш, муомала
رفت و آمد	рафтумад	борди-келди
رفعت	рифъат	юксалиш
رفيع	рафиъ	юксак, баланд
رفيق	рафиқ	ўртоқ
رہمق	рамақ	энг охирги нафас
رہجور	ранжур	касал
روباہ	рубоҳ	тулки
رود	руд	ариқ, дарё

روز	руз	кун
روضه	равза	жаннат боғи
روغن	рўвган	мой, ёғ
روی	рўй	юз, чеҳра
رها	раҳо	қутулмоқ
ريزه	реза	майда
ريسمان	рисмон	арқон
ريش	риш	соқол
ريشه	риша	томир, ўзак

ز - з

زانو	зону	тизза
زاييل	зойил	йўқ бўлувчи
زبان	забон	тил
زبر	забар	уст
زبون	забун	ожиз, заиф
زخم	захм	яра
زر	зар	олтин
زراعت	зироат	деҳқончилик
زرد	зард	сарик
زردالو	зардолу	ўрик
زردک	зардак	сабзи

زلف	зулф	жамалак
зумره	зумра	тоифа
زمستان	зимистон	қиш
زمين	замин	ер
زن	зан	хотин
زنبور	занбур	ари
زنخدا	занахдон	ияк
زنده	зинда	жонли, тирик
زنگ	занг	қўнғироқ
زود	зуд	тез
زهرة	заҳра	ут (ичдаги)
زيبا	зебо	гузал, чиройли
زير	зер	ост
زيور	зевар	безак

ژ - Ж

ژاله	жола	шудринг
ژنده	жанда	жулдур кийим
ژيوه	жива	симоб

س - С

سابع	собе(ъ)	еттинчи
ساجد	сожид	сажда қилувчи

саҳир	соҳир	сеҳрловчи
سادوس	содес	олтинчи
сар	сор	туя
сарбан	сорбон	туякаш
сағар	соғар	қадах, жом
сакин	сокин	яшовчи
сал	сол	йил
салк	солик	сўфий
саман	сомон	бойлик, қудрат
саир	сойир	бошқа, ўзга
себз	сабз	яшил, кўк
сепаши	сепориш	топшириқ
сепас	сепос	мақтов, мадҳ
сепа	сипоҳ	армия
сеҳр	спехр	осмон гўмбази
сеҳа	сахо	сахийлик
сеҳан	сухан	сўз
сер	сар	бош
сермаз	сарбоз	солдат
серҳад	сарҳад	чегара
серх	сурх	қизил
серхуш	сархуш	ширакайф

شعبه	шуба	бўлим
شعرا	шуаро	шоирлар
شعور	шуур	онг, идрок
شفاف	шаффоф	тиниқ
شفع	шафеъ	ҳимоячи
شكار	шикор	ов
شكسته	шикаста	синиқ
شكاه	шекам	қорин
شكاه	шиканжа	эзиш, қийнаш
شكوه	шикву	шикоят
شكوه	шукух	улдурворлик, тантана
شماره	шўмора	сон
شمس	шамс	күёш
شنگرف	шингарф	қизил буюк
شورش	шўриш	жанжал, тўполон
شوه	шўхар	эр
شاهد	шаҳд	асал, бол
شهریار	шаҳриёр	буюк, подшоҳ
شیر	шир	сут
شنگرفى	шингарфий	қизил буюк, қизил ранг
شيبون	шиван	нола
شيوه	шева	ноз, усул, йўл

س - C

صابر	собир	сабрли, бардошли
صاحب	соҳиб	эга, хужайин, дўст
صديق	содиқ	вафодор, чин
صالح	солиҳ	тўғри, тартибли
صامت	сомит	сўзсиз, индамас
صبا	сабо	майин шамол
صباح	сабоҳ	эрталаб, тонг
صباحت	сабоҳат	чирой, гўзаллик
صباغ	саббоғ	буёқчи
صبح	субҳ	тонг
صبي	саби	ўғил бола, ўспирин
صحيح	саҳиҳ	тўғри, чин, асл
صد	сад	юз (сон)
صدا	садо	овоз, товуш
صدر	садр	кўкрак, бошланиш
صراة	сирот	тўғри йўл
صعب	саъб	қийин, оғир
صفا	сафó	тозалик, софлик
صفر	сафар	қамария йилининг 2-ойи
صلا	сало	чақириқ, ниҳо

صلاح	салоҳ	яхшилик
صلح	сулҳ	тинчлик, яраш
صندل	сандал	дарахт
صواب	савоб	адолатли, тўғри
صوت	савт	садо, товуш
صور	сур	карнай, сурнай
صوف	суф	могут, дағал жун газлама

صياد	сайёд	овчи
صيد	сайд	ов
صيفي	сайфи	ёзги
صيقل	сайқал	жило бериш

ض - 3

ضابت	зобит	оқсоқол
ضامن	зомин	кафил
ضاحك	зоҳик	қулувчи
ضايح	зое(ъ)	бекор кетган
ضخم	захим	семиз, тўла
ضعيف	за(ъ)иф	ожиз, кучсиз
ضلالت	залолат	адашишлик
ضمير	замир	қунгил, ички дунё
ضيا	зиё	ярқираш, нур
ضيق	зиқ	танглик, қисилганлик

ط - T

طاحونه	тоҳуна	тегирмон тоши
طاس	тос	тоғора
طاعت	тоат	итоат қилиш
طالع	толе(ъ)	бахт, тақдир
طامع	томеъ	таъма қилувчи, очкӯз
طاهر	тоҳир	тоза, пок, айбсиз
طب	тиб	медицина
طبابت	табобат	врачлик
طباخ	таббох	ошпаз
طبرخوان	табархун	қизил новдали тол
طبع	табъ	хулқ, табъ
طبل	табл	ноғора
طبيب	табиб	врач, медик
طبيب	тарроҳ	чизмачи, план ту- зувчи
طراوت	тароват	хуллик
طرب	тараб	хурсандлик, ўйин- кўлги
طرح	тарҳ	план, тасвир
طرفه	турфа	қизиқ, ажойиб, ноқир
طره	турра	соч жингалаги

طريق	тариқ	усул, йул
طعم	туъма	емиш, овқат
طفوليت	туффулият	болалик
طلایه	талоя	қўшиннинг илғор қисми
طلعت	талъат	қиёфа, сиймо
طلوع	тулуъ	чиқиш
طویل	тавил	узун, олис
طويده	тавила	ошхона, молхона
طياره	тайёра	самолёт
ظهير	тайр	қуш

ظ - з

ظاھر	зоҳир	пайдо бўлмоқ
ظرافت	зарофат	келишганлик, зебслик
ظرف	зарф	идиш, товоқ
ظريف	зариф	чиройли, гўзал
ظفر	зафар	ғалаба
ظلمت	зулмат	қоронғилик
ظھر	зуҳр	пешин, туш вақти
ظھور	зухур	кўриниш, юзага келиш

ع - Ё (А, И, У)

عاج	ож	фил суюги
عارض	ораз	юз, рухсор
عارف	ориф	билимдон, доно
عاصى	осий	осий, гуноҳкор
عامى	оми	оммавий, саводсиз
عبث	абас	беҳуда, фойдасиз, бе- маъни
عبيد	абид	қуллар, бандалар
عجم	ажам	араб бўлмаган, эронли, форс
عجيب	ажиб	қизиқ
عداوت	адоват	душманлик, кек
عدد	адад	миқдор, сон
عدم	адам	йўқлик, йўқ
عدو	адув	душман
عريان	урён	қип-яланғоч
عذل	азл	бўшатиш, мансабдан тушириш
عزم	азм	бирор ишга қасд этиш
عرش	арш	осмоннинг энг юқориси
عروسى	аруси	келин, келинчак
عروسك	арусак	ўйинчоқ

عروض	аруз	шеър вазнлари
عربین	арин	урмон, тўқай
عصا	асо	ҳасса, таёқ
عصار	ассор	жүвозкаш, ёғчи
عضو	узв	аъзо
عطار	аттор	упа-элик сотувчи
عطارود	аторуд	меркурий сайёраси
عظیم	азим	улўғ, катта
عقد	ақд	никоҳ
عقرب	ақраб	чаён
عقیق	ақиқ	қимматбаҳо қизил тош
علا	алоло	шовқин-сурон
علاف	алаф	ут
علو	улв	юқори
علیل	алил	касал, хаста
علم	алам	байроқ, белги
عمل	амал	умид, истак
عمده	умда	муҳим
عمیق	амиқ	чуқур
عنب	анбар	хушбуйлик
عندلیب	андалиб	булбул
عنقا	анқо	афсонавий қуш

عوام	авом	умум, халқ
عهد	аҳд	ваъда, суз бериш
عيد	ийд	байрам, ҳайит
عيسى	исо	Исо (пайғамбар)
عينك	айнак	кузойнак
عينيت	айният	ухшашлик

غ - F

غاو	гов	дарахтзор
غارب	гориб	ботиш, сунилш
غارت	горат	талон-торож
غافل	гофил	гофил, беҳабар
غانم	гоним	ўлка қилувчи
غاب	гоб	саҳро, ўрмон
غبرا	габро	чанг, тупроқ, бостан ер
غدار	гаддор	ҳийлакор, золим
غذال	газол	кийик, оҳу
غذا	газо	таом, овқат
غريب	ғариб	мусофир, ғариб
غلام	ғулом	қул
غماز	ғамоз	сир очувчи, чақимчи

غمزه
 غسال
 غسل
 غفور
 غلام
 غمگسار
 غنا
 غنى
 غواص

Ғамза кўз ишораси
 Ғассол (улик) ювғучи
 Ғусл чумилиш
 Ғафур кечирувчи
 Ғулом хизматкор, қулбачча
 Ғамгусор меҳрибон, ғамхўр
 Ғино бойлик
 Ғани бой
 Ғаввос сузувчи

ف - Ф

فاتح
 فايح
 فايحه
 فاحشه
 فارغبال
 فاش
 فاضل
 فايق
 فتان
 فتوا
 فراموش

Ғотих очувчи, забт этувчи
 Ғотиха бошланиш, дуо
 Ғохира шонли, гузал, порлоқ
 Ғохиш ёмон, ярамас
 Ғоригбол хотиржам
 Ғош очик, ошкор
 Ғозил ортиқ
 Ғойик устун, юқори
 Ғаттон жозибали кўз, ғитначи
 Ғатво қонун
 Ғаромуш унуттиш

فرخنده	фархунда	яхши, қутлуг
فردوس	фирдавс	жаннат боғи
فرح	фаррух	гўзал юз, бахтли
	фириб	алдаш
فراش	фаррош	супурувчи
فرد	фард	ёлғиз, икки мисра шеър
فرزنده	фарзона	билимдон
فرش	фарш	олам, ер юзи
فرقه	фирқа	тўда, жамоат
فرقت	фурқат	айрилиқ
فرید	фарид	ягона, якка
فساد	фасод	бўзуқлик
فسانه	фасона	ҳикоя, эртақ, дoston
فساحت	фасоҳат	чечанлик
فطرت	фитрат	табиат, характер
فقوا	фуқаро	камбағаллар
فلکی	фалаки	астрономик
فنا	фано	ёуқлик
فنون	фунун	фанлар
فی الحال	филҳол	дарров, ўша заҳоти

ق - Қ

қаю	қопу	эшик, дарвоза
қарағ	қороғ	кўз қорачиғи
қаш	қош	олд, ҳузур
қасир	қосир	қисқа, камчиликли
қан	қонё	қанотли
қамуқ	қомуқ	хамма, барча
қибан	қабон	эркак тунғиз
қибиз	қабз	тутиш, ушлаш
қидғин	қадаған	таъқиқланган
қираб	қароба	май шишаси
қират	қаробат	яқинлик
қирар	қарор	тинчлик, ором, сабот
қирн	қарн	аср
қирп	қариб	яқин, сўҳбатдош
қирдаш	қурдош	тенг, ёндош
қисб	қасаб	най, қамиш, мата
қисб	қасаба	шаҳарча, катта қиш- лоқ
қечнис	қақнүс	мавҳум бир қуш
қе	қўлла	чўққи
қилиан	қалён	чилиим

قليل	қалил	кам, озгина
تموق	қамуқ	барча, ҳамма
قىمر	қамар	ой
قىميص	қамис	куйлак
قندل	қандил	осма шамдон
قول	қавл	сўз
قولان	қулон	ёввойи эшак
قوت	қут	емак, овқат
قولداش	қўлдош	ёрдамчи, ўртоқ
قونالغ	қўнолга	қўнар жой
قهار	қаҳҳор	қаҳр қилувчи
قھوہ خانہ	қаҳвахона	чойхона, кафе
قيات	қиёт	ўзбек уруғларидан
قىچاق	қипчоқ	ўзбек уруғларидан бири
قىرمىز	қирмиз	қизил ранг

ك - к

كاح	коҳ	сарой, қаср
كاذب	козиб	ёлгончи
كار	кор	иш
كارگر	коргар	ишчи
كاسب	косиб	хунарманд

كالا	Коло	товар, мол
كام	ком	мақсад, истақ, орзу
كامران	комрон	мақсадга эришган
كامل	комил	етук
كبود	кабуд	кўк осмон
كبير	кабир	катта, улуг
كوتال	кўтал	довон
كسرات	касрат	кўплик, мўллик
كشيف	касиф	дағал, кўпол
كج	каж	эгри, қийшиқ
كدبانو	кадбону	уй бекаси
كرامت	каромат	сахийлик
كردوم	каждум	чаён
كيسه	киса	чунтак, ҳамён
كشاد	кушод	очиқ, очилиш
كشور	кишвар	мамлакат
كلاه	кулоҳ	бош кийими
كلاغ	калоғ	қарға
كلک	килк	қалам, қамиш қалам
كمال	камол	етуклик
كنار	канор	қирғоқ, чет; қучоқ
كنج	кунж	бурчак

کوشر	кавсар	жаннат бўлоғи
کوکبه	кавкаба	юлдуз
کوه	куҳ	тоғ
کهن	куҳан	эски, қадимги
کمی	кай	улуг подшоҳ
کینت	кент	жой, макон
کینه	кина	адоват, қасос
کیوان	кайвон	сатурн (планета)

گ - Г

گام	гом	одим, қадам
گاو	гов	сигир
گач	гач	оҳак, ганч, бўр
گزار	гузар	утиш, кечиш
گرامي	героми	қимматли, азиз
گرايمه	геронмоя	қимматбаҳо
گربه	гурба	мушук
گرجي	гуржи	грузин
گردان	гардон	айланувчи
گردن	гардан	бўйин
گردون	гардун	осмон
گرگ	гўрг	бури

گرم	гарм	иссиқ
گيرپان	гирён	йигловчи, йиғи
گازار	газар	сабзи
گاشت	гашт	айланиш, юриш
گفتار	гуфтор	нутқ, сўз
گل	гил	лой
گلاب	гулоб	гул суви, май
گلچين	гулчин	гул терувчи
گلغام	гулғом	гулранг
گلگونه	гулгуна	упа-элик
گمشته	гумашта	ваколат берилган вакил
گمراه	гумроҳ	йўлдан адашган
گنج	ганж	хазина
گندم	гандум	буғдой
گوشه	гуша	бурчак, хилват, чекка
گونگون	гуногун	хилма-хил
گوهر	гавҳар	инжу, дур, ёқут

لات	лот	йўқсил, камбағал
لاجورد	ложувард	тўқ кўк тўсли тош

ل - ل

لا ده	лода	нодон, аҳмоқ
لازم	лозим	керак, лозим
لاش	лош	мурда, лош
لاغر	лоғар	ориқ
لال	лол	соқов
لايخ	лойиҳ	очик, равшан
لابون	лабон	сут
لاخت	лахт	парча
لسان	лисон	тил
لطف	лутф	яхши муомала
لطيف	латиф	юшоқ
لعل	лаъл	қизил рангли тош
لعين	лаин	лаънати, аблах
لفظ	лафз	суз ифода
لك	лак	юз минг
لمعه	ламъа	ёлқин, шуъла
لنيم	лаим	хасис, паст одам

م — М

مباين	мобайн	ора
مادر	модар	она
مار	мор	илон

ماضى	мозий	ўтмиш
مانع	монеъ	тўсқинлик қилувчи
مانند	монанд	ўхшаш
ماوى	мовий	мовий, кук
ماه	моҳ	ой
ماعتاب	моҳтоб	ойдин
ماهى	моҳи	балиқ
مباحات	мубоҳот	мақтаниш, Ҷахрланиш
مبدع	мабдаъ	келиб чиқиш, бошланиш
مبرا	мубарро	холи, озод
مبهرهن	мубарҳан	аниқ, равшан, очиқ
مترجم	мутаржим	таржимон
متصل	муттасил	узлуксиз
متن	матн	текст
مجنون	мажнун	жинни, телба
مجبور	мажхул	номаълум
محبوب	маҳбуб	севиқли
محدود	маҳдуд	чекланган
محرم	муҳаррам	қамария йилининг I-ойи
مخفل	маҳфил	тугарак, жамият

مختصر	мухтасар	қисқа
مخدوم	махдум	хўжа, жаноб
مخزن	махзан	омбор, хазина
مخمور	махмур	маст, хумор
مراد	мурод	истак
مردم	мардум	халқ, кўз қорачиги
مردمگ	мардумак	қорачиқ
مرغ	мўрғ	қуш, товуқ
مرغابی	мурғоби	урдак
مرغوب	марғуб	ёқимли, сеvimли
مريض	мариз	касал, бемор
مذلت	мазаллат	хўрлик, хорлик
مسرور	масрур	шод, хурсанд
مسعود	масъуд	бахтли
مسموع	масмуъ	эшитилган
مسیح	масих	Исо пайғамбар лақаб
مشام	машом	димоғ
مشترک	муштарак	умумий
مشتری	муштарий	юпитер сайёра
مشموم	машмум	ёқимли ҳид
مطبخ	матбах	ошхона
مضطرب	музтариб	изтиробда қолган

منظر	мазҳар	кӯриниш
معرا	муарро	буш, холи, очиқ
معصوم	маъсум	гуноҳсиз, пок, тоза
معطر	муаттар	хушбӯй
معنى	муғанний	созанда
مفتاح	мифтоҳ	калит
مفلس	муфлис	камбағал, бечора
مقدم	муқаддам	илғор, илгариги
مقلد	муқаллид	тақлид қилувчи
مكرم	мукаррам	олижаноб, кароматли
مگس	магас	пашша
ملاح	маллоҳ	кемачи, қайиқчи
ملاحت	малоҳат	ёқимли
ممتاز	мумтоз	сараланган
منشی	мунший	котиб
منظر	манзар	кӯриниш, қиёфа
منفعل	мунфаил	ҳижолатли, уялган
منور	мунаввар	ёруғ, нурли
منير	мунир	ёритувчи
مور	мур	ҷумоли
موزون	мавзун	чиройли, гўзал
مورخ	муаррих	тарихчи

موش	муш	сичқон
محب	муҳиб	ҳайбатли
موی	муӣ	соч, жун
میان	миён	урта
میز	миз	стол
میزان	мезон	улчов

ن - Н

ناچار	нобакор	ярамас
ناينو	нобино	кӯр, кӯрмас
ناتوان	нотавон	кучсиз
ناخون	нохун	тирноқ
ناخوش	нохӯш	касал, бетоб
ناحیه	ноҳия	мамлакат, район
ناظم	нозим	тартибга солувчи, шоир
نادره	нодира	ягона, тенги йўқ
ناکام	ноком	мақсадга етмаган
ناگاه	ногоҳ	бирдан, тўсатдан
نامه	нома	хат
نايل	нойил	эришувчи
نبوت	нубувват	пайғамбарлик
نهار	наҳор	тушлик овқат

جووم	нужум	юлдузлар
بجيب	нажиб	олий насаб
بخل	нахл	кучат, дарахт
بزديک	наздик	яқин
بسنج	нассож	тўқувчи
بسيم	насим	ел, шамол
بسنق	насақ	тартиб, равиш
بصرت	нусрат	ғалаба
بظلم	назм	тартиб, поэзия
بظهير	назир	ўхшаш
بغل	наъл	тақа, пошна
بنقته	нукта	нозик фикр
بنكته	накҳат	хушбўй
بنگين	нигин	узук, муҳр
بنگون	нигун	этилган, букилган
بنمک	намак	туз
بنمودار	намудор	кўринишли
بنوش	нуш	ичиш
بنوکر	навкар	хизматкор
بنهاد	ниҳод	яралмиш
بنهان	ниҳон	яширин
بنهنگ	наҳанг	кит, балиқ
بنيازمند	ниёзманд	камбағал, ўтинувчи

و - В.У.У

واجب	вожиб	зарур, керак
واحد	воҳид	бирлик, ягона
واصل	восил	етишувчи
واضح	возиҳ	очиқ, равшан
والد	волид	ота
والده	волида	она
والي	волий	ҳоким, подшоҳ
وامق	вомуқ	ошиқ
وجب	важаб	қарич
وجه	важҳ	юз сабаб, йул
ورزش	варзиш	машқ, куникма
وسط	васат	урта
وقوف	вуқуф	билиш, хабардорлик

ه - Ҳ (А)

هجر	ҳажр	айрилик, жудолик
هذهد	ҳудҳуд	попишак
هزار	ҳазор	минг
هفت	ҳафт	етти
هلال	ҳилол	янги кўринган ой
همای	ҳумой	афсонавий бахт қуши

Хиёра

Қулшо

س - ۲۰۸ (۱۱۹)

س

як

муъ

سوزان

яздон

худо

سما

лято

ляла, таштала

ساق

йирчи

балаки

X X
X

— ۲۲۵ —

علادو

۱۹۱۵

Араб ҳарфлари билан "Ассалом" сўзи битилган кабутар расми.
Тўхтемурад Зуфаров тасвири.

قلم اولسون الى اول كاتب بد تحريث
که فساد رقمی سورمزی شور ایلر
گاه بر حرف سقوطیله قیلورنادری نار
گاه بر نقطه قصوریله کوزی کور ایلر

قلم اولسون الى اول كاتب بد تحريث
که فساد رقمی سورمزی شور ایلر
گاه بر حرف سقوطیله قیلورنادری نار
گاه بر نقطه قصوریله کوزی کور ایلر

Тавълик хати

قلم لعل و نال اول کاتب بدت تحریر کت
صف اول و سیم و منار شوم و ایله
گاه بحر و سقوطیده قیلور نادر منار
گاه بر نقطه و صور یکه کوز و کوز ایله

Райхоний хати

قلم اول و سوزانی اول کاتب بدت تحریر کت
که نسا اول و قسمی سوز مناری شوز اینلر
گاه بحر و سقوطیده قیلور نادر منار
گاه بر نقطه و صور یله کوز و کوز ایله

Девони жалий хати

آزنا آسراوسر گاننیرل وانا بولور
فطره فطره یغیا یبیر وریا بولور

Риқоъ хати

خلایق غاکورما قلیب بی نوا
اوزونکار واکورما کان نی روا

Настаълик хати

قلم اولسون الی اول کاتب بد تحریر کت
کهف اور قسی سورمزی شور ایلر
گاه بر حرف سقو طیله قیلور نادری نار
گاه بر نقطه قصور یله کوزی کور ایلر

ص ح م م

ص ص ص

ص ص ص

ص ص ص

ص ص ص

ص ص ص

ص ص ص

ص ص ص

ص ص ص

ص ص ص

ع ع ع ع ع

عص عص عطا ع

عق عوق عاك عاك

عق عمن عوم
عق عمن عوم

عق عمن عوم
عق عمن عوم

ك ك ك ك ك

ك ك ك ك ك

ك ك ك ك ك

ك ك ك ك ك

ك ك ك ك ك

ه ه ه ه ه
ه ه ه ه ه
ه ه ه ه ه
ه ه ه ه ه
ه ه ه ه ه

شربت گلشن گلشن
بیرم اطلس بخت رهبر
گوهو و لدار و لبر بخت
سلطان جوهر و قمر اکبر
کتاب لباس کبار

باشمعی ذواقلمغیل اتا باشمعی
جسمعی قیل صدوقه انا قاشمعی
نون که نو رنگا ایلا گالی نور قاشمعی
بیرسین آی انگلا بیرسین قو باشمعی

Ҳижрий ва григорий календарлари
муддатлари мослиги

Ҳижрий Йиллар	Йиллар- нинг цикл сираси	Григорий календари мудо- датлари ва ҳафтанинг I муҳаррам тугри кела- диган куни
1371*	21	2.Х.1951, сешанба
1372	22	21.ИХ.1952*, якшанба
1373	23	10.ИХ.1953, пайшанба
1374*	24	30.УШ.1954, душанба
1375	25	20.УШ.1955, шанба
1376*	26	8.УШ.1956*, чоршанба
1377	27	29.УП.1957, душанба
1378	28	18.УП.1958, жума
1379*	29	7.УП.1959, сешанба
1380	30	26.УІ.1960*, якшанба
1381	1	15.УІ.1961, пайшанба
1382*	2	4.УІ.1962, душанба
1383	3	25.У.1963, шанба
1384	4	13.У.1964*, чоршанба
1385*	5	2.У.1965, якшанба
1386	6	22.ІУ.1966, жума
1387*	7	11.ІУ.1967, сешанба
1388	8	31.Ш.1968*, якшанба
1389	9	20.Ш.1969, пайшанба
1390*	10	9.Ш.1970, душанба
1391	11	27.П.1971, шанба
1392	12	16.П.1972*, чоршанба

1393*	13	4. I. 1973, якшанба
1394	14	25. I. 1974, кума
1395	15	14. I. 1975, сешанба
1396*	16	3. I. 1976, шанба
1397	17	23. XI. 1976*, пайшанба
1398*	18	12. XII. 1977, душанба
1399	19	2. XII. 1978, шанба
1400	20	21. XI. 1979, чоршанба
1401*	21	9. XI. 1980*, якшанба
1402	22	30. X. 1981, кума
1403	23	19. X. 1982, сешанба
1404*	24	8. X. 1983, шанба
1405	25	27. IX. 1984*, пайшанба
1406*	26	16. IX. 1985, душанба
1407	27	6. IX. 1986, шанба
1408	28	26. УШ. 1987, чоршанба
1409*	29	14. УШ. 1988*, якшанба
1410	30	4. УШ. 1989, кума
1411	1	24. УТ. 1990, сешанба
1412*	2	13. УТ. 1991, шанба
1413	3	2. УТ. 1992*, пайшанба
1414	4	21. УТ. 1993, душанба
1415	5	10. УТ. 1994, кума
1416	6	31. У. 1995, чоршанба
1417*	7	19. У. 1996*, якшанба
1418	8	9. У. 1997, кума
1419	9	28. У. 1998, сешанба
1420*	10	17. У. 1999, шанба
1421	11	6. У. 2000*, пайшанба

Кунгача календаси Яилни билдирмади: Хужрий
Илм 355, Тригорий Иили 366 Кунлик облди.

Күеш календари ойларининг номлари, уларнинг дуғавий
маъноси ва милодий календарь ой-кунларига мослиги

жа д в а л и

№	арабчаси	қадимги туркийчаси	русчаси	ҳозирги тилимиздаги маъноси	Эрон күеш ка- лендари ойлари- га мослиги
1	ҳамал	қўзи	овен	қўй, қўзи	фарвардин
2	савр	уз (уд, уй)	телец	сигир	ўрдибөхешт
3	жавзо	эрантиз	близнецы	эгизаклар	хўрдод
4	саратон	қучиқ	рак	қисқичбақа	тир
5	асад	арслан	лев	шер	мўрдод
6	сунбула	бўғдай башы	дева	бошоқ	шахривар
7	мезон	улгу	весы	тарози	мэхр
8	акраб	чазан	скорпион	чаён	обон
9	қавс	йа	скобки	ёй	озар
10	жадий	уғлақ	козерог	эчки	дай
11	далъ	қўнак	водолей	қовға	бахман
12	хут	балиқ	рыба	балиқ	эсвант

М У Ч А Л

I. Сичон	1960	1972	1984	1996	2008	2020	2032	2044	2056	2068
2. Сигир	1961	1973	1985	1997	2009	2021	2033	2045	2057	2069
3. Кудберг	1962	1974	1986	1998	2010	2022	2034	2046	2058	2070
4. Крөн	1963	1975	1987	1999	2011	2023	2035	2047	2059	2071
5. Балтк	1964	1976	1988	2000	2012	2024	2036	2048	2060	2072
6. Илон	1965	1977	1989	2001	2013	2025	2037	2049	2061	2073
7. От	1966	1978	1990	2002	2014	2026	2038	2050	2062	2074
8. Куф	1967	1979	1991	2003	2015	2027	2039	2051	2063	2075
9. Мабасун	1968	1980	1992	2004	2016	2028	2040	2052	2064	2076
10. Товук	1969	1981	1993	2005	2017	2029	2041	2053	2065	2077
11. Ит	1970	1982	1994	2006	2018	2030	2042	2054	2066	2078
12. Туникс	1971	1983	1995	2007	2019	2031	2043	2055	2067	2079

Мустақил ўқиш учун тавсия
қилинадиган адабиётлар
рўйхати

Энгельс Ф. Оила, хусусий мулк ва давлатнинг келиб чиқиши. Тошкент, "Ўзбекистон", 1967.

Абдурахмонов Ф. Миллий тилларнинг тараққиёти масаласи. Тошкент, 1962.

Абдурахмонов Ф., Шукуров Ш. Ўзбек тилининг тарихий грамматикаси, Морфология ва синтаксис. (Университетларнинг филология факультетлари ҳамда педагогика институтларининг тил ва адабиёт факультетлари учун қўлланма) Тошкент, 1973.

Абдурахмонов Ф., Рустамов А. Қадимги туркий тил. Тошкент, 1982.

Алиев А., Мирзакаримова Ҳ. "Ўзбек тили тарихи" курсидан контрол ишлар тематикаси ва методик кўрсатмалар. Тошкент, 1979.

Атеистик энциклопедик лўғат. Тошкент, 1988.

Аҳмедов Б. Ўзбек халқининг келиб чиқиши. Тошкент, 1960.

Баскаков Н.А. Тюркские языки. М., 1960.

Бартольд В.В. История турецко-монгольских народов. Ташкент, 1928.

Боровков А.К. Очерки истории узбекского языка. т.ХУІ, М.-Л., 1958.

Боровков А.К. Из материалов для истории узбекского языка. Тюркологический сборник. I, М.-Л., 1951.

Боровков А.К. Таджикско-узбекское двуязычие и вопрос о взаимовлиянии таджикского и узбекского языков. Учен.зап.ин-т Востоковед. IV, М., 1952.

Боровков А.К. Язык Навои. Изд.АН СССР, отд.лит. и яз.Ш, 1941.

Драчук В. Ёзувлар - ўтмиш сирлари шоҳиди. Тошкент: Ўзбекистон, 1980.

Жувонмардиев А. Ҳарфлар рақамларга айланганда. Тошкент, 1966.

Жувонмардиев А. Ҳарф ва рақам. Тошкент, Фан, 1971.

Зоҳидов В. Алишер Навоий ижодида муаммо жанри. Тошкент, Фан, 1986.

Исҳоқов Ф. Гулханийнинг "Зарбулмасал" асари. Тошкент, 1976.

Камол Ф. Ёзувлар тарихидан (1-мақола). "Фан ва турмуш", Тошкент, 1957, 4-сон.

Камол Ф. Ёзувлар тарихидан (2-мақола). "Фан ва турмуш", Тошкент, 1957, 5-сон.

Кононов А.Н. Родословная туркмен. Сочинение.

Абу-л-Гази-хана хивинского. М.-Л., 1958.

Кошғарий М. Девону лугатит-турк. I, II, III томлар, Тошкент, 1960-1963.

Латишов Ж., Қодиров М. Филология факультетининг ўзбек тили ва адабиёти бўлимида сиртдан ўқувчи студентлар учун "Эски ўзбек ёзуви" курсидан контрол ишлар. Тошкент, ТошДУ нашри, 1980.

Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности. М.-Л., 1951.

Маллаев Н.М. Ўзбек адабиёти тарихи. Тошкент, 1976.

Муродов А. Ўрта Осиё хаттотлик санъати тарихидан. Тошкент, Фан, 1971.

Маматов Н. Тарихий номлар имлоси ҳақида баъзи мулоҳазалар (изофа орфографияси тўғрисида) "Ўзбекистон маданияти" газетаси, 1958, 30 июнь.

- Назарова Х. Захириддин Муҳаммад Бобир асарлари
учун қисқача луғат. Тошкент, 1972.
- Наливкинъ В. Руководство къ практическому изу-
чению сартовского языка. Второе издание.
Ташкентъ. Типографія, Туркестанскаго т-ва
печатнаго дѣла. 1911.
- Рустамов А. Изофалар имлоси. "Ўқитувчилар газе-
таси", 1977, 30 январь.
- Селешников С.И. История календаря и хронология.
Москва, 1970.
- Тенишев Э.Р. К истории узбекского языка (Повесть
об "Обитателях пищеры").— Академику Влади-
миру Александровичу Гордлевскому к его се-
мидесятилетию. Сборник статей. М., 1953.
- Усмонов Х. Алиф ҳақида. "Ўзбек тили ва адабиё-
ти" журнали, Тошкент, 1961, 5-сон.
- Ходжаханов Т. Арабский ключ (арабча очқич).
Узбекско-русский словарь. М., 1959.
- Хорезми. Муҳаббат-наме. Издание Э.Н.Наджиба, М.,
1961.
- Хоназаров К.Х. Коммунизм қурилиши ва миллий тил-
лар. Тошкент, 1965.

Шамсиев П. Матншуносликка оид тадқиқотлар. Тошкент, 1986.

Щербак А.М. Огуз-наме и Мухаббат-наме. М., 1959.

Цыбульский В.В. Современные календари стран Ближнего и Среднего Востока, Москва, 1964.

Щербак А.М. Огуз-наме. Мухаббат-наме. Памятники древнеуйгурской и староузбекской письменности. М., 1959.

Шукуров Ш. Ўзбек тили тарихининг ўрганилиши.

"Ўзбек тили ва адабиёти", 1982, 5-6 сонлар
Эски ўзбек ёзуви программаси (Тузувчи-Т.Салимов)
Тошкент, 1963.

Эски ўзбек тилидан амалий машғулотлар. Тузувчилар Ў.Мирзаахмедова, М.Қодиров, Тошкент, 1988.

Эски ўзбек ёзувидан амалий машғулотлар ўтказиш бўйича методик тавсиялар. Тузувчи Р.Жуманиёзов. Тошкент, 1989.

Эски ўзбек ёзувини ўрганиш бўйича халқ университетлари учун намунавий программа ва методик маслахатлар. Тузувчи Р.Жуманиёзов. Тошкент, 1989.

Якубовский А.Ю. Ўзбек халқининг юзага келиш
масаласига доир. Тошкент, 1941-1968.

Ўзбек классик адабиёти асарлари учун қисқача
лугат. Тошкент, 1951.

Ўқиш китоби. Тузувчилар: С.Шермухамедов, Ф.Аб-
дуллаев, Л.Халилов.

Қориниёзов Т.Н. Эски ва янги ўзбек ёзуви маса-
ласи. Тошкент, 1940.

Қўчқортоев И. Ҳижрий ва мелодий. Фан ва турмуш.
Тошкент, 1966, 7-сон.

Ҳикматуллаев Ҳ. Ёзма ёдгорликларни ёзиш қоида-
ларига доир. "Ўзбек тили ва адабиёти", Тош-
кент, 1966, 6-сон.

Ҳабибулло Солиҳ. Мустақил ўрганувчилар учун.
Алифбо. Тошкент, "Фан" нашриёти, 1989.

М У Н Д А Р И Ж А

Муқаддима	3
Биринчи дарс. Араб алифбоси. Алиф ҳарфи..	20
Иккинчи дарс. шаклидаги ҳарфлар...	23
Учинчи дарс. шаклидаги ҳарфлар...	33
Туртинчи дарс. (дол) ва (зол) ҳарфлари	42
Бешинчи дарс. шаклидаги ҳарфлар...	45
Олтинчи дарс. (син) ва (шин) ҳарфлари	50
Еттинчи дарс. (сод) ва (зод) ҳарфлари	55
Саккизинчи дарс. (то ёки итқи) ва (зо ёки изғи) ҳарфлари..	58
Тўққизинчи дарс. (айн) ва (ғайн) ҳарфлари.....	61
Ўнинчи дарс. (фе) ва (коф) ҳарфлари	62
Ўн биринчи дарс. (коф) ва (гоф) ҳарфлари.....	70
Ўн иккинчи дарс. (лом) ва (мим) ҳарфлари.....	74

Ўн учинчи дарс. (нуи) ва (вов) харфлари	78
Ўн тўртинчи дарс. (ҳойи ҳавваз) ва (йо) харфлари	83
Ўн бешинчи дарс. Араб ёзувининг баъзи ўзига хосликлари.....	94
Ўн олтинчи дарс. Араб алифбосидаги харф- ларнинг ясалиши	97
Ўн еттинчи дарс. Муттасил ва мунфасил харфлар.....	101
Ўн саккизинчи дарс. Сатр чизигида ва сатр чизигидан пастга тушириб ёзилувчи харфлар.....	106
Ўн тўнқизинчи дарс. Араб алифбосидаги ўзбек тилига хос бўлмаган товушларни ифодаловчи харф- лар.....	110
Йигирманчи дарс. Унли товушларнинг ёзув- да ифодаланиши.....	114
Йигирма биринчи дарс. Ҳаракатлар.....	116
Йигирма иккинчи дарс. Сатр ости ва сатр усти белгилари.....	121
Йигирма учинчи дарс. Араб изофаси. Шам- сий ва қамарий харфлар.....	129
Йигирма тўртинчи дарс. Форс изофаси.....	132

Йигирма бешинчи дарс. Эски ўзбек ёзувида рақамларнинг ифодаланиши.....	135
Йигирма олтинчи дарс. Абжад ҳисоби.....	138
Йигирма еттинчи дарс. Янги ва эски йил ҳисоблари	144
Йигирма саккизинчи дарс. Ҳижрий-қамарий йилни милодийга, милодий йилни ҳижрий-қамарийга айлантириш.....	147
Йигирма тўққизинчи дарс. Ҳижрий-шамсий йилни милодийга, милодий йилни ҳижрий-шамсийга айлантириш	150
Ўттизинчи дарс. Ҳижрий-шамсий йилни ҳижрий қамарийга, ҳижрий-қамарий йилни ҳижрий-шамсийга айлантириш..	151
Ўттиз биринчи дарс. Ҳижрий-қамарий йил ойлари.....	153
Ўттиз иккинчи дарс. Ҳижрий-шамсий йил ойлари	154
Ўттиз учинчи дарс. Мучал ҳисоби.....	155
Ўттиз тўртинчи дарс. Қўлёзма асарларга хос ёзув усуллари.....	160
Ўттиз бешинчи дарс. Ислоҳ қилинган эски ўзбек ёзуви	169
Ўттиз олтинчи дарс. Транслитерация ва ҳуснихат (каллиграфия) ҳақида тушунча.	177

Ўтилган дарслар бўйича савол ва топ- шириқлар.....	185
Луғат.....	191
Илова	243
Мустақил ўқиш учун тавсия қилинадиган адабиётлар руйхати.....	267

На узбекском языке

Рахимбай Маткаримович Джуманиязов

СТАРОУЗБЕКСКАЯ ПИСЬМЕННОСТЬ

Ташкент "Ўқитувчи" 1989

Муҳаррир Ҳ. Юсупова

Мусаввир Неъмат Ҳаким

Бадий муҳаррир Д. Одилов

Техн. муҳаррир Э. Вильданова

Корректор Л. Мирзааҳмедова

ИБ № 5338

Босишга рухсат этилди 11.08.89. Формати
60x90¹/₁₆. Офсет қоғози. Офсет босма усулида бо-
силди. Шартли б.л.24,0. Шартли кр.=отт.24,0.
Навр.л.19,62. Тиражи 1= завод 50.000. 2= завод
400.000. Зак.2256. Баҳоси 2 с.80 т.

"Ўқитувчи" нашриёти. Тошкент, Навоий кўчаси, 30.
Шартнома 13=249=89.

ЎзССР Матбуот Давлат комитети Тошкент "Матбуот"
полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмасининг Бош
корхонаси. Тошкент, Навоий кўчаси, 30. 1989.

Головное предприятие ТШЮ "Матбуот" Государст-
венного комитета УзССР по печати. Ташкент, ул.
Навои, 30.

Жуманиёзов Р.

Эски ўзбек ёзуви :Мус-
тақил урганувчилар учун
қўллама .-Т. :Ўқитувчи ,1989.
- 384 б.

Джуманиязов Р. Староуз-
бекская письменность .

8Г.2Ўз-8

№ 703-89

Навойи номли ЎзССР

Давлат кутубхонаси

Тираж 20000

Карт.тиражи 40000

مندرجہ

بیت

- حکایت لار ۲۳
- “اوستاد اول” و “اویب اول” حکایتلاریدین ۸
- قصہ “یوسف بیک و احمد بیک” دن ۱۷
- “شہزادہ صنوبر” داستانی دن ۴۴
- “ملیکہ دلنواز” قصہ سیدن ۶۰
- “حورلقا” داستانی دن ۷۲
- کتاب “غریب و شاہ صنم” دن ۹۱

المذنب الی آب و آئی که این ج مضائقه و زیر بار عدوه قبلیه بر کفین بر او نشاند
 اگر او بولک را بیند و بی که بدیم ج مضائقه نیز از همدیگر بولک و بی نشاند
 بی کسلی بر سر و عدو قبلیه بر کفین و بی بر سر زیند فانا سر اول عهد نام و حقاریت
 و بی روی نشاند بی کس مطاوعه قدمی که روی که از روی بی کفین عهد نام و سر تور و لغت
 نشاند بی کس مضائقه لطیف بولکین از خورد و بولک مضائقه انکار قبلیه بی مضائقه
 بوظیفه بی کفین بی کفین و بولک مضائقه قبلیه و در بی و مضائقه بولک بولک
 و بی بر بار است سر مشه من جیقا و بی قول اولی و زور برین بر کفین مطاوعه
 قابلیه بی غیب بی کفین نام سر و کفین زاده اوزی بر الی و غیر بر لان مشه من
 جیقا و بی کفین زاده بولک و کفین زاده بولک و کفین زاده بولک و کفین زاده بولک
 اما بر کفین و بی کفین و بی کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین
 بی کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین
 اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین
 با بی کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین
 بر لان و دست بولک اما کفین زاده بولک و بی کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین
 بی کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین
 جوره بی کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین
 جوره بی کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین
 بی کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین

یا بر کفین و بی او نشاند و بی او نشاند و بی او نشاند و بی او نشاند و بی او نشاند
 غیب اما سر بر بار است بی کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین
 بر سر اول عهد نام و حقاریت و بی بر سر زیند فانا سر اول عهد نام و حقاریت
 و بی روی نشاند بی کس مطاوعه قدمی که روی که از روی بی کفین عهد نام و سر تور و لغت
 نشاند بی کس مضائقه لطیف بولکین از خورد و بولک مضائقه قبلیه و در بی و مضائقه بولک بولک
 و بی بر بار است سر مشه من جیقا و بی قول اولی و زور برین بر کفین مطاوعه
 قابلیه بی غیب بی کفین نام سر و کفین زاده اوزی بر الی و غیر بر لان مشه من
 جیقا و بی کفین زاده بولک و کفین زاده بولک و کفین زاده بولک و کفین زاده بولک
 اما بر کفین و بی کفین و بی کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین
 بی کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین
 اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین
 با بی کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین
 بر لان و دست بولک اما کفین زاده بولک و بی کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین
 بی کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین
 جوره بی کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین
 جوره بی کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین
 بی کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین اما بر کفین

جواب سوال		جواب سوال	
مندی سنی با او اندر بود	سختی سلبی در صمد نام بود	برند و کجایم سوال و معنائ	توق کون مینمایند و منی بجای
سوال چهارم		سوال چهارم	
آنجیم همراه شافریزه او بخیرن	سنگ کون بن سینه لایق	تا که خود خیزد از آواره باقی من	توق کون مینمایند کسب منی کج
جواب سوال		جواب سوال	
بنظر بود با او و التوا کوشش لار	سینه عاقبت بر تو مستحق در پیش لار	من بر من نماند مگر آن شب لار	هر نیزه صخره در منی مگر کج
انقصه بر ز لاری بر لاری شترت قبلت	لله الهیت وقت لاری	نیزین من لعلای کجیم ای کجی شترت	قبلت عینا نیزه او کجی مگر و آیا
تو شو نیزه مو اندام همراه ایسا دور	که او کجی نیزه تو لعلای او کجی نیزه	او کجی نیزه لاله بودی تو کجی کجی	لعلای او کجی نیزه تو کجی کجی
بر کجی نیزه لاله بودی تو کجی کجی	لعلای او کجی نیزه تو کجی کجی	از روی شوال مان همراه کجی کجی	کجی کجی کجی کجی کجی کجی کجی
دو اندام کجی کجی کجی کجی کجی	کجی کجی کجی کجی کجی کجی کجی	کجی کجی کجی کجی کجی کجی کجی	کجی کجی کجی کجی کجی کجی کجی

سوال چهارم		سوال چهارم	
سینی که کجی کجی کجی کجی	قیه بود در کجی کجی کجی کجی	سینی که کجی کجی کجی کجی	قیه بود در کجی کجی کجی کجی
سوال چهارم		سوال چهارم	
سینی که کجی کجی کجی کجی	قیه بود در کجی کجی کجی کجی	سینی که کجی کجی کجی کجی	قیه بود در کجی کجی کجی کجی
سوال چهارم		سوال چهارم	
سینی که کجی کجی کجی کجی	قیه بود در کجی کجی کجی کجی	سینی که کجی کجی کجی کجی	قیه بود در کجی کجی کجی کجی
سوال چهارم		سوال چهارم	
سینی که کجی کجی کجی کجی	قیه بود در کجی کجی کجی کجی	سینی که کجی کجی کجی کجی	قیه بود در کجی کجی کجی کجی
سوال چهارم		سوال چهارم	
سینی که کجی کجی کجی کجی	قیه بود در کجی کجی کجی کجی	سینی که کجی کجی کجی کجی	قیه بود در کجی کجی کجی کجی

ایری محلو می گویند و در اوسم او گفته میرت لولائی می شکلی و در سینه
 از لپوش ایوی بر کیم میرت قلد بود بر از بر سر و بر سرن آینه آرزو
 بر جره ز سر و سرن لودیدگی ای بر سر حج آواز جمعدهی باورنانه
 یکی لهیغه حضرت قیده لودیدگی ای باورنانه علم از حضرت
 نیز قلد و نیز دیدگی لال و نیز فرزند لودیدگی ای مناسرت بر تل لاله
 در سینه ای که من با نرین اول سیر لودیدگی ای بر سر لودیدگی ای باورنانه
 در وقت ظهورت جیب ز سر و سرگی بولادینک از تپ لاری اندک
 کلمه صمدی اغانا لاری کیتی که ز بدلیب تا سنی اندر سینه قول
 قاک و صورت و تو ای می ای که اغانا لاری بلبرک یا که یا سیر
 هفتک کسرت مدین کتا مرتی آری لودیدگی ای بر سر لودیدگی ای
 مرتی می لودیدگی ای سنی سوزنی ای سینه قفینت قفینت آلامی علی قفینت ای
 دین کلمه که یکیز سر و سرب سیمای لاری لاله باورنانه لودیدگی ای
 تو لاله سیمای اول لاری آید نانه ز نانه لاری بوزر ایضا و دور
 اغانا لاری سینه سوزنی میان لودیدگی ای
 بلبرکین بلده بلده لاری بوزر سوزنی قفینت قفینت لاری بوزر سوزنی
 در شکسته سنی سینه سوزنی لاری لاله کان بلبرکین قفینت قفینت لاری

سیرت که هفت سینه لاری لاله است که در قفینت و لاله لاری ز سیدی لاله
 اندوه باورنانه ایشتنک مرتی مع لیم ز سرب بر سوز و دیدگی لاله
 عقل بود با سیم و سوزین بر باورنانه لاله
 آبا و ان که در قفینت نانه ای لاله
 بر سر لاری سوزنی سوز لاله
 جاره لوز سوزین منک جهلا و لاله
 شش آینه ان آفت آشتی ای لاله
 بو شش سینه که او سنا و لاله
 کورد و سرتک ای لاله هم ناموس لاله
 که با عاشق سینه ناز و با و لاله
 القه سوزین کسرت سوزنی از ای لاله لاله لاله لاله
 بو شش سینه بر صله سینه سینه لاله لاله لاله لاله لاله
 سینه سینه ای سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه
 دین سینه سینه سینه لاله سینه لاله سینه لاله سینه لاله سینه لاله
 باورنانه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه
 سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه
 سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه

می طبعش هرگز کشته نماند ای طبع با ندوی و اینک آن نوری با یکی نماند هر ای می شکست فکرت من است آنچه خفتی نماند که می گزوم که شکست حق تکویدی معلوم کنی اینها و آنکه	ای ملامت تو هم نیست بن بیدار با نماند بانی تو تو بیدار آن که بیدار نمی گویند همه فاکه هر چه بینا صید می بیند سویک در سخن تو می نماند از او فاجعه بگو تا آنکه همه تو لایق ضریب	شکر تا پیشانی که مذکور به با یکی افکنی فتنه و شکست بینان فتنه بندی که خود به مراد می کشد می گویند خبر تو که هر چه خود می گوید می گویند	نشان ده که آن شوخیم چه است کورد هم در دل نماند برین قیاس اینک نیست هم سودی نیست اما آنکه تو ندیدی اولی تو شیخی بودی	انصه با دست و او فلان لایق کور است تو ش کردی که هر باغ و اینچه کز می کوزی او تو می کردی که بر لب رود قتضی سیراب تو بر رو با پدش بهر آب تو می می جوی بودی تو کی دهد لاله و فصل الاضلیب با پدش
--	---	---	--	---

سوسه بر من بر سر من است بولک ای که شتی آتاکم بر او رحمت با
 کید با بچه تو شتی لاله با یک با بزرگی با سیک بر طهارت قبلت بود
 ای روی هر چه که گمان سپید بودی بر کوزی می خلی می در کوزی می شتی
 کی است به راه تو و لویدون تو و ای روی ای نیست سنده منی با تو با دره
 کس و روی تو که بر راه ای روی نیما با نینک طبعه که گویر سده روی تو جان
 آنچه با بود و بر سرت بی راه ای روی می سز اینها بولک من با تو شتی
 من و خدای تو بده ای شتی بیداری بی روی ندین کین علی تو بولک من
 انده که راه ای تو که بخدای تو لاله سبک حوا که بولک من لاله شتی
 دار البقا غده حلت قبلت من و دیگر بولک من شتی لاله شتی شتی
 او بود تو بی لاله ای لاله ای با هر چه زاده تو چه بر چه تو شتی
 اینک سید بیداری لاله زاده خدایت بولک من لاله شتی اما سبک سبک
 به راه ما با تو نیست لاله ای و از طفلیت کم ای ای انانی تو شتی
 سبک سبک تو که با تو نیست لاله ای اندی تو شتی بولک من لاله شتی
 شال و قند تو که سبک سبک ای هر چه آتاکم که سو بولک من لاله شتی
 دیو بر اندرین سونک تو بر بولک من لاله زاده خدایت لاله شتی
 صد که سبک سبک با تو که بولک من لاله شتی تو شتی بر بولک من

ایرانی لاری که همیگشت با او بخیزد بی بولاسی بی لاری شاه	ز ازما چون ابر تو بیست از قدر که جاره بود و در سب بوسه ز لاری	حکیم لاری سو زینیه حسن بولاسی	سخن با شترین او ز کس اولی	تو شاد و یاد و میوه آن خوشی تو شاد	سنگی تو نقد برینه به ل بولاسی	به تصدیق بولادی قیام شین ده آدم	بزرگ تصدیق و ز ازال بولاسی	جانفدافت توستی بوقدر و طاقم	مگر اندرین جانفد ضر بولاسی	او تقدی با قتی کو هر طیفه که چشم	بیر زمانه دنیا در جمله بولاسی
کوشن کجی مرغ دنیا ز دستینه	بزرگ سیر که حق حضرت علی او شاد	حکیم لاری آید و در بیان اشرف	همی ابرو میست که آیم آن طایفه	حکیم لاری آید و در بیان اشرف	همی ابرو میست که آیم آن طایفه	همی ابرو میست که آیم آن طایفه	همی ابرو میست که آیم آن طایفه	همی ابرو میست که آیم آن طایفه	همی ابرو میست که آیم آن طایفه	همی ابرو میست که آیم آن طایفه	همی ابرو میست که آیم آن طایفه
سخن باین مرغی لاری قیام کوشن کجی مرغ دنیا	حکیم لاری سو زینیه حسن بولاسی	سخن با شترین او ز کس اولی	تو شاد و یاد و میوه آن خوشی تو شاد	سنگی تو نقد برینه به ل بولاسی	به تصدیق بولادی قیام شین ده آدم	بزرگ تصدیق و ز ازال بولاسی	جانفدافت توستی بوقدر و طاقم	مگر اندرین جانفد ضر بولاسی	او تقدی با قتی کو هر طیفه که چشم	بیر زمانه دنیا در جمله بولاسی	

حق کله قوی بجان بون علی ایس	ایس ایس کای اوزنگه زنگه کورو	سیر کوان و زنده تو خوشی تو شاد	موندین آن قیام کوشن کجی مرغ دنیا	آه صفت او زینیه کیدی ای قضیه سیر باله بری لاری بیستی لاری با طالع ایرت	لا احرس کعبه ازل و مرتج لاری غده حضرت کجی لاری سیر بوسه زوریدی	مکن سیر کجی سیر لاری سیر با لاری	بوزغ او آن لاری لاری سیر سیر کله لاری	قواند سیر سیر سیر سیر سیر سیر	ایس سیر لاری سیر سیر سیر سیر	تا سیر سیر سیر سیر سیر سیر
ایس ایس کای اوزنگه زنگه کورو	سیر کوان و زنده تو خوشی تو شاد	موندین آن قیام کوشن کجی مرغ دنیا	آه صفت او زینیه کیدی ای قضیه سیر باله بری لاری بیستی لاری با طالع ایرت	لا احرس کعبه ازل و مرتج لاری غده حضرت کجی لاری سیر بوسه زوریدی	مکن سیر کجی سیر لاری سیر با لاری	بوزغ او آن لاری لاری سیر سیر کله لاری	قواند سیر سیر سیر سیر سیر سیر	ایس سیر لاری سیر سیر سیر سیر	تا سیر سیر سیر سیر سیر سیر	
حق کله قوی بجان بون علی ایس	ایس ایس کای اوزنگه زنگه کورو	سیر کوان و زنده تو خوشی تو شاد	موندین آن قیام کوشن کجی مرغ دنیا	آه صفت او زینیه کیدی ای قضیه سیر باله بری لاری بیستی لاری با طالع ایرت	لا احرس کعبه ازل و مرتج لاری غده حضرت کجی لاری سیر بوسه زوریدی	مکن سیر کجی سیر لاری سیر با لاری	بوزغ او آن لاری لاری سیر سیر کله لاری	قواند سیر سیر سیر سیر سیر سیر	ایس سیر لاری سیر سیر سیر سیر	تا سیر سیر سیر سیر سیر سیر

چو گویش لبی بود لایق آنی بی طبع نوزاد بولد ملاطرتی
 کلاه می بسیم پو خبری از پیش تیغ و دان و در همان بولوب ازنی
 که بدید بر ملاقات ترق کون شهر خیزد آیین تا بلب نوی تا شاه الا ارباب رو
 ترو کجح الا ملاقاتی با شایسته تاج دولت ایلیکا کیم چون گوشت
 میگذرانان ایلیادی اوزی کیوان و هرمنه کیزی القاص هم کی
 طالب وصال سیر لایعین که میباب بولدی لارشا خوزینه
 الا ایشیکین آجیب خاص علم لار عتد و عابا لایکا هر نیز حسن
 بوقصام لار ایلیادی ولایت اهل بی غیر نفس عارضین خان ایس
 ایر و لایرش اوز نخوشختی کورق نی خواهل لارشا و
 خونی طلا و سبیل لایردی میگذر نی شایه برلان مؤمنه بیگ و روس
 ایردی که ای مؤمنه و کای انده بولوب ایکی نخوشختی لار بی او ریش
 اینسیر قلمی لایردی تا حیت ایر و لایر نخوشختی لار بی او ریش
 ایردی نخوشختی فرزند لار هم بولدی بویکی مملکت مؤمنه شاه لایق
 بیا و لار دوده بولدی می عیب مورد لار

وانشاء
 علم

لار امر خلدیم او کحلند آن آدمی مؤمنه آید که بگویند یک پیر
 ایله خوشایر اوزی خبر خیزد تیار می مولا تیب کیلیب شاه
 میگذرد از آن آید صاف خلدیم ایلیک فرقی استند کور و کید اول

او شهبانی ایکی جیلادی جلد سیه کور با کینی لار ایلیک سبیل خور ملا خیز
 سو قلدیم بوقلندنی تا منور آکسب سبیل کینه ایلیک سبیل سلطان آکسب
 ایلیک فلان قصه مؤمنه قیلنیک در سبیل کور لار شایه هم مؤمنه آکسب سبیل
 ایلیک زور کیندیک ایلیک اوقصه خیزد سبیل مؤمنه تور لار کاران و لار لار اول
 قیلد لاری میگذرانان سیر حکمت برده کور قلند مؤمنه مذاق هر ایلیک قیلد
 سیر ایلیک خور سبیل کور کیشی قلند لار سبیل کیشی شاه چان مؤمنه شایه
 جرم و کور می در کینان سبیل کیشی برلان با لار سبیل لار بولوب شایه
 ایلیک سیر بر شوق کشتی لار بولوب لایق قلم کور و بولوب مؤمنه مؤمنه
 لار و لار شایه لایق مؤمنه جرات و باره سبیل سبیل لار لار لاری لاری
 نوزک لایق مؤمنه سبیل لار سبیل لار سبیل لار سبیل لار سبیل لار سبیل لار

بسم الله الرحمن الرحيم

آتا اولویان اخبار و ناقلا آن آثار و بجز ثانیان انملق کینوسیب
 دور لاکیم دخی اوقات تورنت کیشی برا و زاق سوزنی
 اختیار قیلد ایلا سر کله ای تورنت حضرت قلیب بری بسیار
 اولوب ساهل اولدی کیشتر احت قیلد ایزدی اللارنی بری
 بخار و بری جابه روز و بری زرک و بری ملای ناپه لیدی
 اولدیجه ناولی بخار و سیکدی ایزر سه بخار ناولی و ایلو باستی
 و زیک اوزی و ییکیم مهابه و اقدوی بریب یکان آتی
 منک قالم سنر سابه پیشه نالیب برینا جدیدین بر خیزر
 صورتی بسیاری فانوس لالینفر قومی جابه روز نونتی
 بولدی بخار و یوقوز باردی جابه روز کور دیکه فانوس ن
 الیمه بخار برین جوسر آتور سید و بر ابدیم بخا ناپه لیدی
 کورنت لالین ارباب طیار لال سب قومی نند کرنا

علاحدین

ایچینور سار و کایا بخار بوزور اولدی

میلادینوز

ایچینور سار و کایا بخار بوزور اولدی

ایچینور سار و کایا بخار بوزور اولدی

علاحدین

Срп. Тачкенть

Антопозити Г. Х. Арифжанова

اولوب قاب تک بکیشتر نندین منگاشتر
 تیکور بر منی شتر منده قیلکس مومن و سب
 زار زار اغیوردی انا صوبه انا کسینغی نغیجی کا
 قولاقت سالما می اوز حال زار می ایتیب پر
 بیت او و و
 پر نصیحت پیر کنگ عدلست شاهی
 قیتمه دین شایه اولسون مینک شایه کو کلوم
 جان قراغ اسنون بخاوست شاهی
 سوز سیکیدین بولسون او اواره کو کلوم
 کوزده مین کتیمس اول زمان اولبر
 جانیمیز آغی غمزه ایک کاش

لوطی بخلیغ سوز دین شکر لارست
 پر جان باقش یکا کوئی زار ایک
 اقصت همنبر انا کسیدین بخت لیت
 ایسا دور که ای انا اوز زوده خت یا ر یوقور شتر
 بولپ حق تعالی فی اراده کسچی بولور و سب
 یغدر ب تور دی انا سی و دیدیک ای او علوم
 قیلنیک اوز جانینک کرا اوز نیکتر بخت قیلنیک
 منی جانیمیز و افدا منک کسیر دین ایر لیب
 کور کرا کون کونیم نیمه بولور اول پیر یلای منی جانیمیز
 یولی یراق بولپ اوج یوز سیل ایک یولده و
 یراقه و رسنی علم نیک انکا تیک نه حق اولده

این عشقیده من بولدوم اثر یک
 بوز و لسان کو کفونی قید می عاتر
 دلبر می باقیب قید می شہارت
 کوز لاری جان آلو غمزہ می آفت
 ز می ز زلفشان ایک مشک عنبر یک
 پر گل پر سب دلبر قید می مستانه
 اول شیرین سخن ایک دژ یکانه
 اوج بوز سبیل همه قید یک پر و نفا
 پر سخن و بن ایک شہد شکر یک
 آید می ادا تور و نفا بین آهتیب
 هنر در یک کلمه می ایسی من آتیب

تو کاش خست بر یک حالت اولدی
 کاش نینک تو لوب و خزان بادینه
 پر سوزوم بار افکار کو فکر شادینه
 قولاق سالفیل ز بوی قلمی داوینه
 صوز له چاک کر ساینیک نه بولدی
 اندین کین صنو بر تو شہ کور کا نینز آنا نادی
 کا و یک لاریغیه بیان قیلک پر سبت او کو
 یغور کا ملاری
 پر سوزوم بار افکار لاریم یک لاریم
 تو شوهده کور وندی ایسی من آتیب
 الفت یک کلمه می کل بوز می دلبر

زگره یک کوز و گندین شنگ تو کوشش
 قیژیل یوزنیک زغزاند سا عمرش
 اکت دیکت شنگ یا دیک بو کوشش
 رستین نخل بو افنا شنگ ز اولدی
 پوست فاما سی حضرت یعقوب
 یغراما وی حسن چ ای تازه محبوب
 فراقنکده لفظی خوب یازما خوب
 سوزله کوزورین آقان قانیکنش بو ایک
 قویغزایکنک قانیغ یا شفق تولدورده
 کل یوزنیکنی کهر با دیک سوله دیر
 دستلر نیک کویدورده دشمن کلدور

غمزهی جان آلور کوزلاری طلیم
 صنوبر جمعی وفا لیک یا ریم
 رحیم ایلا کیل بو کرمانه کیل ایوی
 دسب بو سوزلاری ایتیب زار زار یغزور
 صنوبر حجب کلا کیریب یاقی وزیر نما اوغلی بزوی
 شاه کیریب کورسه صنوبر بد حال یا تیب دور
 احوالینی زیور سورسب بو بیت فی او قور
 سلیمان دولت لیک عرت لیک شاهیم
 سوزله حال پریشانیکنک بولدی
 کوزده زوروشنی عرت لیک شاهیم
 دشمن قینیل بو افنا لیکت کولدا

کیر

مستانه کوزلوکوم قاشق شمشاد
 قوتاق ساگليس بو افغان نيک ش بولدی
 مجنون عاشق بولوب کيزاردی هميراي
 ليلي نى عشقيد بغيرادى حىف ليل
 حرم ايلد جاگيم ايشاه خويان
 عوق ايلاب دانده اکنه کيل اعيدي
 سيف الملوک يوردى نچه سيل لعذب
 بدليغ نى ياد يديه بغيرنى و اعداب
 مرقع بيلغينه شمشاد لار باعداب
 قول لار نيگنى بوياب قاشق کيل اعيدي
 شمشاد تا آرقه دى نى نسا ليم

بوبيت نى او قوب اعجاز کاغذ دور
 غمزه جان آيسب کتکلان پرزاد
 کلگون کيسب يانه يانه کيل اعيدي
 شمشاد قهر کوزلوک قاشق شمشاد
 نچه خيکيب بوقر يانه کيل اعيدي
 بهيتيس نچه بوريد کويدى سيلهان
 يعقوب اوفلى او چون دنده کريغ
 پيچاره عاشق من بول اولمگنده ميران
 حرم ايلد يوب ناتوانه کيل اعيدي
 شيرين او چون جهان کوجکيتى فرزاد
 بودنيا دىن کچمتى اول زار ناشاد

فرخ شاه می تویزی آتیمز کل دور

غنیک سید شیدا بوکاهن مین دور

تا اولکو خوجیه قیلاوی اولو آتیم شولده دور

غنیک اولم پینک اول مکانه زین اولور

القصه بو صوز لار می دیگانه زین کین پرزاد

صنوبر کله پر کل تو تو ب ایسکاتی بوی آلماق جان

اولیغایب قالدی اولیغایب قراس تو شت

ایکون اکیغنه پر کل تو شت بدور انیغ کرک شت

ز سئدتی طغیان قیله می انا حی ره صنوبر

حیران سرگردان بولوب قیوب اولتوروب

زار زار یغدا ب اول میرزاد می با قیلسب

جواب پرزاد

اصطیم پرزاد یوقوز شت نیم

اشکارا ایلدیم شرف نیم

اوج یوزمیل لیک اولده ز منی مکایم

بیسنگ شت شت شت تا زین بولورن

سوال صنوبر

شاخوز ش مینی اولغی آتیم صنوبر

حسب تنبکده حرفه کو لغونم کندر

مدانیک صورت لی کل لوزلی اولبر

سپتین ککیل می ایم قیله مین بولورن

جواب پرزاد

از یک سلاطین قدیم بولورسن

جواب پیرزاد

وز ائیل عهدی دریاوده ای

خالعی نیا ندوردی و اوستی فی آبی

و هیلمی سو رنک پیر طاری بی

یا قوت ایک و هر و یک ندیرن لهر بی

سوال صغیر

کز لانه نیکت کس و رقا متکلف لوطی

ما ز بیغ و لهر هم جهان مجوس بی

نچیل ایک منزل اولو کنی خولی

سوز لانه و اوجیم قیدین بو کورسن

یوسف کبی ساله منی زندان

زیغنا نشا نیم قیدین بولورسن

جواب پیرزاد

یعقوب کبی کیلیدی کسنی سرا غلاب

سپ تریده بییدیم نی و ا غلاب

کیردیج من اولو نغده سبیلیم با غلاب

پر لوطی من شکر کا ندین بولورسن

سوال صغیر

نچر کسب بجزیم قانه تولدورمه

تیزیل لوزوم زعفران دیکست لده

نازک و لهر غراب کف سیر اولدورمه

خزانی لوقی کلک تا ندین بولورن
 سوال منور باشیکا کیب هر قمع تا سب
 کورگان آدم بولور لوز نیک محبتی
 کوزومنی روکشی پیشینی تابی
 غمزسی سکا نیم قیدین بولورن
 جواب پرزاد عاشق مسکن منی ملاست ماتی
 یاغور و یک آغیز مکر ز نیکنی یاغشی
 مکیم کلکشن وورچیش لار ماتی
 منی سوک سنک پرکانه دین بولورن
 سوال جنال قول لار بویا بس قان
 زرفشان ز زلفونغا ایسب شان

حسن لطافت ده کورج عشق منور بی سینه
 صندوقند اولتوردی اول پرزاد کا سوزا شدر
 صنوبر سوال سورا ایدور پرزاد جواب ایته دور
 سوال منور
 پرلا همین قشیک جبرئیل بریم
 تازه نوجو نیم قیدین بولورن
 شمس قش لوز لوک ماه انوریم
 کوز لاری ستا نیم قیدین بولورن
 جواب پرزاد منی سوک سنک پرزاد شی شای
 اصلیم شمشه شبستان دین بولورن
 فخر ایکنک حسن ایلینی مایان

ایردی لغت سی یا شغف کردی کتک پیروی
 تا اون یا شغف کردی علم طلب قید می آتای
 ایدی که ای اولوم موخه یک مده بولد نیکی
 س یا کرمیکنه او رک کینیل دیب او علی کا محرم
 رازوق میکیست قوشوب چهار باغ خالیغ
 میارودی لغت بو بیکیست لار بیلد سیر تا شا
 قلیب یوروب بناگاه او لغو غلبه قید می پر
 فصل است حریت قیدما قوز بخت قندست طهر
 توش کده یا شیتی سمانا او لغو غلبه قلیب قوش
 کور دیکه کلند ایرینی اچینده پر میرزا او کا کوزی شوی
 ماه افتاب طلعت بو شتری سعادت موذغ

بسم الله الرحمن الرحيم

انا راویان اخبار و ناقدان آنا در محمد شان در
 بوستان کهن و خوشه چینیان خزن سخن آنا
 روایت قلیب دور لاکیریمین ش هرید
 خورشید شاه آلمغ پر پادشاه بار ایردنی آنا
 آتی صنوبر آلمغ پر اوغلی بار ایردی ابجاست
 صاحب جمال ایردی و صاحب کمال زیرک

بر ششم بار ایری آنزه آلا و خواجہ دیکان بر پیر
 کامل بار ایری حضرت غه قول بر وی شمول
 ایکی لاری فی تربیت قیادتو خان اول ذات شریف
 ایریدیا آئینک شرافتو دین یوسف بیگ بیلیان
 اهد بیگ نیک آوازه سی قنق قنق کا تیزی

قد شریف اصل سید حسن
 بیگ بر تیرید اور ایشادیکم
 شکارچید کو میریدیم خطایک
 یوسف علی
 رحیم ابن محمد رحیم الیچید نیاز

یوسف بیگ دیر ای نیر انلار
 منس بحیب ایتمایز جان لار
 ایشیتیک سیک و سلا انلار
 حالینی بیلیان یخشییدور
 دیب یوسف بیگ نیک سنوری تمام بیلیار کا
 معقول تو ششوب اولتور ویلار آنیزن سونک
 ایرلی خان نیک بر تیزی بار ایری کل عمل
 آیم دیکان ائی یوسف بیگ کا بر ویلار توی ماشه
 تبلیب بر ویلار وینده ندر سلطان نیک بر تیزی
 بار ایری کل شیرید دیکان حونی اهد بیگ کا
 فاتح خواند قلیب قویدیلا وینده خوارم دیکان

و کجیک سیک لار غدر تراب نیچی مثال کیمتیروت
بر بخزل اییدی

علمالار اکارلار و وزیرلار

اوزرینی خانیسی بیگلرک محشیدور

تعیب ایناق هلا هفتس لار

اولوخ نی وعاسین آلقان محشیدور

هر لیم بیلسی بولین پاسب

کیتک ایاقس تاپیریلیب

اولوخ لار نیتک جابین الیب

اوزرینی کم بیگلرک محشیدور

بیکیت دیکان جوهر بولور

سیور تور نوم سین سن بوم جانیم

خدا سرنگا ننا بولسون یوسف جان

ایر علی خان نیر عمر اهیک اوزیم من

قدم تو سیاتک خاک پایتک اوزیم من

کیچیک کوز ندوز دعا کویتک اوزیم من

رینیتک یا سیک اوزراق بولسون سجان

دیب آذیرن کونک یوسف سیک ارب قلاب

تخت نخر جیتمهای اشاق اولتور ب وعا

قیلدری شرکمن سیک لاری صحرا ایی ایرکان اوزکلا

عزت فی لایق کو رمای دیب شکلیست

قیلدری یوسف سیک آندره اولتورغان اولوخ

حال مملکتی که کار بولسون یوسف جان
 برای سیزده حکمتیمازی
 ترخان قندای خوارم نیک شمشیری
 قتلش بیام پر او کتبخ بهرینی
 سیرکا فدا بولسون بو جان یوسف جان
 ایلاتور و ب نیچی بخش سیک لانی
 آنری نیچی حصتی تا راه کل لانی
 سیرا شیان مرغزار لی کل لانی
 سنو تان ره پیرن لیور و ب آو لایه شخان
 بهر سنو تیک کافدا بولسون بو جانیم
 سکا برای بو کون بو تخت تا همیم

قویدیما ر پوچی کو ندرین سو تک یوسف سیک
 بیان اهدر سیک ویندیما نیدو تروق بیستی
 بیان خوارم و لایقی غداخل بولدیما
 ایرعل خان تمام سیک لاری بیان آلدیغ شوار
 تیلیب عزت اگر ام تیلیب قوت قیدین کویا ب
 آلدیرن تو شور یب تخت نیک او سیکل تیلیب
 دیب اشارت تیلیب یوسف سیک کا تراب
 بهر نخل آیدی
 خوش کیلیب سیز باش او تیتیه عمر نریم
 تاج ختم سکا بولسون یوسف جان
 سرنیک کادو نایین صما سبک انیم

سنگرزین هر سوزنی بلکه مزالی
 ارادت سلوکهای ایشا نچه بار دور
 رفته دین مسوکت هوزده قیلور ارادت
 الار چون قیلینک زین عمارت
 قادر هو لام سیرکا قیلور کر امت
 بیری شسیر دو بیری قتلانچه بار دور
 ایکی سلطان بر بریکه موافق
 خدایمیر ایشیش و لنگه لایق
 آسی خان ایهور کورس کیدیم خلاق
 ایشیکانک زینن زای دیوز اچیه بار دور
 ویب ایر علی خان زیننگار هممانن کمال دور

تو یازیک چاقنوب بیر انچه بار دور
 کوزده نیچه خرنیزه نس آچیلور
 غزات برله و ایم عمری کچیلور
 معرفت ایلاسه ذر لاسا چیلور
 سنخو با بنیده جبا کچه بار دور
 ییکیت لاری بار دور زین شاعلمی
 اوروش میدانیده رستم ضغلمی
 نقر مسکین لارکا مهر شاعلمی
 کیمونی ییشس ویر سن او شنانچه بار دور
 یوزکی نورلی تیلی ذکر ثنالی
 خوش قیلیق هر تلی و قالی

و بی آنکه این سوگند ایلیس لاریری لاری
 یوسف بیگ زنده بر نهاده با ریک لاری علی خان
 زیاده مشتاق تور و در بی روانه بود بطور
 هیچ کون لاری علی آیر علی خان نیک خدمتی
 میوستیلار ایر علی خان برله کور شری لار
 ایر علی خان ایر ایلی فی حاجت بیب ایر یار
 شهنشاده لاریچوک بیگیت لاری ایرکان بیب
 مسوروی آنده ای خان تعریف اییب ایری
 خوب بیگ اوغلی ایر ایلی شهنشاهوی
 سخاوت بائیده حال حکم چاره دار و در
 کسیتیب پوله سدر سکه لیک بائیده

جمع اولسونلار جوان برله قوری نس
 اصقمان فی ایر ایلی بار بیسی
 کورچوب کیکلان ارون میکل و یولک لیسم بار
 ایلا ایتمه قتلای بر یه چه مصلحت
 کورکلونکل کلهها سون پیر دین کورخت
 اوزوم برله بارو بیگ احمد
 خدمت سیرکا قتلای یا لغوز بائیم بار
 یوسف بیگ دیر کعبیم آنام کور این
 غنیمت دور و عایشی الاین
 بقدر دین سوگند ارقا کیر دین بالین
 بنده دور دین اجازت غدر شویم بار

و رفتند و یوسف بیک قولیده سنا از آلیب به بخورل
ایردی

ای سلطانیم هوزیرین قیلینک ایرادت
دینتک هوزده بیر هفتد بیکت اسیم بار
خبر بهرهای کیتسام قیلور شکلات
لنگاشها کنگا املاتیم غده خوجیم بار
املاتیم فی بارچه سیمین کوندور ای
اولوغ کیمجهکف بارچه کونکولین تئیندر ای
طلب کار کایتیش املار میندر ای
بیرک ایلتای اولدغان دیک شرم کار
شکلات قیلما سون نیننی بار کس

املاتیش بهریر کار جمع قیللیب ایرعلی خان نیک
بیارکان کیشی سینی سر پالایرن کیش
ایلمانی هم آیدیلار ای یوسف بیک ایرعلی
خان چاقیرغان بولسمه بارتیک البته عزیز
بولور کیش و نینه دولتیکنیز دین ایل خلق
هم شایسته بولور تئیدیلار آنیرن سونک
یوسف بیک ایرعلی خان نیک کیلکان
ایلچین سینی کور کوبوب انعام لار بهریر بیک پالایرن
بهریر بیک سر فرار قیللیب ایردی ایرتئینیز دین
بهر هفتد دین سونک بار و مریز دیک کونکولونی
خوش قیللیب ایلچینی اولدرتیب یبارور

تیر کیکان دولت نیکت زوالی بار دوز
 یولی بولماس منمنیکت قیلغان بیکت
 اولار کبری سلطان یوقتور دنیا ده
 نظر قیلم تیشور هر مراد ده
 کون بکون حرم تنبک بولور دنیا ده
 پا و شاهلار دین دعا آغان بیکت نیکت
 وصلعت بیبک او کار دنیا فی
 یغدی برور سپر کیر کار خور کلانی
 محشر کون فی همراه بولور ایلمانی
 ایلمانی فی قدرین بیلغان بیکت نیکت
 دیب بولسور بولسور بیکت کاه عقول اولوب

اهد بیکت یوسف بیکت کاه قراب بر خزل ایردی
 کیکلک شلمی تون قیسقور بولماس هر برده
 آغز سینی آغز بیکان بیکت نیکت
 نصیبس زیا و بولور دنیا و
 اولوغ لار ننگ پندین آغان بیکت نیکت
 آوی ایر علی خان اوزی ولی دور
 اگر بیلک آغز قترق چهلتن نیکت بریدور
 چیلیر خان اولادی اوزی ولی دور
 کورتر پانظر سالغان بیکت نیکت
 کوپ کاه سالغان ایش نیکت کاهلی بار دور
 اولوب بولماس دولت نیکت اقبالی بار دور

مهر با تلیق بیجان سپاه بیارگان
 قایم و بار خا بر پهلما سدر و سیمان
 هر بنده کا خرا بر لبه مهر بان
 او کبچ نینک یورقی دین سلام بیامیش
 یوسف سینگ دیزر بود و انکار غنیمت
 یه کیلیدی بزکا ایام و ولست
 احمد جانیم بر سینگ ایامی مصلحت
 کیلر غنار دیزب بزکا سلام بیامیش
 دیزب بو سوزنی ایستغاج احمد سینگ ایرمی
 با غار نینکیز بیخمش تور و رنگا شلمی تون میته
 بولماس دیزب یچمه بیولار دین تمسال کیلیتر و

سینگ لاریکی بزکا سلام بیامیش
 خوار زم نینک عدالت لی سلطانی
 بیخمش سوزلار ایستیب سلام بیامیش
 اتمی ایرعل خان آسی خان تر و اشش
 کون خان ایرمیش ایرعل خان یولار اشش
 اکلدی یه کیلیتر وید و زیشش کیسیس
 بیخمش سوزلار ایستیب سلام بیامیش
 خوار زم نینک عدالت لی سلطانی
 تور قوز تور لوک سر پای ارون بید و اطل
 بیخمش مهر بار سلیغان بیارگان خطی
 آلامس قلیچ زرین خلعت بیامیشش

تو قور تور کورک سسر پیلار بیلمان اون بیدر آت
 وینه اون قچر زر وینه ساپاندر سر پیلار
 بیلمان بیگ لار موند کیلستونلار ب نامه
 یازیب پیش مهر باسیب یبار دیلار آس خان
 برنجی کون یول یوروب سسنره و ارجی کیک
 باریب یوسف بیگ کا اوب آکرام برله
 سلام بریب سسر پیلار فی یوسف بیگ نیتک
 آلدیره قوری یوسف بیگ نیتک وقتس
 چچان خوش بولیب اهدر بیگ کا تراب
 بر خزل ایری

تولاق سالیب ایست اهدر جان

یوسف بیگ بیلمان اهدر بیگ نیتک آوازوس
 خوارم شمرغی تو شوب رواج تاریری القمه
 او گنج یورقی نیتک هر قلعه کینده بر حاسی
 بار ایردی اولوغاری محلی بیگ لاریکی
 ایردی ایر علی خان دیر ایر دیلار شیوه نیتک
 خاکس فی ندر سلطان مانتاشاق نیتک
 خاکس ایردی وینه بره پینده کون خان دیر
 ایردی اکثر آبا و نیتک خاکس ایردی وینه
 برکلی آس خان دیر ایردی لار غار آبا و نیتک
 خاکس ایردی لار بولار بره پینکیز خان نیتک
 اولادی ایر دیلار آس خان فی ایلمچس قیلیب

جمع تیلیب اصغیانین کویچوب کیتیلار
 قرق کون یول یوروب سینه وار دیکان
 قدر تینتیک با شیفه باریب تو شیلار زیارا
 خوش هوا جایی ایردی شول یوره مسکن
 تو توب آسایشته بولوب سناز صحت قوتور
 اولتوردی لاری ایلاتی دین قرق سیکت ییلاب
 آلیب عشو سیکت دیکان نظر کرده بار ایردی
 آتی سردار تیلیب آلدی غی سالیب تیلیب شنه
 غزات تیلیلار سورا شیفه قانلار آتوروز یلام
 بر اسی ایق یولوش آچیلار اصغیان ینتیک
 هم برینجه یول لارین چانلیب کیلدی لار

ایمالا کار کویچوب یولین بیلدی رور
 قریبان بولای هر د سیکت ینتیک شیننه
 آلمین باتار غزات تیلماق قصیرینه
 میان بران با هفتک دشمن او کتینه
 نکلده آتار میا نایقین بیلدی رور
 یوسف بیک دیر شونز داغ بولدی زمانلار
 ایدری بیر کا بو یورت حرام یر اقلار
 اوز جالی فی بر کیز بیلماس ناوانلار
 برایش ایلاب هر نه حالین بیلدی رور
 دیب آنیرین سو تک یوسف بیکت بو سو زنی
 تمام اتیب اون میتک او یولون ایلاتی فی

نا اهل بیان صحبت تو منک بریزد
هر کس که ساری حالین بیدرور
که تو کلامی سزنی ایتمه نامرور
دوشمن لار غه ساغ و سولین بیدرور
نادان لرنی قویب بولماس رائنه
اوزین سلهای سالور غمخینک تارینه
نامر دلرنی حصان بار سداوینه
ایتدیک فناریمان فعلین بیدرور
محبت کیز کلین اولی دور بفرق
په بهره کیمادین بخشیدور تفرق
بس عقل یولدا کیرین بخشیدور تفاق

بوز اوغلان دیر یوسف بیگک سامین
المحسین زمین بیاریم دوشمنی کلایمین
مومنی کویب تو تسون یولتینک انجایمین
یوسف احمد یورت غه سلطان بوللاس
دیر یوسف بیگ بونامه فی او قوجاچ بیگیت
لار تینک زکس بوز بولوب دوشمن ایاق
استیزه ایرکان دوشمن بوز اوغلان خان
ایرکان نیز لار کار جواب بیر تیک نامه کیلن کان
ایلمی فی اولتوروب اوروشور میز یوب کولمار
یوسف بیگ بیگیت لار کار تراق تسلی بیرب
رائس فی قایقاروب برور سا قس ایردی

اصفهان زمین کیتسون ایدری شور افغان
 بز لارا کا دشمنند و پیلینک پیلیمان
 توکی شمال بولار ارسلان بولاماس
 اوغزی کلاب بار و آتیک قاشیفه
 خالین پیلینک توغری یوسون ایشغ
 کوپ سوادا توشتار ایشک با شیفه
 هر اندرین تیغ بران بولاماس
 سلطنت لیک تخت ایوان منده در
 هشت زرین کاخ کیوان منده در
 اصفهانی تیغ بران منده در
 کونکیرین ذات دو آب قلان بولاماس

اتقی مخ کلنک زیب بو یورت غدا یکی
 ارغوان لار ایشک و خلی یوتتور و کیتسونلار
 زیب نامه غده مهر با سبب بر محرم غده بریب
 بیاروی یوسف بیک کا آلیپ باردی
 یوسف بیک آلیپ اچیب ار تود یلار منهنی
 شول تور و زریب بر سوز ایدری
 بر شمرده ایکی سلطان ایشلار
 نظر کلنک وارهس توغان بولاماس
 پیر و ده تور الماس بر نیچه توغشلار
 قمر غده توغخون توغشلار کسبها بولاماس
 نه و خلی بار هر منده بو ایکی ارغوان

لاری قاصیب یوسف بیگ کاتو کویلو ایردی
 لاریوسف بیگ نیتک یغینی کون کون دین
 زیاده بولور ایردی بوز اوغلان خان نیتک
 بر و زیری بار ایردی بر کون ایردی ای
 پادشاهیم یوسف بیلان اهدر بیگ نیتک
 یغینی زیاده کویتور و زور بولمای تیر
 علامتین تیلیک یوق ایر سدر کاهنری
 تکیب و تخمن بولوب یقاکیز دین الور
 تیردی بوز اوغلان خانغده بوسوز معقول
 تور شوب دیوانینسی چاق تیریب نامدیاز در
 ایردی ای دیوان عاقل غه اشارت

آدی یوسف بیگ ایردی آنجی بیگ نیتک
 اوغلی نیتک آدی اهدر بیگ ایردی بواکی
 لاری هم بوز اوغلان خان نیتک جین لاری
 ایردیلا یوسف بیگ اون سکنیز یاشغیردی
 اهدر بیگ اون تورت یا شینغیردی اما
 اصفهان نیتک ییش بیگیت لاری کیلیب
 یوسف بیگ نیتک آدی ندر نهم صحبت قیلور
 ایردیلا یوسف بیگ بیگیت لاری کاجو لان
 بریب انعام احسان بریب الاسرای
 لاری بریب وقت لاری فی خوش تیلیب
 ایردیلا بوز اوغلان خان نیتک ییش بیگیت

قصه یوسف پیک امیر پیک

اما راویان اندر این روایت قلمیو لاکیم اهل همان
 شهر نیده بر پادشاه بار ایردی آدمی غ
 بوزار و غلان خان دیر ایردی لار اما ان پیک ایلی
 سر کرده سی بار ایردی بر نیده اغیر پیک و
 ینده بر نیده بابا پیک دیر ایردی لار و ینده بوزار و غلان
 خان نیکل ایلی تمیز ایش بار ایردی اغ
 پیک بیلان بابا پیک ایلی لاریغ ایلی تمیز ایش
 لاری فی بر پیک کیو قلمیو ایلی لاریغ ایلی
 اوغول سید اولدی بابا پیک نیکل اوغلی پیک

غلبه قلمیو اغیر آن اچوب ایر پیلاب سوگا
 اوزین تا شانلوی سوگا تو شکلچ بر شوغوب
 ینده سو یوزیکه حقیق قراسه نه ایت بار و
 نه نان سوده کور و گان ایت ایسه اوز نیک
 عکسی ایکن صوگوره سو زوب سو زوب
 زوغ حقیق یتوب اولار حاتره سو و حقیق
 اوزانیدن هم ایر لیدی چو که ایر پیلاب اغیر
 ایگلان نه نانی سوگا تو شوغوب اچوب کیگلان
 حصه اوز اغیر نه کیگه تمناعت قلمیو
 بر اوز نیک نرسه کیگه قول اوز اگلان کیش
 اوز نرسه سیدان هم ایر پیلور

اگرده بر سر بگنجد ایله اورو شوموب متالا شوموب
ایرینلی شیرب یوسر بگنجد سگرده هر که میتیک کو پتیس
میتوب آیاخ آستق قیلدا دور دیوی

تقارعت

برایت آنغزیه نان تیشلکاب کچکده گنه کوه پور کن
اوستیرن اوزوب کهنده ایری کوزیکه سوسا کیده
اووگیده اوششاب نان تیشلکاب تووگان برایت
کوزندی اول ایت نینگ آنغزیه گمی ناگنده نوری
کیلوب آنی تا اوتوب املک آرزو سید تیز تیز
میگلک انیده سوره گی ایت هم بولمده کوزنرین
آلاتیوروب تقارب قویا ایری آخرده نفسه

هر براری قول لاری که آلوب زور بیروب
کوزیلا بیخ برلاری سنده الما دیلا آخرده
سندره واقعه کو چیمیز تیاوی ویب قایتاروب
بردیلا آتالاری چو بنینگ باغلیغین پهنچوب
هر قیسلا ریگه بر وازون بیروب منه بولوی
کندوروب کوزیمیز دیکنیده بر برلاری
سویوبوب الوب اوغعلیا ملک ایله کند بولار
صوونگده اول کیشی بالان ریگه باقوب اوغلا نایلم
کوزیمیز هی سسر هم شمول چولبار اووشینا
اگرده باره برنگز اتفاق بولوب برده توو شوموب
تور ساغیز سگرده یک میتیک کو پتیس سیمیدور

حکایت

بر قل اوز ایکا سیدین قاچدر ایکاسی اذ اختاریب
باشقه شھر غه باریب اول قل اذ تا پیب و شلاب
آتدیکه نیکا قاچدینک یدی اول قل ایکاسی نینک
ایتا کینی او شلاب آتدیکه سن مینک قلموم دور سن
کو ب لاریمینی او غورلاب قاچقاندور سن ایدر سنی
تا پیب سنکاسیاست کورساتور من ایکا و تر قاصی
آلدیغه بار دیلار قاضی اول کی سینی در یچه آلدیغه اوتور
غوزوب بو یوردیکه ایکا ولارینک باشلار نینک در یچه
تاشقار قیلینک لار سونکره باشلار سنی تاشقاری
قیلدیلار قاضی جلا و غه بو یوردیکه قیلچ بیلان قل نینک
باشینی کیسگیل قل بو سوزنی ایشیتیب رحال
اوز باشینی ایچکار تارتد قاضی قل اذ جرانه بو یوردیکه سینه تا بسو

یو کانیکنک تو یاسانک سنکا سیاست کورساتور من
دیدن برنیچه کونیدین کیین مذکور وزیر مذکور پادشاه غه انداغ
خدمت قیلدی کیم پادشاه کوب خرسند بولوب زیر غه اتدی که
بر نیچه تیلانک سنکا باغیشلار من دیدی وزیر توروب آتدی که
تقصیر دیدی مشکایمان سقا لیم نه باغیشلار سانکیز اندین باشقه
نرسه نه سیز دین خواہلار مای من دیدی

Бир подшоҳнинг бир вазири бор эрдикі, доимо
ўз сақолини юлуб турар эрди. Бир куні подшоҳ
анга айтдики, — "агар сақол юлганингни қўймасанг
санга сиёсат кўрсатурман" — деди. Бир неча кун-
дин кейин мазкур вазир мазкур подшоҳга андоғ
хизмат қилдиким, подшоҳ кўб хурсанд бўлуб ва-
зирга айтдики, ҳар нима тиласанг санга бағиш-
ларман деди. Вазир туруб айтдики, "Тақсир, —
деди, — манга ямон сақолимни бағишласангиз,
андин бошқа нарсани сиздин хоҳламайман", — деди.

Бир донишманд масжидда ўлтуруб одамларга ваъз айтур эрди. Бир киши ул мажлисда ҳар кун йиғлар эрди. Бир куни донишманд айтдики, " менинг сўзум бул одамнинг кўнглига кўб таъсир қилладур, бул сабабдин йиғлайдур". Бошқалар ул йиғлағон кишига айтдиларки, " бизнинг кўнгуллари- мизга донишманднинг сўзи ҳеч таъсир қилмайдур. Сенинг қандоғ кўнглинг бордурки ҳар кун йиғларсан?" Ул киши айтдики, " донишманд сўзига йиғла- ламасман, аммо бир оруқ эчким бор эрди, они кўп яхши кўрар эрдим. Ул эчким қари бўлуб ўлди. Вақ- тики, донишманд ваъз айтаёерса, онинг сақоли қимирлаб, ул оруқ эчким эсимга тушадур. На учун- ким, ул ҳам бул тариқа узун сақол эрди".

حکایت

بىر طبیب بارايردى بىر وقتىگه گورستانغه بارسه باشى بىلان
يوز يغه چاوتتارتا ايرىد بىر كونه آدملا راندىن سور او يلا ركه
مونىنگ سببى نيمه دور ويىب طبیب جواب برويكه بول
گورستان نىنگ اولوك لاريدىن او يالا من ويىب نىكا كىم
همه لار منىنگ دار ومدىن اولكان ايكان نزار

шоҳ кӯб хурсанд бўлуб онинг исмини сӯради. Айтди: отим Давлатдур". Подшоҳ айтди: "давлат кӯр бўлурму?" Ул жавоб бердики, " агар давлат кӯр бўлмаса, оқсоқ уйига кирмас эрди". Подшоҳ бул жавобни манзур кӯруб онга кӯб инъом берди.

حکایت

Броданшмэнд مسجد ده اولتوروب آدم لارغہ وعظا ایتورایر دیر برکشی
اول مجلس ده هر کون یغلا ایردی بر کون دوانشمند آیتدی که
مینک سوزوم بول آدم نینک کونکلیکا کونکلیکا کونکلیکا کونکلیکا
سبیدین یغلایدور باشقہ لار اول یغلاغان کیشیکا آیتدی لار که
بیر نینک کونکل لاریمیزغہ دوانشمند نینک سوزر هیچ تاثیر قیلما
سینک قانداغ کونکلیک بار دور که هر کون یغلا رس اول
کیشی ایتدی که دوانشمند سوزیکا یغلا ماس من اما بر آروق
ایچکیم بار ایردیر آن کونکلیک کور ایردیم اول ایچکیم قارر
بولوب اولدی وقتیکہ دوانشمند وعظا ایتہ بر سه آ نینک
سقالی قیمیلاب اول آروق ایچکیم ایسیغہ توشا دورنه اوچون
کیم اول ہم بول طریقہ اوزون سقال ایردی

حکایت

آقساق امیر تیمور هندستان غم باریب نغمه قیلا دورغان
 کیشی لارنی چاق قریب تیدیکه اولوغلا دودین ایشیتکان
 دور من کیم بول شهرده کامل نغمه چرلار پار دور وریب کور
 کور بر نغمه چر اول مجلسده حاضر بولوب نغمه آغاز
 قیدر پادشاه کوب خرسند بولوب آ نینک اسمینر
 سورا در آتیدی آتیم دولت دور پادشاه آتیدر دولت
 کور بولور مو اول جواب بر دیکه اگر دولت کور بولور
 آقساق اویسیگا کیر ماس ایردی پادشاه بول جواب
 منظور کوروب انکا کوب نغام بیردی

Оқсоқ Амир Темур Ҳиндистонга бориб нағма қиладурғон кишиларни чоқириб айтдики, "улуглардин эшитгандурманким, бул шаҳарда комил нағмачилар бордур деб". Кузи кўр бир нағмачи ул мажлисда ҳозир бўлуб нағма оғоз қилди. Под-

پہمائی جمعیہ نیا زوف

مستقل اور گرانڈچی الارا وچون قوللا نمہ

”آرٹھوڈوکس“ شیلیائی
پاشکر ۱۹۱۲

پند و اندرز

سیمبای جمعینازوف

۲۰۰۸

«اوقوتوچی»